

DEBRECENI EGYETEM
TANÁRKÉPZÉSI KÖZPONT

A szövegértés-szövegalkotás pedagógiája

SZABÓ G. FERENC
(NYÍREGYHÁZI FŐISKOLA)

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2015

Szaktárnet-könyvek 38.

Sorozatszerkesztő:

Maticsák Sándor

Készült

a SZAKTÁRNET (TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0009)
pályázat keretében

Lektorálta:

Bozsik Gabriella

Technikai szerkesztő:

Buzgó Anita

Borítóterv:

Nagy Tünde

ISBN 978 963 318 536 0

© Szabó G. Ferenc

© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is.

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Készült a Kapitális Nyomdában, 2015-ben.

Tartalom

Bevezetés.....	5
Előzmények, célok, elrendezési szempontok	5
A partitúra és tényezői.....	7
1. A kommunikációs keret: az idő, a tér, a résztvevők és viszonyuk, a résztvevők cselekedetei.....	9
2. A szöveg vehikuluma (fizikai megnyilvánulása).....	21
2.1. Az írott szöveg.....	21
2.2. A beszélt szöveg.....	48
3. A szövegértelem tagolódása	73
3.1. A mikroszint jellemzői.....	75
3.1.1. A deixis	75
3.1.2. Az együttlvonatkozás, együtt utalás (koreferencia).....	78
3.1.2.1. A névmási koreferencia (PRO)	78
3.1.2.2. Az egyeztetésen (KONGR) és a határozottságon (DET) alapuló koreferencia	85
3.1.2.3. Az együttlvonatkoztatás egyéb nyelvi (grammatikai) eszközei.....	87
3.1.2.4. A fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló koreferencia.....	96
3.2. A mezoszint jellemzői.....	113
3.2.1. A szövegtopik és a szövegfókusz megoszlása.....	113
3.2.2. A mondatok közötti mellérendelés	116
3.2.3. A fogalmi séma mezoszintű szerepe.....	123
3.2.4. A szövegszerkezet mezoszintjének formái.....	133
3.2.4.1. A bekezdés	134
3.2.4.2. A párbeszéd alapegységei és mezoszintű szerkezete.....	138
3.3. A szöveg makroszintje.....	144
3.3.1. A szöveg általános szerkezete	144
3.3.2. A szöveg értelemszerkezete	146
Összegzés	155
Irodalomjegyzék	157

Bevezetés

Előzmények, célok, elrendezési szempontok

A Nemzeti alaptanterv, valamint a magyar nyelv és irodalom érettségi vizsga követelményrendszere kiemelt fontosságú szerepet biztosít a *szövegértés* és a *szövegalkotás* számára. Ennek szem előtt tartásával a TÁMOP-4.1.2-08/1/B-2009-0001 pályázat keretében *A szövegtani ismeretek rendszere és a kompetenciafejlesztés* címen P. Csige Katalin társszerzővel elsősorban Tolcsvai Nagy Gábor és Szikszainé Nagy Irma referenciamunkáinak szemléleti alapján álló (Szikszainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Bp.; Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest) részben elméleti, részben szemléletformáló, a gyakorlati alkalmazást is célzó áttekintést végeztünk. Az új szempontú elméleti alapokra épített munka ezúttal érvényesíteni kívánja Tátrai Szilárd pragmatikai tárgyú, kitűnő monográfiájának szemléletmódját is (Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest). Mindezek együttesen kínálnak biztosítékot és lehetőséget egy ugyancsak új szemléletmódot követő szövegértési-szövegalkotási módszer gyakorlati alkalmazására. Ennek igyekszik megfelelni ez a szakkönyv. A megvalósítandó célja az újszerű elméleti alapvetésnek a módszertani aspektusú kanonizálása; a gyakorló tanárok és a mester szakos hallgatók számára való közérthető megfogalmazása; középiskolai tanulók számára történő adaptálhatósága, különös tekintettel arra, hogy a jelenlegi kísérleti tankönyvek már érintik a koncepciót; és mindenekelőtt a szövegértéshez és a szövegalkotáshoz fűződő módszeres eljárások gyakorlatban való tényleges alkalmazása konkrét gyakorlatsorokkal, feladattípusokkal. A kifejezetten a tevékenységekre és a kompetenciákra; az ismeretek használatára és alkalmazására irányuló kötet a címben jelzett tartalmakra kíván fókuszálni, így helyet kap benne a tanári tervezés metódusa és az IKT-eszközök használati lehetőségeinek bemutatása is. A kompetenciafejlesztő szövegértő és szövegalkotó gyakorlatok tematikus elrendezésben követik egymást. A megalkotandó feladatok a komplexitásra való törekvés jegyében öltenek testet. Mivel a szövegműveletek különböző típusai mind valamilyen kommunikációs szándék megvalósítását szolgálják, a szövegvilág sokrétűségének és sokszínűségének gyakorlati úton való széles körű megismerésére

sokféle kommunikációs keret számbavétele, illetve érintése is a célok közé tartozik. A szövegek fizikai megvalósulására, műveleti feldolgozottságuk feltárására (nyelvi kifejezések, szerkezetek), illetve az értelemszerkezetek kimutatására irányuló feladatok a kommunikációs szempontok érvényesítése mellett lehetőséget kínálnak a szemantikai, pragmatikai, szociológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai látószög beemelésére is. A gyakorlatok kiválasztása és elrendezése során kiemelt figyelmet kap a szövegértési folyamat hierarchiája: a szó szerinti megértés, interpretáció szintje, valamint a kritikai és kreatív megértés szintje. A feladatok strukturálásának szempontjaihoz szervesül a PISA-felmérés szemléletmódja, valamint az országos kompetenciamérés (<http://kompetenciameres.hu>) tipizálási látásmódja. Így terítékre kerülnek a narratív (elbeszélő), az ismeretterjesztő (magyarázó), illetve az úgynevezett nem folyamatos, dokumentum jellegű (pl. térkép, grafikon, táblázat, menetrend, ábra, használati utasítás, nyomtatvány, kérdőív, szabályzat, plakát stb.) szövegtípusok sajátosságai is. A feladatok típusainak megválasztása tekintetében a *csoporthmunkás*, illetve a *csoporthmunkás kooperatív* foglalkoztatási formák prioritására való törekvés érvényesül.

A feladatok, a megoldások és módszertani ajánlások bemutatása során optikai elkülönítésükre a következő jelölések használatosak:

- = Új feladat következik.
- = Módszertani ajánlások következnek.
- Megoldás = Az előző feladat vagy feladatok megoldása vagy megoldási javaslata következik.

Köztudomású, hogy a szövegtani ismeretek rendszerszerű tanítása a középiskola dolga. Ez utóbbival tisztában lévén és egyetértvén azzal, szeretném előrebocsátani, hogy nem új szövegtani ismeretről, hanem a már túlnyomórészt teljesen ismert részletek alkalmazásának az eddigiektől némileg eltérő praktikájáról van szó. Olyanfajta szemlélet kontúrjainak megrajzolását tűzöm ki célul, amely egyszerre képes megfelelni a NAT által támasztott követelményeknek és a PISA, valamint a kompetenciamérések elvárásainak, de koncepciószerkezete tekintetében novumnak minősül. Mindezek megközelítése számára egy lehetséges egységes összefogó keretet kínál a *partitúra*.

A partitúra és a tényezők

Ismeretes, hogy a *partitúra* eredetére nézve zenei műszó, a szöveg összetevőinek jellegzetességeire azonban kifejezetten jól alkalmazható. Minként a zenei vezérkönyv egyszerre utal a sokszólamú zenemű egyes szólamainak összességére, illetve a karmester szólamára, amelyben valamennyi hangszer szólama megtalálható, áttekinthető és jól olvasható; úgy a mi partitúramodellünk is több dologra vonatkozik. Szembeötlőek a zenemű és a szöveg mű azonos tulajdonságai: párhuzamos műveletek összjátékként valósulnak meg, és a műveletek elvégzése közben újabb és újabb érzelmet, illetve értelmet jelenítenek meg. Ezenkívül mindkettőnek van akusztikuma és/vagy vizualitása, de mindenképpen fizikai megvalósulása. A művelet, az érzelem/értelem és a szerkezet tehát párhuzamosan kel életre. A partitúramodell olyan vezérkönyv, amelyben kifejtődik a szöveg három lényeges megjelenési módja: a *fizikai megvalósulás*, a *műveleti feldolgozás* (nyelvi kifejezések, szerkezetek), illetve az értelemrészek, *értelemszerkezetek feldolgozása*. Mindebből az is következik, hogy a szöveg jelenségeinek megragadásához még a tág értelemben vett szövegnyelvészet szempontjai és eszközei sem elégségesek. Kommunikációs, szemantikai, pragmatikai, szociológiai pszichológiai, szociálpszichológiai és más szempontok bevonása egyaránt szükséges. Közülük is a legfontosabb a kommunikáció, mert a szöveg és a kommunikáció azonos gyökerű. A kommunikációs közeg (*a beszédhelyzet, a cselekvés, a kontextus, a tudás*) és a szöveg feltételezik egymást, hatnak is egymásra.

A *partitúra(modell)* még nem vonult be a közoktatásban használatos terminológiába. A hazai szakirodalom egy ma már megkerülhetetlen monográfiának, a már említett, *A magyar nyelv szövegtana* című, új szempontú, összegező műnek köszönheti létét. Tolcsvai Nagy Gábor (2001) korszakos jelentőségű szintézise funkcionális kognitív nyelvelméleti keretben közelíti meg a szöveget. Számos új szempontú absztrakciója között a *partitúrával* szoros összefüggésben vezeti be a *szövegvilág* fogalmát is, amely által teljessé és világossá válik a *partitúra* elméleti háttere. Ennek nyomán új lehetőségek kínálkoznak a módszertan számára is. A szerző szerint a *szövegvilág* az a közeg, az a kommunikációs tartomány, amelyben a szöveg létezik. Ebbe az összefüggéskeretbe helyezve Tolcsvai Nagy Gábor a következő meghatározást adja: „A szöveg értelmi egység, amely valamilyen közegben létezik reprezentáció formájában, az emberi tudással összefüggésben, párhuzamos műveletek eredményeképpen, nyelvi (és

nem nyelvi) összetevők különböző fajtájú kapcsolataiban” (Tolcsvai Nagy Gábor 2001: 64).

A definícióban foglaltak ismeretében válik nyilvánvalóvá a partitúra, amely olyan kifejtést szolgáló metódus, amely lehetővé teszi a leglényegesebb szövegösszetevők megvalósulásának szemléltetését. A szövegvilágot tükröző partitúra tényezői a következők:

1. az idő, 2. a tér, 3. a résztvevők és viszonyuk, 4. a résztvevők cselekedetei, 5. a szöveg fizikai megnyilvánulása, 6. a szöveg nyelvtani egységeinek jellemzői, 7. a szövegértelmezés szintjei
(mikro-, mezo-, makroszint), 8. a stílus, 9. a kognitív alapok ----- a résztvevők elmetevékenysége
(észlelés, a beszédhelyzetből származó ismeretek, az aktivizált tudás).	}	kommunikációs keret
	}	magára a szövegre jellemző sajátosságok

1. ábra

A partitúramodell tényezői

A felsorolt tényezők közül az 1–4. a kommunikációs keretet foglalja magába, az 5–8. magára a szövegre vonatkozó jellegzetességeket (a terjedelem, az időbeli/térbeli linearitás; a határok, formák), a 9. pedig a kognitív alapokat jelenti. A partitúramodell kifejtő módszere meggyőződésem szerint a középiskolában kifejezetten jól alkalmazható, hiszen a szükséges szövegtani terminológia csaknem teljes készlete rendelkezésre áll a szövegtani ismeretek között. Ottani bevezetésének szükségességéről meggyőző érveket vonultat fel Laczkó Krisztina az Anyanyelv-pedagógia 2010. évfolyamának 4. számában. Tanulmányának címe: *Adalékok a szövegtan tanításához*.

A feladatgyűjtemény arra az elméleti álláspontra épül, amely a kommunikáció összetett folyamatában a kommunikáció valamennyi tényezőjével való összefüggésében a szöveget nyelvi kommunikátumnak tekinti, amely egy meghatározott tér-idő rendszer eleme, emberi cselekvés folyamata és eredménye, más események, tevékenységek sorában jelenik meg. A kommunikációs közegben megjelenő szöveg tehát az interakcióban részt vevők információészlelésének és feldolgozásának eredményeként jön létre és formálódik.

DEBRECENI EGYETEM
TANÁRKÉPZÉSI KÖZPONT

A közigazgatás és a tanügyigazgatás kérdései

CHRAPPÁN MAGDOLNA
KAPORNAI JUDIT

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2015

Szaktárnet-könyvek 34.

Sorozatszerkesztő:

Maticsák Sándor

Készült

a SZAKTÁRNET (TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0009)
pályázat keretében

Lektor:

Pappné Gyulai Katalin
Pásztorné Erdős Éva

Technikai szerkesztő:

Tóth Anikó Nikolett

Borítóterv:

Nagy Tünde

© Chrappán Magdolna – Kapornai Judit

© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is.

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Készült a Kapitális Nyomdában, 2015-ben.

1. A kommunikációs keret: az idő, a tér, a résztvevők és viszonyuk, a résztvevők cselekedetei

Te írod a forgatókönyvet!

- 1. csoport: Készítsetek szövegekötvet a következő kommunikációs kerethez!

- Idő: 2014. július 8.; kedd, 9 óra 33 perc.
- Hely: a városi gyógyfürdő bejárata előtti park.
- A résztvevők és viszonyuk: nyugdíjas házaspár. [Te a széles park sarkában egy padon ülve figyeled a bejáratot. Vársz valakire.]
- A résztvevők cselekedetei: Karon fogva, jókedvűen sétálnak a fürdő bejárata felé. Az idős úr hirtelen megtorpan, bal kezével a homlokára csap, és dühösen kifakad. A hölgy is megáll, kérdő tekintettel a férje felé fordul, és csupán egy szót ejt ki a száján. Mire a párja csalódottan, bólogatva válaszol. A hölgy a fejét csóválva az órájára néz, mond valamit, majd mindketten megfordulnak, és tőlük telhetően sietősen távoznak a térről.

- 2. csoport: Rendezzettek egy jelenetet a következő szövegekötvet alapján!

- Szöveg: – Úristen!
– Otthon hagytad?!
– Hát persze!
– Pedig külön szóltam... Sebaj! Két perc múlva indul vissza egy járat.
– Siessünk!

Az alábbiakra legyetek figyelemmel: idő, tér, résztvevők és viszonyuk; a résztvevők cselekedetei!

- 3. csoport: Egészítsétek ki a szövegekötvet és rendezzettek meg a jelenetet!

- Idő: 2014. július 8.; kedd, 9 óra 33 perc.
- Hely: a városi gyógyfürdő bejárata előtti park.

- A résztvevők és viszonyuk: nyugdíjas házaspár. [Te a széles park sarkában egy padon ülve figyeled a bejáratot. Vársz valakire.]
 - A résztvevők cselekedetei: Karon fogva, jókedvűen sétálnak a fürdő bejárata felé. Az idős úr hirtelen megtorpan, bal kezével a homlokára csap.....
- Zárómondat: – Hát, ez remek volt. Folytasd odabent is!

- 4. csoport: Figyeljétek meg alaposan az 1. csoport jelenetét! Alkossátok újjá a látottakat forgatókönyv formájában! Használjátok a táblázatot!

Idő:		
Tér:		
	Cselekvés	Beszéd
Résztvevők:		
1. számú		
2. számú		

1. táblázat

A kommunikációs keret tényezői

- A feladatban a kommunikációs keret és a beszéd (szöveg) kölcsönös összefüggésének feltárására nyílik lehetőség a tanulói alkotó alkalmazás révén. A feladat a következő kérdések megválaszolásával egészülhet ki:
- Milyen fizikai cselekvéseket végeznek a szereplők?
 - A fizikai cselekvések milyen viszonyban vannak a nyelvi cselekvéssel?
 - Milyen cselekvések előzhették meg és milyenek követhették a jeleneteket?
 - A környezet folyamatos észlelése hogyan befolyásolta a szereplők nyelvi viselkedését? Mit kellett és mit nem kellett mondaniuk? Miért?
 - Milyen korábbi ismeretek segítettek a szereplőknek egymás megértésében?
 - Folyamatnak vagy eredménynek ítéled meg a szöveg egészét?

- A megbeszélés során térjünk ki a következő fogalmakra: kommunikációs folyamat; a résztvevőknek a világról szerzett ismeretei; ~ a beszédhelyzetről való aktuális ismeretei; a nyelvi formába öntött szövegekből szerzett ismeretei; a szövegvilág: a beszédhelyzet, a kontextus és a cselekvés!

Modern legenda vagy tudományos ismeret

- Alkossatok két csoportot a Föld belső szerkezetére vonatkozó fogalmakból, elnevezésekből!

A fogalmak halmaza: földköpeny, belső óceán, északi kapu (nagy bejárat), barlangváros, kéreg, óceáni lemez, Samballa megapolisz, belső mag, külső mag, kegyelmet kapottak területe, kontinentális lemez, Vulkánusz (nap)

A Föld belső szerkezete	A Belső Föld szerkezete

2. táblázat

A Föld szerkezeti felépítése

- Készítetek háromperces kiselőadást előismereteitek, illetve képzeletek, valamint a csoportba gyűjtött fogalmak felhasználásával! Készítetek és használjatok rajzos illusztrációt is!

A) csoport: A Föld belső szerkezete

B) csoport: A Belső Föld szerkezete

- Megoldás:

a) A Föld belső szerkezete: földköpeny, kéreg, külső mag, belső mag, óceáni lemez, kontinentális lemez.

- b) A Belső Föld szerkezete: barlangváros, belső óceán; északi kapu (nagy bejárat); kegyelmet kapottak területe; Samballa megapolisz; Vulkánusz (nap)

Előismeret és aktuális ismeret

- Készíts rövid ismertetőt A kőkorszaki obszervatórium címmel a következő „szövegszilánkok” mint ismeretek felhasználásával!
 - a) Fontos (vélt) előismeretek: *Dél-Anglia, a távoli Walesből, homokkőtömb, erős építmény, műemlék, m (hosszmérték), helyi sarokkő, nyári napforduló, felkelő Nap, a Hold és a Nap megfigyelése, csillagászat, kézi erő, obszervatórium.*
 - b) Aktuális, új ismeretek: *Salsbury-síkság, 30 m átmérő, 4,5 m magasság, Prescelly hegyekből, itteni a Heelstone, nyári napforduló: kör közepe → sarokkő → felkelő Nap*
 - c) Ha az ismeretdarabok összeillesztése nyomán kitaláltad a címben is megjelölt objektum nevét, helyezd el azt a szöveg valamely helyén, belátásod szerint!
 - d) Ismertetődet add elő szóban is térkép felhasználásával! Helyek: *Salsbury, Délnyugat-Wales!* A szemléletesebb eredmény eléréséhez vedd igénybe a <https://maps.google.hu/> szolgáltatását!

- Megoldás (lehetséges):

*Stonehenge, a kőkorszaki obszervatórium
(Részlet)*

Stonehenge, a dél-angliai Salisbury-síkságon álló, nagy szürke homokkőtömbökből épült hatalmas műemlék, amely különös vonzerőt gyakorolt a régészekre, és élénk hatással volt az emberek képzeletére. Átmérője több mint 30 méter, a legnagyobb elemei pedig 4,5 méter magasak. A dísztelen kövekből sugárzó egyszerűség erőtől duzzadó.

A kövek a távoli Wales-ből, a Prescelly hegyekből kerültek jelenlegi helyükre. Szállításuk, megmunkálásuk és felállításuk daru, csigasor, illetve egyéb mechanikus segédeszköz hiányában kézi erővel történt.

A Stonehenge-et alkotó kövek közül az egyik legfontosabb a Sarokkő (Heelstone). Ezt a követ nem hozták külön Walesből. Mindennapi kő, itt

találták. Ha a kör közepéről a Sarokkő irányába nézünk, akkor a nyári napforduló idején a felkelő Napot látjuk. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy Stonehenge-et talán komoly csillagászati céllal hozták létre [...].

Kutatások sora igazolja, hogy Stonehenge-et a Hold, valamint a Nap mozgásának megfigyelésére használták: valóban obszervatórium volt (1).

- A feladat iránya meg is fordítható, alkalmasint egy másik csoporttal egyidejűleg is elvégezhető. Ez esetben a szövegrészletet kapja kézhez a tanuló a következő instrukcióval:
- Gyűjtsd ki a következő szövegből a megértéséhez szükséges fontos fogalmakat, ismereteket, szókapcsolatokat az alábbi táblázat segítségével!

A megértéshez fontos előismereteid	Aktuális, új ismeretek

3. táblázat

Az előismeretek és az új ismeretek

- Esetünkben a világról szerzett ismeretek, a beszédhelyzetről való aktuális ismereteik, valamint a nyelvi formába öntött szövegekből szerzett ismeretek állnak a kommunikáció fókuszában. A kommunikációs keret itt is megvan, de a résztvevők nincsenek azonos térben és időben. Az írott szöveg új információi működésbe hozzák a már meglévő ismereti mintákat (fogalmi séma). Mindezek kölcsönös egymásra vonatkoztatásából, jelentéseik azonos utalási mozzanataiból épül ki a szöveg megértése (jelentésteremtés).

Csak fokozatosan a frottázsba!

- Olvasd el az alábbi részletet, próbáld befogadni, megérteni a tartalmát! Ahogy haladsz előre a kérdések megválaszolásában, mindig keresd a talányt magadban:

– Ki lehet?

Futurum exactum

Plutó e torzót márványból szoborta

Ó, torzók torza, bőrző Dunakorzó

Ó, korzók korza, őrző dunnaorzó

Mint ferde torta és megint retorta.

[...]

- Mi benne a különleges?
- Szabályosak-e a nyelvi szerkezetek? Találsz-e ettől való eltérést?
- Van-e jelentése a szavaknak?

A teljesebb megértés kedvéért használj szótárt! Ajánlat: Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Van-e összefüggés a jelentések között?
- Találsz-e összefüggést a szavak jelentése és származása között?
- Milyen műveltségre utal a jelentéshordozó nyelvi anyag?
- Talán segíti a megértést a részlet „eredetére” vonatkozó „szerzői” utalás:

A „Klasszikus Gyomorgörcsök” ciklusból

- Vizsgáld meg az írás fizikai megjelenését!
- Milyen stílust jelenít meg a vers hangzása?
- Foglaljuk össze az eddigieket!
- Megítélésed szerint lehetséges-e egy valóságos írásban ennyire túlburjánzó mértékű költői bravúr?
- Az érzelmi hatás, a szokatlan furcsaság, a váratlan eszközök túlzó alkalmazása leginkább a *stílusparódiára* jellemző. Ennek egyik formája a *halandzsa* vagy eredeti (a képzőművészetből kölcsönzött) névén *frottázs*.

- Az írás korának azonosítására további adalékul szolgálhat az utolsó három sor:

„S tán pápuákok pengetnek poros fát
S nem lesz Nyugat már, sem Fenyő, sem Osvát
S még él Balázs, még él a méla Béla.”

- A szerző neve azonos az *Így irtok ti* kötet szerzőjével.
- Akinek a stílusát parodizálja, azt a költőt *Bihály* keresztnéven szerepelteti az „alliteráció kedvéért”.

■ Megoldás:

Szótár:

futurum exactum = [ejtsd: egzaktum; latin nyelvi kifejezés] befejezett jövő idő, amely egy rákövetkező cselekvés előtt történik

Plutó = [latin mitológiai kifejezés] az alvilág ura az ókori rómaiaknál
→ Plútó, a kilencedik bolygó a Föld körül (ma törpebolygó)

torzó = [olasz művészeti kifejezés] 1. végtagok, esetleg fej nélküli csonka emberszobor 2. töredék, befejezetlen mű

korzó = [olasz] társasági érintkezésre is szolgáló divatos sétány

retorta = [latin kémiai kifejezés] 1. kémiai műveletekre, különösen lepárlásra használt hosszú, hajlított nyakú, körte formájú edény hevítésre és lepárlásra szolgáló berendezés

- Foglaljuk össze az eddigieket!

Első olvasatra vannak benne érthető és nem ismert jelentésű szavak. Grammatikai eszközökben bővelkedik: *-t* a tárgy ragja; *-ból* határozórag; *-t* a múlt idő jele; *-a* (e. sz. 3. sz.) igei személyrag (határozott ragozású); *-k* az általános többes szám jele; *birtokviszonyok*: *-a* (e. sz. 3. sz. birtokos személyjel); *-ő* a melléknévi igenév képzője; *mint* hasonlító kötőszó; *és* kapcsolatos mellérendelő kötőszó. Ettől eltér: *szoborta* (igeként ragozott főnév); *korza* = hanghiányos *korzója*; *bőrző* = a *bőröz* ige szabálytalan alakjának továbbképzett alakja. A latin, olasz szavak klasszikus műveltségre utalnak, de ezek ismeretében sem érthető a részlet. A jelentések között nincs összefüggés, vagy túlzóan távoliak az asszociációk. Az idézőjeles „*Klasszikus Gyomorgörcsök*”, valamint a *ciklus* megerősíti az ironia vagy önironia, esetleg paródia jelenvalóságát. A fizikai megjelenés klasszikus versformát idéz a sorok szabályos, kiegyensúlyozott ABBA rímképletével, bravúros két magánhangzós azonosságával. A *-t* és a *-k*

betűrímek, a belső rímek sokasága (*bőrző, őrző; torzó torza, korza, torta*) a figura etymologicák (*torzók torza; korzók korza*) a klasszikus költői eszközök mesteri ismerőjére vallanak. Az antikvitást idéző szavak (*Futurum exactum, Plutó, torzó, márvány, szobor, retorta*), a részlet közepére illesztett kétszeres *Ó, Ó* indulatszó a fennköltség eszközeiként hatnak.

- A műfaj különlegességének megismertetésén túl annak mérlegelésére nyílik lehetőség, hogy szövegnek tekinthető-e egy olyan mondat fölötti egység, amelynek szerves összetettségéből csak bizonyos szintjei válnak dominánssá. Ez esetben is kommunikációs egységről van szó, megvan a kommunikációs keret, de nem azonos térben és időben. Ismerjük a résztvevőket és azok viszonyát, valamint cselekedeteiket. Van továbbá jól megfogható fizikai megjelenés. Noha nyelvtani egységeinek jellemzői szokatlanok, mondatai elhajlóak, értelmi egységnek tekintendő a részlet, mert kétségtelenül az emberi tudással van összefüggésben, részegységeiből, s főleg stílusából a befogadó elmetevékenysége tudást aktivizál. Azt a tudást, amit előismeretként összegyűjtöttünk Babits Mihály költészetéről. Így magán viseli a szöveg legalapvetőbb tulajdonságát: kommunikációs funkciót tölt be. A szakirodalom állásfoglalása egyébként nem teljesen egységes a műszavak használata tekintetében. Az efféle formabontó szövegek elnevezései között előfordul az agrammatikus szöveg, az álszöveg, az antiszöveg, a kontextus nélküli szöveg a nemszöveg stb. is.

Csak mi hárman: te és én meg a szöveg

- Olvassátok el a következő szöveget! Figyeljétek meg, mitől szokványos és mitől szokatlan a nyelvezet és az írásmód!

Szótár:

raffinement = furfang, finomság, ravaszság

Tandori Dezső

(39)

Érzem, újabban detektívregény-
-szerűen írok némely verseket;
„nem tudni”, hogy a megismertetett
elemekből melyik lesz a „poén”.

Elárulhatom: a vers elején
én magam sem sejtem még ezeket
a „jellemző” *raffinementeket*.
(De jó, hogy túlvagyunk a velején!)

Most jön a hígja. Most jön a poén.
Már a rímisméltés is... Fenyegét!!
Osztom a felkiáltójeleket;

mint „az ütéseket”, „a cseleket”;
az a fő, hogy a szerkezet kemény:

DE JÓ, HOGY TÚLVAGYUNK A VELEJÉN!

- Mi az ellentmondás a vers tartalma és a formai megjelenése között? Figyelj a címre is!
 - Mely tényezőkre szűkül le a kommunikációs keret? Miért?
 - Milyen nyelvi eszközökkel irányul az olvasóhoz, anélkül hogy megszólítaná azt?
 - Mi a szerepük az idézőjeleknek a vers létrejöttének szempontjából?
 - Milyen nyomdatechnikai eszközökkel fejezi ki tartalmi „bizonytalanságát” és a formai eszközök használatában való meggyőző szakmai biztonságát?
- A vers jól szemlélteti a költői én működését alkotás közben. Az itt, a most, az én, és a mű kerül a vers fókuszába. Az idézőjeles szavak, valamint a többes szám első személyű „túlvagyunk” ismételt használata révén lép ki némileg a személyesség kereteiből. A vers tartalma a költői én bizonytalanságát, tétovaságát fejtegeti, miközben a köznapi szavak használata ellenére mind tartalmilag, mind formailag rendkívül fegyel-

mezzett. A raffinementek pedig igenis a helyükön vannak: A zárt, „kemény” szerkezetű szonettforma elbírja a zárójeles, a csupa nagybetűs és megfordított sorokat; a megkönnyebbülést imitáló kiszólásokat. A fenyegető „rímisméltás”-t pedig nemcsak elkerüli, de bravúros rímpárokat alkalmaz: elején – velején; „poén” – poén (Ez már valódi!). Ebbe a kommunikációs keretbe más nem is kívánkozik. A cím: (39), lehetne akár 28 vagy negyvenkettő is, de csakis zárójelben.

Én és Te meg Ő

- A vers olvasása közben arra keresd a választ, hogy kik a mű „főszereplői”!
 - Melyik versszak emlékeztet leginkább egy már korábban megismert költeményre?
 - Mit idéznek fel az itteni „Ifjúság” és az „ép testnél” kifejezések?
 - Milyen a költemény versformája?
 - A versformán kívül milyen tartalmi hasonlóságok rajzolódnak ki a megidézett és a megidéző vers között?
 - Miben hasonlít és miben különbözik a fohász, illetve annak nyelvezete?
 - Mi jellemző a megidézett költő „verscímeire”?
 - Milyen címadási gyakorlatot követett az ismeretlen másoló a „Maga kezével írt könyvéből” másolásakor.
 - A költő neve: Orbán Ottó. A verset 1992-ben írta.
 - Milyen címet adnál a most olvasott versnek a hagyomány megtartásával?

Isten szabad ege,
 madarak serege,
 széljárta, tág fényesség -
 legfényesebb nekem,
 aki nagy betegen
 az erkélyről nézek szét,
 röptében bemérve
 s szemmel kísérve
 egy-egy csapongó fecskét...

Ifjúság, mi lehet
 e széles föld felett
 szebb dolog az ép testnél?
 Szándék és mozdulat
 együtt küzd és mulat,
 mint egy hiten két testvér,
 s te csak röpködsz, hinta,
 s könnyen haladsz, mintha
 vajba mártott kés lennél.

Későn lett szavam rád,
 levegős szabadság,
 amikor már rég nem vagy,
 ha fölkel is napod,
 sugárzó alakod,
 kívül süt csak, ott benn fagy;
 az idő nagy hamis,
 mint a szerelem is,
 legizzóbb, ha épp elhagy.

Most hívlak hát téged,
 szabd rám szemmértéked,
 megfizettem az árát:
 lappangó öregség,
 bujkáló betegség
 orgyilkos törként jár át -
 tedd meg hát, hogy híved,
 fölfoghassam műved
 határtalan határát!

Egy rossz kempingszékben
 ülve, mint az égben
 görgő felhőgomolyban,
 így beszéltem ahhoz,
 ki télre nyarat hoz,
 s nem tudni, ha van, hol van,
 mégis ott van minden
 szíromban és szívben,
 s minden halvány mosolyban

■ Orbán Ottó: Melyben Balassi módján fohászkodik (1992) – a vers címe.

Az evokáció (megidézés) lehetőséget nyújt annak szemléltetésére, hogy nem csak stílusparódia formájában lehet megidézni kortársak vagy elődök költészetét. A szabályos Balassi-strófában (6a, 6a, 7b; 6c, 6c, 7b; 6d, 6d, 7b), illetve Balassi modorában írt fohász követi a nagy előd hagyatékait: *Egy katonának, Borivóknak való, Adj már csendességet*. Még a cím megformálásában is a tradíciót jeleníti meg (pl. *Balassi: Kiben örül, hogy megszabadult az szerelemtől; Kiben az kesergő Céliárul ír* → *Melyben Balassi módján fohászkodik*). Nyelvezetük, szóhasználatuk megtévesztésig hasonló voltát jószerevel csupán a „kempingszék” említése különíti el egymástól. Tartalmi párhuzamok: az Isten felé fordulás; az élet örömei (vitézi élet – ifjúság), a szerelem; a remélt lelki béke; eltérés: egészség ↔ betegség. A kommunikációs keretet lényegileg Orbán Ottó, Balassi Bálint és Isten tölti ki.

2. A szöveg vehikuluma (fizikai megnyilvánulása)

2.1. Az írott szöveg

A bevezetésben megfogalmazottak szerint a szöveg a kommunikáció ismert tényezőivel való összefüggésében nyelvi kommunikátumnak minősül. A kommunikáció során, azon közben, illetve annak végeredményeként jön létre. Így a szövegnek mint nyelvi kommunikátumnak kétféle fizikai megnyilvánulása van: a beszéd ~ *szóbeli kommunikáció* és az írás ~ *írásbeli kommunikáció*.

Ebben a megközelítésben az írásbeli szövegforma lassú, közvetett kommunikáció eredményeként körülbelül 6000 éves múltra tekint vissza. Mai értelemben véve maga az írás egyezményes karakterekkel írt jelsor, amely közlési szándékkal születik meg, és ezért mindig van rögzített értelmezése (szövegértelmezés), amely egyértelműen kiolvasható. A szöveg írásképe koronként és kultúránként is eltérő. Itt külön említést érdemel a lettizmusnak is nevezett betűköltészet. A 20. századi avantgardista költészet sajátos irányzata pusztán betűkből, betűcsoportokból vizuálisan élvezhető, rajzolat mintákat kiadó "versek" népszerűsítésében jeleskedett. Hatása máig tart a költészetben.

Bár az írás és a helyesírás nem azonos fogalmak, a szöveg vehikulumának értelmezésében a kettő elválaszthatatlan egymástól. Maga a helyesírás a szöveg stílusára is kihat. Példaképp említendő a szépírói helyesírás, amelynek alkalmazója tudatosan tér el a szabályozott normáktól. Gyakori példája a kis és a nagybetűs funkciók keverése. A nagy kezdőbetűs vagy csupa nagybetűs köznevek, esetleg egész mondatok alkalmazását a kiemelés szándéka motiválja. A tulajdonnevek csupa kisbetűs írása pedig többnyire a megvetés, a kiközösítés eszköze (pl.: *nemecsek ernő*).

A vizuális úton megvalósuló kommunikációt a *tipográfia* (görög 'tüposz' ~ kép, minta + grafia = írás, rögzítés → könyvnyomtatás) és a *kalligráfia* (görög 'kallos' = szépség → szépírás) jellemzői irányítják. A szöveg kommunikációs célja, illetve a rendelkezésre álló írófelület szabja meg a betűméretet és a betűtípust. Mivel az íráshoz az írófelület mellett valamilyen íróeszközre is szükség van, a beszédhez képest körülményesebb kommunikációs formaként minősíthető.

A szóbeliséghez viszonyítva nem túl gazdag a paralingvisztikai (nyelven kívüli) eszközkészlet tekintetében. Ezért nagy jelentőségűek az említett tipográfiai eszközök, amelyek nem verbális jelekként kísérik az írásos szöveg tartalmát: a szokásostól eltérő betűformák, betűméretek (dőlt betűs szedés, betűritkítás, nagybetűs szókezdés, betűvastagítás stb.); a szövegtagolás eszközei, pl. mondatközi és mondatvégi írásjelek vagy éppen a szünetjelző, intonációs szerepű írásjelhiány. Mindezek a verbális tartalomhoz többletinformációt adnak.

Noha zártabb és kötöttebb kommunikációs forma az írás, nagy előnye, hogy rá lehet készülni. Az ember szellemi fejlődése hatalmasat lépett előre, mert feltalálásával létrejött az első testen kívüli tárhely, az első virtuális valóság, ráadásul maradandó formátumban. Ezáltal beékelődött az ember és a külső valóság közé, és ennek nyomán maga is egy sajátos valóságként funkcionál. Esetenként arra is képes, hogy a valóság helyébe lépjen (pl. írott törvényi paragrafusok ↔ morális gyakorlati megítélés). A szűkebb értelemben vett vizuális kommunikáció (a vokális kommunikációnak is vannak látható jelei) további altípusokra bontható: *grafikus forma és nem grafikus forma* (kinezika: tekintet, mimika, mozgás, gesztus testtartás; proxemika = térköz). A grafikus formák között további altípusokat különböztetünk meg: a) írott verbális forma, b) képi forma (rajz, fotó), c) sematikus forma (táblázatok, ábrák, diagramok; kotta). Mindezek között legalapvetőbb jelentőségű természetesen az elsőként említett *verbális írott forma*, amely meghatározóan a nyelvi jelek rögzítésére szolgál. Ezt írhatjuk kézzel (kirográfia = görög kiro-, 'ujj, kéz') és géppel. A gépi írás is további fajtákra oszlik: nyomtatás; korábban írógépes írás; képernyőszög formájú írás.

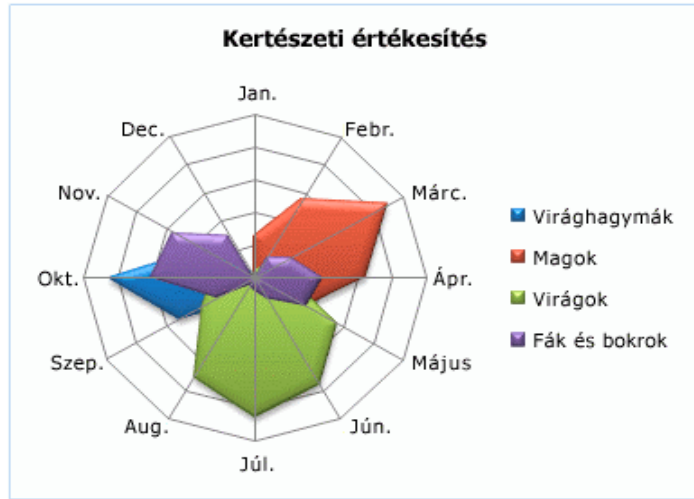
Tekintettel arra, hogy a szövegértés-szövegalkotás pedagógiája számára mindenfajta írott szöveg megismerése és magas szintű alkalmazása kiemelt szerepű, természetes módon figyelme minden lehetséges grafikus formára kiterjed. Az írott szövegekről szólván a multimediális szövegeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ezt a típust több jelrendszer elemei alkotják, azaz a nyelvi jelek mellett vagy velük együtt szereplő zenei, képi jelek is megjelennek, amelyek vizuális és/vagy akusztikus közlési csatornán érkeznek. Ezek az extralingvisztikai eszközök egyenrangúak vagy meghatározók az adott heterogén jelegyüttesben, de mindenképpen fontos szerepük van a különböző érzékszervi képek előhívásában. Multimediálisnak minősíthetők a már említett képversek, a kották, a tudományos szö-

vegekben alkalmazott ábrák, grafikonok, táblázatok, diagramok, fotók, rajzos illusztrációk stb. (vö. dokumentum típusú szövegek!). A képversekre (Apollinaire, Kassák, Orbán Ottó, Tandori Dezső stb.) sok példa található a *Leíró magyar szövegtan* (Szikszainé 1999: 130–133) monográfiában, valamint a *Szövegtani kaleidoszkóp* 1. kötetében (Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János 1996: 19–25). Természetesen szem előtt kell tartanunk, hogy multimedialis szövegekkel nem csak az iskolában találkozunk a tanuló. Igen jelentősen befolyásolják őket mint potenciális célközönséget az elektronikus médiából áradó gyengébb-jobb minőségű reklámok. A reklámszöveg *olvasható*, és gyakran *elmondják* szóban is a szöveget, miközben *képbevágásokkal* és *zenei* bejátszásokkal teszik még vonzóbbá a reklámozott portékát.

A szemléletesség zálogai

Az úgynevezett dokumentum típusú szövegek formája eltér a többi szövegtípusétól. Olyan nem folytonos információhordozók, amelyekben a forma, az elrendezés módja a meghatározó, nem pedig a műfaj vagy a téma. Elsősorban a grafikus megjelenítés sokszínűsége által közölt tényeket, információkat. Önállóan is betölthetik funkciójukat (pl.: menetrend, használati utasítás, nyomtatvány, kérdőív, plakát stb.), de más szövegtípusok kiegészítőjeként is előfordulnak. Például: grafikon, térkép, táblázat, folyamatábra, építményi alaprajz, címer, pecsét stb. Az előbbiek használatán túl az utóbbiak megértésére, sőt alkotására, gyakorlati alkalmazására – elektronikusan is – mind nagyobb igény mutatkozik a mindennapi életben, de különös fontosságúvá vált a munkaerőpiacon is. Ma már aligha képzelhető el egy számítástechnikai értelemben vett hatékony prezentáció grafikus ismeretközlés nélkül. A legtöbb ember ugyanis fogékonyabb a vizuális információkra, mint a pusztán verbálisakra.

- Induljunk ki abból, hogy az emberek többsége akkor vásárol kerti növényeket (magokat, gumókat, hagymákat), amikor azokat a termőföldbe kell juttatni.
- Válaszolj az alábbi kérdésekre az úgynevezett *sugárdiagram* adatai, a diagramcím és a jelmagyarázat segítségével!

1. ábra

Kertészeti értékesítés – sugárdiagram (10)

- Az év mely időszakában érdemes gyümölcsfát ültetni?
- Mettől meddig ne ültessünk semmit?
- Mikor vessük el a virágmagokat a földbe?
- Melyik időszak a virághagymák kiültetésének ideje?

■ **Megoldás:**

- A gyümölcsfák ültetésének optimális ideje: március vége és április eleje, valamint október közepe és november első fele között. – Augusztus elejétől október elejéig, illetve december elejétől február elejéig lehetőleg ne ültessünk semmit. – A virágmagok többségét március elejétől április közepéig szokták elvetni. – A virághagymák kiültetési ideje: szeptember közepétől október közepéig.

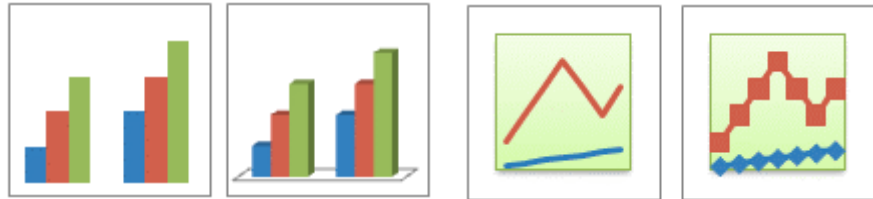
■ **1. csoport:**

- Olvassátok el a következő szövegrészletet!

Intézményünk látogatottsága az elmúlt évekhez viszonyítva nem változott jelentős mértékben. Nagy meglepettségünkre idén is a szépirodalmi művekből kölcsönözték a legtöbbet, szám szerint 5800-at, míg a

tudományos jellegű kiadványokból 4920-at. Az ifjúsági regények, illetve mesegyűjtemények kölcsönzési mutatószáma csaknem megegyezik az idegen nyelvi tankönyvekével, illetve különbségük elhanyagolható mértékű: az előbbieké száma 3730; az utóbbiaké pedig 3710. Az egyéb tárgyú könyvek kedveltségi száma összesen 2900 volt.

- Jellemezzétek a kommunikációs keretet!
- Döntsétek el, hogy az alábbi két diagramtípus közül melyik lesz alkalmasabb az olvasott információk szemléltetésére! Indokoljátok is a választás okát!

2. ábra

Oszlopdiaagram és vonaldiagram (10)

- Készítsétek el a megfelelő diagramot, és annak felhasználásával ismertessétek az olvasottakat mini előadás formájában!
- A diagram felépítésében szerepeljen: a diagramcím, a jelmagyarázat és az adattábla!

■ 2. csoport:

- Olvassátok el a következő szövegrészletet!

A községünkhöz tartozó kül- és belterületek teljességére vetítve a legfrissebb (ez évi márciusi) adatok szerint továbbra is jelentősen kiemelkedik a *szántó* területek mennyisége. A pontos adatok szerint ez 48,8%-ot tesz ki. Települési adottságainkhoz képest viszont változatlanul csekély, mindössze 3%-os részarányt képvisel a *kert*, a *gyümölcsös* és a *szőlő* együttesen. A *gyep*, a *rét* és a *legelő* összesen 10,8%-os. Mindannyiunk örömeire szolgálhat, hogy szívós telepítési tevékenységeink eredményeként tisztább lett a környezet levegője, ugyanis az *erdők* százalékos aránya ez évre már 20,4-re nőtt. A *nádas* és a *halastó* területe nem változott: 1%. A *művelés alól kivett* terület nagysága pedig az ipari park beruházása miatt 16%-ra növekedett.

- Ismertessétek a kommunikációs keretet!
- Döntsétek el, hogy az alábbi két diagramtípus közül melyik lesz alkalmasabb az olvasott információk szemléltetésére! Indokoljátok is a választás okát!

3. ábra

Tortadiagram és sávdiaagram (10)

- Készítsétek el a megfelelő diagramot, és annak felhasználásával ismertessétek az olvasottakat mini előadás formájában!
- A diagram felépítésében szerepeljen: a diagramcím, a jelmagyarázat és az adattábla!

■ 3. csoport:

- Olvassátok el a következő szövegrészletet!

A zooszisztematika, az állatvilág rendszertanának tudományos kutatása folyamán néha meglepő eredménnyel szembesülnek a tudósok. Az újdonságok rendszerint az ősmúlt új szempontú megismerése nyomán tárulnak elő.

Olykor azonban érdemes a ma élő, már jól ismert állatok bizonyos különbségeit is górcső alá venni, esetenként az emberhez való viszonyok tekintetében is. Vegyük például a kétlábúakat: az *emberen* kívül csupán a repülésre képtelen madarak tartoznak ide: pl. az emu, a kivi, a pingvin, a strucc. Ha viszont a repülő állatokra keresünk példát, rovarok, madarak arzenálját találjuk: pl. a méh, a szitakötő, a szúnyog; az albatrosz, a daru, a fecske, a sólyom, sőt ide sorolhatjuk akár a denevért is. A kétlábú és egyben repülő állatok közé azonban csak az olyan madarak tartoznak, mint pl. az albatrosz, a daru, a fecske, a sólyom. Igaz, a madarak többsége ilyen.

- Jellemezzétek a kommunikációs keretet!

- Döntsétek el, hogy az alábbi két diagramtípus közül melyik lesz alkalmasabb az olvasott információk szemléltetésére! Indokoljátok is a választás okát!

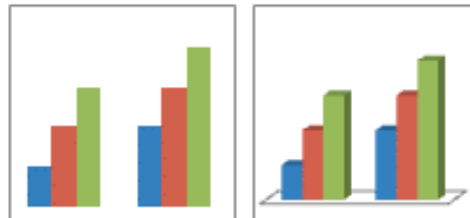
4. ábra

Venn-diagram (11) és vonaldiagram (12)

- Készítsétek el a megfelelő diagramot, és annak felhasználásával ismertessétek az olvasottakat mini előadás formájában!
- A diagram felépítésében szerepeljen: a diagramcím, a jelmagyarázat és az adattábla!

■ Megoldás

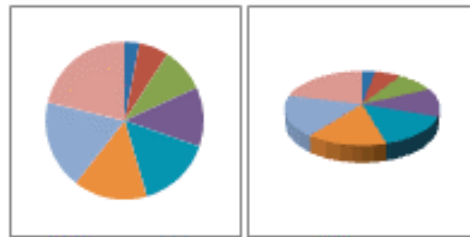
1. csoport: A vonaldiagrammal szemben, amely leginkább különböző adatok ugyanazon *időszak szakaszaiban* bekövetkezett *változásainak* ábrázolására szolgál; ez esetben az oszlopdiagram alkalmasabb az adatok bemutatására. Ez utóbbi ugyanis az elemek közötti összehasonlításokat teszi lehetővé anélkül, hogy jelölnünk kellene a közben eltelt idő szakaszait. Egy évi időhöz tartozó egyetlen adatsor: szépirodalmi művek; tudományos kiadványok; ifjúsági irodalom; idegen nyelvi tankönyvek; egyéb tárgyú könyvek. A helyes választás tehát:

5. ábra

Oszlopdiagram (10)

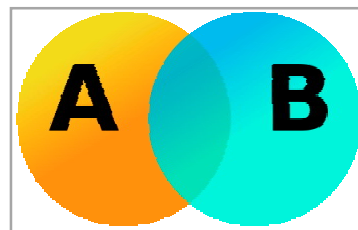
2. csoport: A sávdigrammal szemben, amely különálló tételek (pl. időtartamok) összehasonlítására kitűnő ábrázolási módként szolgál; esetünkben a tortadiagram használata a szerencsésebb. Ez ugyanis jól szemlélteti a teljes torta (a földterületek összessége) 100%-ához viszonyított részarányokat: 48,8% szántó, 3% kert, gyümölcsös szőlő; 10,8 gyeplő, rét és legelő; 20,4% erdő, 1% nádas és halastó; 16% művelés alól kivett terület. A helyes választás tehát:

6. ábra

Tortadiagram (10)

3. csoport: A pontdiagrammal szemben, amely szemléletesen alkalmazható például a vízszintes tengely közelében sűrűsödő adatpontok (főleg számértékek) megjelenítésére, itt egyértelműen a Venn-diagram a helyes választás. A két kör itt egymástól különböző elemek halmaza, míg közös metszetükbe olyan elemek halmaza tartozik, amelyben összeadódik a körökben jelölt elemek tulajdonságai: $A-B \rightarrow AB$. $A =$ emu, kivi, pingvin, strucc; $B =$ denevér, méh, szitakötő, szúnyog $\rightarrow AB =$ albatrosz, daru, fecske, sólyom. A helyes választás tehát:

7. ábra

Venn-diagram

Élethosszig tartó játék

- A következő vers több szempontból is szokatlan. Már-már fölvetődhet a kérdés, hogy valójában versről van-e szó. Elolvasása enyhén szólva nem kimerítő, értelmezése azonban annál inkább. Próbáljunk utána járni közösen!

Tandori Dezső

A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz

Hc3

- Kooperatív csoportmunka

- 1. csoport:

- Elemezzétek a címet a vers értelmezésétől függetlenül!
- Válaszolj a kérdésekre!
- Milyen érvek támasztják alá szöveg, illetve vers mivoltát, és melyek mondanak ellent annak?
- Mi a szokatlan a terjedelmi arányokban?
- Miről árulkodik a cím? Milyen nyelvi szinthez sorolható a megformálása?
- Milyen helyre, időre és személyre utaló előismereteket hív elő benned a betlehemi istálló szókapcsolat?
- Mi a jelentése itt a jószág szónak?

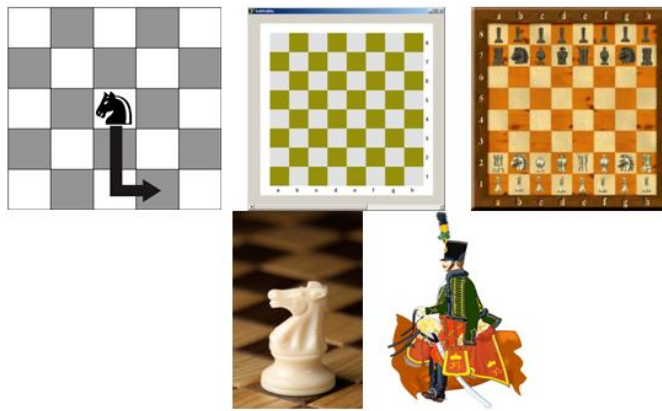
- Megoldás:

A szokásos versmeghatározások kritériumainak sem tartalmi, sem formai szempontból nem felel meg. Hiányzik a verstestből a nyelvi elemek rendezettsége, ritmusa. A cím hosszú, a verstest a legrövidebb a magyar költészetben. ↔ Van a versnek címe, amely mondatértékű, értelmezhető egységet fogalmaz meg. Maga a vers is ezt teszi a maga rendkívüli sűrítettségével, de nem mellékel hozzát a feloldás kulcsát. Ezt az olvasóra bízta. – A *jószág* szó jelentéséről tudni kell, hogy ugyanúgy a *jó* szótöből ered, mint a *jóság*, sőt a *jószág* szó a *jóság* alakváltozataként is élt a régiségben. A Magyar értelmező kéziszótár szerint ~embernek, ritk. állatnak a kicsinye; kedveskedésként használjuk ma is 'lény, teremtmény' jelentés-

ben. A Magyar Katolikus Lexikon szerint az Úr Jézust *Isten bárányaként* nevezi Keresztelő Szt. János, ezzel mintegy megjövendőlvé Jézus keresztáldozatát. A *jószág* szó tehát több síkon is Jézus Krisztus megszületésére utal.

■ 2. csoport:

- Milyen érvek támasztják alá a mű szöveg, illetve vers mivoltát, és melyek mondanak ellent annak?
- Mi a szokatlan a terjedelmi arányokban?
- Mit fejezhet ki a jeltest, amelynek megértéséhez a költő nem ad megfejtési kódot?
- Mi lehet a kód?
- Segítség: a következő képekkel próbáld összefüggésbe hozni!

8. ábra

Sakktáblák (13) és figurák (14)

- Tandori Dezső további két versének a címe is segíthet: Táj két figurával, A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn (1973).
- A Hc3 jelnek mi lehet a jelentése a játék menete során?

■ Megoldás:

– A szöveg új információi mindenképpen működésbe hozzák a már meglévő ismereti mintáinkat (fogalmi séma). A találgatás helyett itt avatottabb előismeret szükséges: tudniillik, hogy ez sakkvers az idézett másik

kettővel együtt. A Hc3 jel együttes pedig a sakkjátékban egy nagyon kedvelt, gyakori nyitás sakknyelvi jelölése. Azt jelenti, hogy a huszár előre lép a c3 jelzésű négyzetre. A játszma tehát kezdetét veszi. Ehhez járul hozzá a kulcsfontosságú cím, amely alapot ad a vers egészének megértésére:

„Jézus Krisztus születése igen jelentős kezdet volt az emberiség életében”. Tandori jel együttese ugyanis körülbelül ennyit közöl velünk; vagyis a vers erről szól” (Fűzfa 1997).

- A kérdések közös megválaszolása után a csoportotok fele cseréljen helyet a másik csoport felével! Ezután cseréljétek ki információitokat, majd mindkét fél csapat üljön vissza az eredeti csapatához! → Készítsetek írásbeli vázlatot verselemzésekhez, majd adjátok elő azt arányos munkamegosztásban!

Azték történet képírással

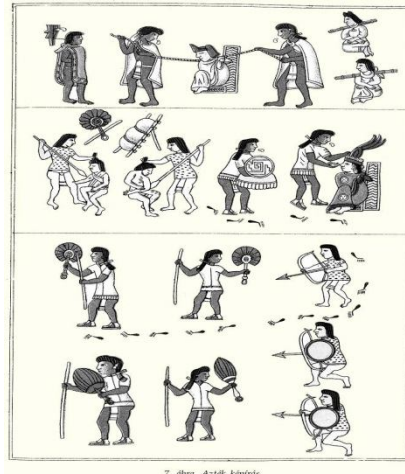
■ Bár a teljes megfejtése még várat magára, az azték írás alapvetően színes képírás, a sorvezetése alulról felfelé és balról jobbra halad. Némi, eddig megfejtett előismerettel talán sikerül kibogozni a történetet. Három, vonallal elválasztott képsort kell elolvasnod az említett módon, és kikerekedik a történet.

- Megfejtés után írd le röviden a történetet!
- Keresd meg a térképen az aztékok egykori lakhelyét a mai Mexikó középső és délebbi részén, a Mexikói-öböl és a Csendes-óceán között! Használd <https://www.google.hu/> Képek oldalait is!

Segítség:

Kacikának nevezik aztékul a kormányzót. Az első sor közepén és a második sor végén látható kacika bűnös. A pöttyös ingesek a kacika katonái; a fekete nadrágos és fehér inges személyek a törvény emberei. A fehér palást viselői ítéletvégrehajtók. Az első sor első figurája a főbíró, a sor végén lévő két alak a kacika felesége és a fia.

Akiknek a szája előtt nyelv rajza van, azok beszélnek.

7. ábra. Azték képirás

9. ábra*Azték képirás (Várkonyi 2001)*■ **Megoldás**

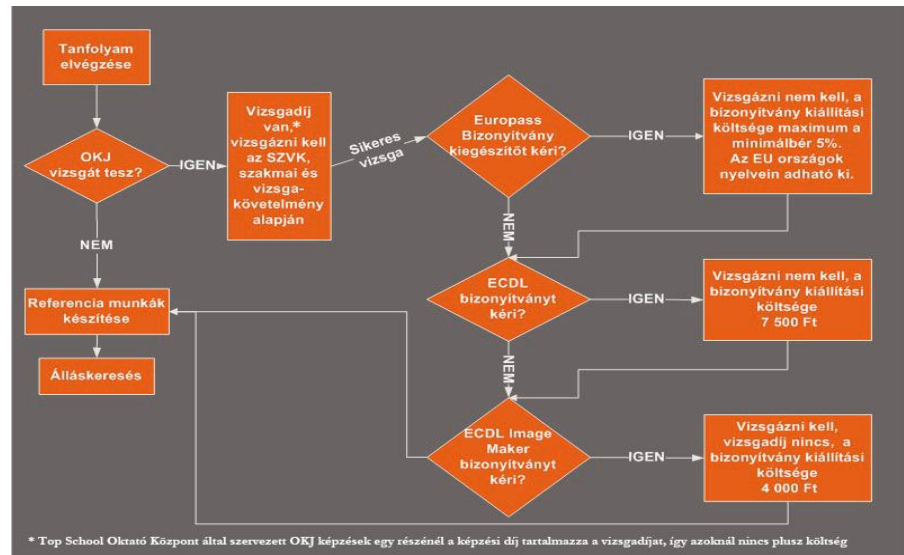
Az alsó képsoron balról jobbra, logikus egymásutánban lepergő történetet, kerek elbeszélést kapunk: 1. kép: A kacika és katonái visszaéléseket követnek el, elkergetik az állami közegeket. 2. kép: Ugyanők kereskedőket (áruik is rajta vannak a képen) rabolnak ki és ölnek meg. Ám a jobb oldalt látható lábnyomok irányából megérkeznek a törvény emberei, és a kacika fejére olvassák bűneit. 3. kép: A főbíró jelenlétében azután a kormányzót elítélik, végrehajtják rajta az ítéletet, családját pedig bebörtönzik (kaloda).

Élethosszig tartó tanulás

■ Egy-egy probléma megoldásához vezető megoldási lépések leírásának szemléltetésére egyre elterjedtebb az úgynevezett folyamatábra alkalmazása. Ez a grafikus ábrázolásmód igen gyakori különböző tárgyú szövegekben, de önálló kommunikációs felületen is megtalálhatók a mindennapi élet legkülönbözőbb tereiben: pl. munkahely, közszolgálati intézmény; posta, iskola, fürdőhely stb. A nevéből is következtetni lehet funkciójára. Alapelveit Neumann János dolgozta ki. Formájára jellemző az

ellipszis (indítóblokk ~ start vagy záró blokk ~ stop), téglalap (értékadó utasítás vagy eljárás), kör (csatlakozási blokk), rombusz (döntéshozatal → elágazás), paralelogramma (adatáramlás, ki- és bemeneti műveletek) alakú síkidomok kapcsolati rendje. Gyakran nyilak jelölik a végrehajtott vagy végrehajtandó műveletsort, esetleg csupán egy kutatás eredményeként rögzített kapcsolati összefüggést.

■ Figyeld meg az alábbi folyamatábrát, és válaszolj a kérdésekre!

10. ábra

Az OKJ-tanfolyam és az OKJ-vizsga folyamatábrája (3)

Segítség:

OKJ = Országos Képzési Jegyzék

ECDL = European Computer Driving Licence – Európai Számítógéphasználói Jogosítvány

ECDL Image Maker = Az ECDL Alapítvány által akkreditált, magyar fejlesztésű Képszerkesztés (Image Maker) egy új bizonyítvány, ami a digitális fényképek számítógépes feldolgozásával kapcsolatos ismereteket igazolja, így ideális a középiskolás diákok, egyetemisták, kisvállalkozások, közösségi csoportok és Europass bizonyítványkiegészítő = többletinformációt adó melléklet a szakképesítés minőségéről; az Európai Unióban elfogadott formában rögzíti az adatokat.

- Mit jelölnek a rombuszok?
- Mit jelent az SZVK betűszó?
- Milyen előfeltétele van az Europass bizonyítvány-kiegészítő megszerzésének?
- Melyik típusú bizonyítvány megszerzéséhez kell kétszer is vizsgázni?
- Mely végzettség esetén legnagyobb a valószínűsége az álláshely betöltésének?

■ **Megoldás (középszintű feladat)**

A rombuszok az igen–nem döntési aktus stációját jelölik, ezért is futnak ki innen elágazások. Az SZVK betűszó jelentése: Szakmai és vizsgakövetelmények (miniszteri engedéllyel). Az Europass bizonyítvány-kiegészítő megszerzésének előfeltételei: az OKJ-tanfolyam elvégzése → OKJ-vizsga sikeres letétele → Europass bizonyítvány-kiegészítő kérése → bizonyítvány kiállítási költség megfizetése (max.: a mindenkori minimálbér 5%-a). Az bizonyítvány elnyeréséhez kell kétszer vizsgázni: 1. OKJ-vizsga, 2. ECDL Image Maker vizsga. Ez utóbbi adja a legkomplexebb képzettséget, ezért vélhetően ezzel lehet leghamarabb elhelyezkedni.

- A következő modell akár plakát is lehetne figyelemfelkeltő szerepe alapján, tartalmi azonban nem a nagyközönséget kívánják célba venni. Ezért is érdemes némi előismerethez jutni. Íme:

Gutenberg-galaxis = a nyomtatott kultúra, az írásbeliség metaforája

hiper- = előtagként valaminek a túlzott volta, túltengése

kognitív = megismerő, megismerésre vonatkozó

Marconi-konstelláció = az elektronikus médiumok világa – Marconiról nevezték el

mezo- = előtagként: közép-, középső, közepes

mikro- = előtagként: valaminek a kicsiny volta

Neumann-univerzum = a számítógépes, a digitális kultúra világa – Neumann Jánosról nevezték el

reprezentáció = képviselő, magatartás, bemutatás, ábrázolás

world wide web = a világháló neve angolul

11. ábra

A tanulási környezet mezovilág modellje (Komenczi 2007)

- Miben tér el – a többi fogalomtól – a modell címének színe és elhelyezése a belső felületen?
- Mi lehet a feliratok színválasztásának oka?
- Mi a betűméretek különbözőségének az oka?
- Milyen rendezési elv figyelhető meg az ábrán?
- Milyen síkidomok rajzolódnak ki, és milyen viszonyban vannak egymással?
- Miért „nyitott” az ábra szerint a tanulási környezet?
- Magyarázd meg az ábracím (alul) jelentését!

■ **Megoldás (emelt szintű feladat)**

A modell megnevezése az egyetlen kék színű felirat, amely indokoltan közepes mérete ellenére is eltér a többitől hideg színével. A nagyjából az aranymetszés vonalán való elhelyezése is segíti az olvasó szem munkáját. A piros – mindent visz alapon – a különböző szintű „világok” színe. A világok részegységeinek nyugtató zöld színű felirataival a – jelentőség tekintetében – a betűméretek által is minősítenek. A rendezés elve a há-

romosztatúság: a mikrovilág, a mezovilág, a hipervilág (makrovilág). Az apró körök a mikrovilág, a jobb oldali félkör pedig a makrovilág összetettségét jelképezni. A mezovilág centrumában fekvő sárga ellipszis háttérül szolgál a legfontosabb információnak: „nyitott” tanulási környezet, illetve az iskola maga. Elliptikus formája „záró blokk” funkciónak is megfelel, hisz a tanulási környezet megvilágítása volt az ábra végső célja.

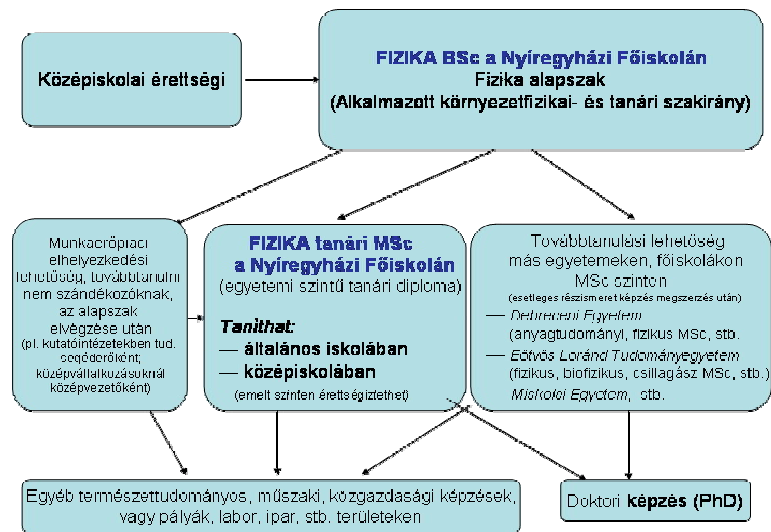
■ Érettségi vizsga után az OKJ-képzésben való részvételen kívül sokan választják a felsőoktatási alapképzéseket. Ezúttal a Nyíregyházi Főiskola egyik szakjának, a fizika BSc diplomájának lehetséges kimeneteit tanulmányozhatod szövegesen.

– Olvasd el figyelmesen a tájékoztatót, majd készítsd el a hozzá kapcsolódó elágazásos ábrát síkidomok és nyilak felhasználásával!

Középiskolai érettségi után megfelelő pontszámok birtokában alkalmazott környezetfizikai és tanári szakirányú *fizika alapszakot* lehet elkezdeni a főiskolán. Ennek sikeres elvégzése után többféle lehetőség is kínálkozik a továbblépésre: el lehet helyezkedni a *munkaerőpiacon* (pl. tudományos segéderőként kutatóintézetekben; középvezetői munkakör közép vállalkozásoknál), illetve lehetőség nyílik a *továbbtanulásra*. Egyetemi szintű tanári diploma szerezhető a *Nyíregyházi Főiskola* fizikatanári *mesterképzésén* – MSc – (közép- és általános iskolai tanári végzettség). Természetesen MSc szinten *más egyetemen és főiskolán* is lehet folytatni a tanulást (Debreceni Egyetem, ELTE, Miskolci Egyetem stb.), és nemcsak tanári szakon (pl. fizikus, biofizikus, csillagász stb.). Az MSc diplomával rendelkezők *doktori* képzésben vehetnek részt (*PhD*). Akik nem ezt választják, a csupán alapidiplomát szerzettekkel egyetemben *egyéb természettudományos képzésbe* foghatnak, illetve a *munkaerőpiacon* (ipar, kutatás stb.) helyezkedhetnek el.

■ Megoldás

A szöveges ismertető alapján az alábbihoz hasonló elágazásos ábra várható el.

12. ábra

A Nyíregyházi Főiskola Fizika Tanszékének beiskolázási röplapja (4)

Heraldika alapfokon

■ A heraldika a címerekkel foglalkozó történeti segédtudomány, illetve a címerábrázolásra épülő címerművészet összefoglaló neve. Elnevezését a heroldokról kapta. A heroldok (ófelmet, ófrancia) eredetileg küldöncök voltak a középkori csatákban, s a „címettet” címeréről ismerték meg.

Később azokat hívták így, akik a címerek első középkori szakértői voltak. A címer olyan, általában pajzson viselt, meghatározott szabályok szerint megszerkesztett színes jelvény, amelyet egy család, intézmény vagy testület, később uralkodó vagy ország a saját maga azonosítására használ. A címer kötelező alaprésze a pajzs, további alkotórészei a színek (~borítás), valamint a címerábrák. A pajzsot a címerviselő szemszögéből kell szemlélni, illetve jeleinek helyzetét is így kell megnevezni. – Természetesen ezúttal csak a felszint karcolgatva „mélyedünk el” a címertanban a következőképpen!

- Egy ma is létező magyar település címerét láthatod.
- Alább olyan ismertetőjegyek sorakoznak, amelyek mind megjelenítődnek a címeren.
- Fejtsd meg a címer jeleit a felsorolt tartalmi jegyek alapján!
- Próbáld meg kitalálni a község nevét! Feltétlenül használd a munkához *Földrajzi atlasz középiskolásoknak* című kiadványt!

13. ábra

Egy magyar község címere (5)

A címere az úgynevezett beszélő címerek kategóriájába tartozik, amely a község múltját sűrített formában mutatja be.

- A község közel fél évszázadig a szegedi vár tartozéka volt.
- Faanyaggal látta el a várat (2 címerábra jelöli).
- A címerkép közepén átfutó, úgynevezett ezüstpólya a közeli folyót jelképezi.
- Az első ismert lakosok a vízen sószállítással foglalkoztak.
- A település ezer évig – egészen a folyó szabályozásáig – tulajdonképpen halászfalu volt.
- Az itt lakók jelenleg jórészt paprika- és dohánytermesztéssel foglalkoznak.
- A település 1439–40-ben legalább fél esztendeig szultáni rezidencia volt.
- Hunyadi János fegyvertársának, Daud Cselebi ellencsászárnak a csapatai állomásoztak itt.

Segítség: Ebben a faluban született Rózsa Sándor, a híres betyár.
 – Készítsd el a község címerének teljes ismertető szövegét: mi mit jelképez? Adj címet is a szövegnek!

■ **Megoldás:**

Röszke község címeréről van szó (Csongrád megye).

A címerkép közepén átfutó ezüstpólya a Tiszát jelképezi. A bal pajzsmező azt fejezi ki, hogy a község közel fél évszázadig a szegedi vár tartozéka volt, s faanyaggal látta el azt: erre céloz az aranykapu és az – ősi magyar hiedelemrendszer szerint – életfává magasztosult tölgy (hiszen a várnak már csak néhány köve van meg, de Röszkén az élet ma is eleven). A jobb pajzsmezőben található egykori szállítóhajó egyrészt azt demonstrálja, hogy az első ismert lakosok a vízen sószállítással foglalkoztak, másrészt azt, hogy ezer évig – egészen a Tisza szabályozásáig – Röszke tulajdonképpen halászfalu volt. A címertalpban szereplő bíbor színű ék alakú felület a község jelenét megalapozó paprikára utal, az arany dohányvirágok pedig a dohánytermesztésre céloznak. A török sisak ellenben arra emlékeztet, hogy 1439–1440-ben legalább fél esztendeig Röszke szultáni rezidencia volt. Hunyadi János fegyvertársának, Daud Cselebi ellencsászárnak a csapatai állomásoztak itt – vö.: (5).

Beszélő címerek

■ A címerképek megalkotásában az a legfontosabb heraldikai elv, hogy minél kevesebb motívumot sorakoztasson fel a pajzson. A címer elsődleges rendeltetése a tévedhetetlen és gyors megkülönböztetés. Nem feladata tehát, hogy minél több információt közöljön a tulajdonos személyről, közösségről. Ez érthető módon képi zsúfoltságot eredményezne, és a címer nem lenne képes betölteni hivatását. Minél letisztultabb egy címer, annál nagyobb a heraldikai értéke. Ma már minden községnek van címere, és megalkotóik érthető módon úgy akarják „beszéltetni” a címet, hogy az kevés jellel fogalmazza meg a leglényegesebb jellemzőket.

■ Az alábbiakban három különböző kisebb település címere látható. A feladat megoldása közben feltétlenül használd a Földrajzi atlasz középiskolásoknak című kiadványt!

– Párosítsátok a címereket (1., 2., 3.) az utánuk következő tartalmi je-
gyekkel: a), b), c)!

- 1. csoport: Keressétek meg az 1. számú címer párját! Készítsetek 5 per-
ces kiselőadást a kivetített címer értelmezésére!
- 2. csoport: Keressétek meg a 2. számú címer párját! Készítsetek 5 per-
ces kiselőadást a kivetített címer értelmezésére!
- 3. csoport: Keressétek meg a 3. számú címer párját! Készítsetek 5 per-
ces kiselőadást a kivetített címer értelmezésére!

14. ábra

Magyar helységek címerei (5)

- a) Ennek a községnek a földrajzi helyzetére utal az arannyal (szín) hasított pajzs jobb oldalán található beszélő jel. = Itt torkollik a Zala megyei Válickapusztán eredő Alsó-Válicka-patak a Csertába. A címer bal oldala egyszer vágott, kék és bíbor alapon szimbólumokkal. A szimbólumok két gyakran együtt említett szent tiszteletére emelt templomra utalnak. Kék alapon a 'szikla' jelentésű nevet viselő, bíbor alapon pedig a korábban Saul nevet viselő szent szimbólumát jeleníti meg. Neve tisztázatlan eredetű, de kiejtése és írása is megegyezik egy eszköz nevével, mely eszközzel fémtárgyakat szoktak egymáshoz rögzíteni, kötni.
- b) A község a szláv eredetű *szokolj* szóról kapta a nevét. Az erre utaló jel a pajzs vörös mezejében látható a honfoglaló magyarokra utaló aranyjelzés fölött. A kék mezőben lévőhárom jel arra utal, hogy a településnek három különböző vallású gyülekezete, illetve temploma is van.

Mindegyiknek jelölve van a szimbóluma: római katolikus, református és evangélikus. A község tehát nem volt jelentéktelen település, amit a szóösszetételből álló nevének jelzői előtagja is hangsúlyoz.

- c) Ennek a községnek magyar és horvát lakossága van. A kettősség a címer sávjaiban jelenítődik meg. A XVI. században letelepülő horvátokhoz kapcsolódóan utalás látható az Adriai-tengerre is. A falut átszelő Ikva-patak jelképe jól fölismerhető, mint ahogy az úgynevezett „Mátyás-kunyhó” is, amely más jelekkel együtt idézi föl a község mezőgazdasági tevékenységét. Ugyancsak szembevető a község nevezetessége, a 18. század második felében a Szűzanya tiszteletére épült kápolna, amely a környék és a távolabbi horvátság zarándokhelye. A jobb oldalon lévő ábra a község régi pecsétlenyomatából ismert Krisztus-szimbólumok egyike. Nevének utótagja azonos a Nyírség fővárosa nevének utótagjával, előtagja egy német személynév volt eredetileg, mai írása nem, de kiejtése megegyezik egyik élelmiszer-áruházláncunk nevének kiejtésével. Úgy kell leírni, ahogy azt kiejtjük.

■ Kérdések, feladatok: frontálisan!

- A címerek ismeretében figyeljétek meg a vörös (bíbor) szín szimbolikus jelentését!
- Mi a jelentése a kicsinyeit vérrel tápláló pelikán ábrájának?
- A kék mezőben lévő aranykulcs kit jelképez? Mi a kulcs és a kék szín jelentéstartalma?
- A bíbor mezőben lévő aranykard kit jelképez? Mi a kard és a bíbor szín jelentése?
- Melyik egyház jelképe a Luther-rózsa?
- Mi az összefüggés a sólyom és az arany nyilak között?

■ Megoldás: 1. = c); 2. = a); 3. = b).

1. címer: Kópháza község, Győr-Moson-Sopron megye.
2. címer: Páka község, Zala megye.
3. címer: Nagyszokoly község, Tolna megye.

- Vörös (bíbor) szín jelentései a heraldikában: hazaszeretet, önfeláldozás, tenni akarás, nagylelkűség. A Mars bolygót is jelképezi.

- A kicsinyeit vérével tápláló pelikán ábrájának jelentése: a legkedveltebb Krisztus-szimbólumok egyike a 12. század óta. Később a református egyház is átvette. A pelikán Krisztust, illetve az emberek iránt tanúsított végtelen szeretetét jelképezi. Ő a vérével vállalja az áldozatot, csakúgy, mint a pelikán, aki szárnyával sebesre ütögeti az oldalát. Sebéből a felhőkön át a holt fiókákra hullatja vércseppjeit, hogy azok életre keljenek.
- A kék mezőben az aranykulcs Szent Pétert idézi, aki őrzi és birtokolja a mennyország kulcsát. A kék az elvhűség, az állhatatosság, az ellenálló képesség és a bizalom jele. A Jupiter bolygót is jelképezi. Az aranykard Szent Pál életére utal (Ő maga mondja: „A jó harcot megharcoltam.”), illetve kivégzésének módját idézi. A kard az igazság hatalmának a jelképe is egyben.
- A Luther-rózsa: zöld levelű, ötszirmú fehér heraldikai rózsa, közepén latin kereszttel ékített vörös szívvel. A Luther Mártonról elnevezett rózsa az Evangélikus Egyház jelképe. Jelentését legrövidebben egy korabeli Luther-vers fejezi ki: „Rózsákon jár Krisztus híve, ha keresztet hordoz szíve” – vö. (5). – A sólyom a magyarok szent madara. A legenda szerint a fejedelem álmában ez mutatta az utat a honfoglalóknak, akiket pedig a nyilak szimbolizálnak.

Útmutatástan „rejtvény” fokon

- Az elrontott szöveget nem könnyű értelmezni, kijavítani azonban még ennél is nehezebb. Előfordulhat, hogy a rontott szöveg létrehozása maga is nehézségbe ütközik. Ennek nem mindig hanyagság az oka, hanem esetleg az, hogy a kommunikációban részt vevők nem azonos kódot használnak, illetve a kód használatáról való előismereteik jelentősen eltérnek egymástól.
- Néha a szabatos fogalmazású használati utasításokat sem könnyű megérteni, ha nem figyelünk kellőképpen a sorrendiségre. Az alábbi írásban azonban nemcsak ez okoz problémát.
 - Próbáld meg először szó szerint rekonstruálni az olvasottakat!
 - Azonosítsd a szóhatárokat!
 - Kezeld erős kritikával a helyesírást: ékezetek, egybe- és különírás, betűtévésztés; a betűtípusok indokolatlan keverése!

- A többé-kevésbé szó szerinti megértés után fogalmazd át a szöveget úgy, hogy az megfeleljen egy használati utasítás követelményeinek!
- Adj kifejező nevet az árucikkeknek!
- Az említett feltételek közül melyek hiánya okozta a megértési nehézségeket?

Mágikus nyüstbojt

„**Mágikus nyüstbojt*: 16 cm hosszú fém karos / nemozgatni a karos amíg azsivacs nem száraz, fenyeget a kar megkárosodása / nehasználni durva felületekre / alkalmazás: padlók, ablakok és egyéb sima felületek” (7).

15. ábra

Mágikus nyüstbojt (7)

- Megoldás: Magyarországon (is) forgalmazott padlómosó címkéje. A termék eredeti angol nyelvű megnevezése: Magic mop cleaner. Ennek magyar félrefordítása: Nyüst bojt mágikus → Mágikus nyüstbojt.
- Érdemes felhívni a tanulók figyelmét arra, hogy a nagyon körülményes megfogalmazást ne szó szerinti formában ültessék át „magyarról” magyarra. A könnyűnek ígérkező feladat sok fejtörést okozhat, mert olyan antiszövegnek kell jelentést teremteni, amiről hiányzik a tartalmi előismeret, vagy az igen csekély mértékű. A használati utasítás vizuális teste is igen kevés fogódzót nyújt. Esetünkben ezért kétszeres jelentésteremtésnek kell végbemennie: 1. nyelvi „egységek” azonosítása, 2. a részegységek újraalkotása.
 - A világhálón forgalomban vannak olyan, minden bizonnyal „csinált” haszontalan használati utasítások, amelyek megfejtésébe még igen felkészült és elszánt rejtvényfejtőnek is csaknem beletörik a bicskája.

Az érdeklődő tanulók számára azonban otthoni kreatív, szórakoztató szövegalkotásként igen hasznos lehet. Ezek vélhetően szándékosan rontott szövegek, mert többféle változatban is előtűnnek. Illusztrációként íme a kezdősorok:

Elektromos csengettyűcske

„HasznÁLLAti UTmutat (*kínai változat*)

A játék neve: ELEKTROMOS CSELLENTYÜCSKE. Biztos nagy az öröm! Hogy a gyermek ezt a játék neki, ünneplő alkalom kezébe venni, által kissé tanulás célzatából kaptál. Tehát akkor lá Suk! [...]” – (8, 9)

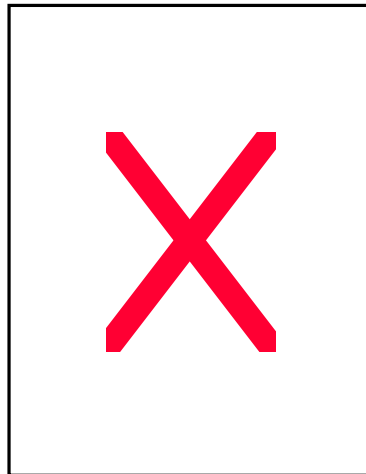
A nagy öröm Vietnámi játék Használati utmutat: Biztos nagy az öröm! Hogy a gyermek azt a játék néki, ünneplő alkalom a kezébe venni által kissé tanulás célzatából kaptál. Tehát akkor ló sok! [...]” – (8)

*A plakát mosolya, avagy a mosoly plakátja
Helló, Nyíregyháza!*

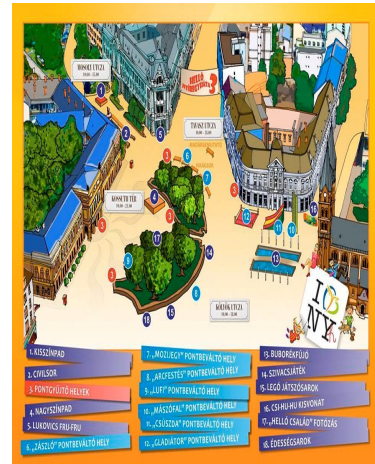
■ Mi a közös funkciójuk a következő plakátoknak?

- Gyűjtsd össze, és rendezd csoportokba a két plakát összetartozásának kommunikációs jeleit!
- Milyen funkcióbeli különbségeik vannak a plakátoknak?
- Mi a jelentése az 1. plakát bal alsó sarkában lévő logónak?
- Hányszor kell köszönnöd Helló-val, ha utazni akarsz a Csi-hu-hu kisvonaton, és zászlóval is szeretnél integetni? (A Helló egy egységnyi valutája a rendezvénynek.)
- Melyik program zajlik a Kossuth tértől eltérő helyszínen? Mi a neve a rendezvénynek?
- Mi az oka az utca írásforma alkalmazásának?
- Szerinted mi lehet a zumba: a) afrikai törzs neve, b) kolumbiai tánc c) tírják (szlovák) étel?

1.

2.

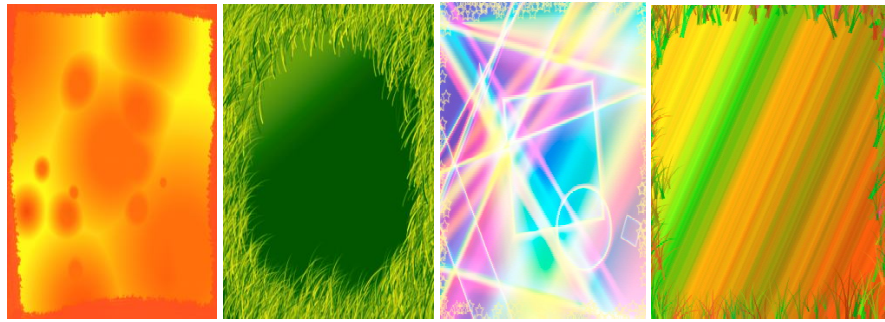
16. ábra

Helló, Nyíregyháza – plakátok (15)

■ Megoldás:

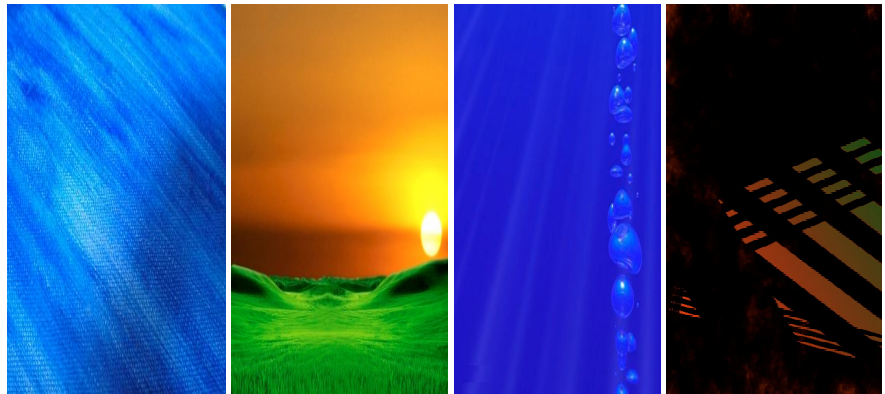
Mindkét plakát azonos rendezvényt népszerűsít, más-más funkcióval. A közös nevező záloga a „Helló nyíregyháza 3” felirat, valamint a rendezvény színhelyeinek megnevezése. Az első plakát az egynapos rendezvény programjainak az időpontjaira irányul elsősorban, a második a térben való eligazodást segíti inkább. A Kossuth tér mint realiztikus színhely mindkét hirdetésen szerepel, de csak az elsőn van elkülönítve az archaikus, ezért itt tréfásnak és játékosnak tetsző helyesírású *Mosoly, Tavasz és Kölyök utca*. A logó jelentése: Szeretlek, Nyíregyháza. Mivel köszönésenként egy tallér jár, összesen hatszor kell köszönni a zászló és a *Csi-hu-hu* kiérdemlééért. A *Zumba show* nem a Kossuth téren, hanem a Városi stadion parkolójában zajlik. A *zumba* eredetileg különböző latin táncleptésekből szabadon összeállított kolumbiai tánc, amely mára világszerte gimnasztikai jellegű mozgásformává alakult. A kolumbiai szlengből eredő *zumba*, *zumbear* szó jelentése: 'gyorsan mozogni, szórakozni'.

Mostan színes plakátokról álmodom

17. ábra

Diavetítővel kivetített plakátsablonok (15)

18. ábra

Diavetítővel kivetített plakátsablonok (16)

■ 1. csoport:

- Készítsetek plakátot a következő összetevők felhasználásával: plakátsablon, szövegdarabok! A kivetített sablonokból a megfelelő kiválasztását indokolnotok kell.

- A szövegdarabokat egészítsétek ki! A különböző feliratok betűméretének, színének, a felületen való elhelyezésének megválasztása tetszőleges.
- A plakát elkészítésének fő szempontja, hogy az minden tekintetben megfeleljen az optimális kommunikációs funkció követelményeinek: figyelemfelkeltés, informatív cél; dekoratív, „agresszív” ↔ a jó ízlés határainak tiszteletben tartása: a „kevesebb mindig több”; két szín többet mondhat mint 9; a mondanivaló sűrítése ↔ érthetőség; a fontosabb információk határozott kiemelése; tartalmi és formai összhang; betűkarakterek olvashatósága, áttekinthetősége ↔ túlszűfolttság.

Szövegdarabok:

X község önkormányzata; Madarász Katalin fellépése, életvezetési tanácsadás; falubusz igénylése; „Szarkaláb” néptánccsoport; Művelődési Ház; Őszirózsa férfikórus; „Amíg van egy piros rózsza, addig szól a magyar nóta”; nosztalgia-show; év, hónap, nap, óra: tól–ig, batyusbál, zene, tánc, tombola; belépés díjtalan; szervező: „Évgyűrűk” Klub helyi csoportja.

■ 2. csoport: (Az instrukciók azonosak az 1. csoportéval)

jegyek a „Pöttömke” épületében; zenés mesejáték; év, hónap, nap, óra: tól–ig. A három rabló; Faluház és parkja; arcfestés, ugrálóvár, ügyességi verseny; kézműves foglalkozások; meglepetésprodukció, Táncház kifulladásig „Így tedd rá” népi zenekar; puzzle építőverseny; körhinta, palacsinta.

■ 3. csoport: (Az instrukciók azonosak az 1. csoportéval)

mécsesúsztató verseny a Csermely-patakon; „A világ szomjas, mert mi éhesek vagyunk” ismeretterjesztő előadás; X világnapi úszóversenyek, Jules Verne: A dunai hajós; ifjúsági vetélkedő; „A víz a városokért, városok a vízért”, filmvetítés, „A víz az emberé, az ember a vízé” ismeretterjesztő előadás; kiállítás: Népi víztároló edények.

2.2. A beszélt szöveg

A helyes hangzás zálogai

■ Minthogy a szöveg a kommunikáció már érintett tényezőivel nyelvi való összefüggésében nyelvi kommunikátumnak minősül, mint ilyennek kétféle fizikai megnyilvánulása van: a beszéd ~ szóbeli kommunikáció és az írás ~ írásbeli kommunikáció. A szóbeli kommunikáció mai tudásunk szerint több száz ezer évre tekint vissza. Mulandóság jellemzi, egyszeri, megismételhetetlen; térben és időben kötött. Szerkezete általában kötetlenebb, lazább, nyelvi megformáltságára a redundancia kisebb mértékben jellemző. A beszéd mint a közvetlen emberi kommunikáció fizikai megnyilvánulása verbális és nem verbális jelek igen összetett hálózataként működik. A verbális jelek akusztikumát jórészt a fonetikai és a fonológiai szabályok határozzák meg. A fonetikai szabályok arra vonatkoznak, hogy a beszélőnek milyen beszélőszervi mozgásokat kell elvégeznie a beszédhangok képzése során. A fonológiai előismeretek pedig abban segítik a beszélőt, hogyan építse fel, hogyan különböztesse meg egymástól a nyelvi jelek hangtestét. Ismernie kell, hogy a meglévő hangállomány hangjainak egymás utáni következését milyen sajátosságok jellemzik. Ehhez nélkülözhetetlen a beszédhangok osztályainak, illetve azok egymáshoz való viszonyainak ismerete. A magánhangzó-harmónia, a nyílt szótagok kedvelése, a hangtorlódások kerülése szintén a fonetikai tudnivalók sorába tartoznak. Tisztában kell lennie azzal, hogy milyen szabályokat alkalmazzon a különböző beszédhangok egymásra hatása kapcsán (pl. az igazodás, a részleges és teljes hasonulások fajtái; az összeolvadás, a rövidülés, a hangkivetés stb.). A beszédhangzás tekintetében a nyelven kívüli eszközök (extralingvális) közül kiemelkedő szerepe van a vokalitással rendelkező paralingvisztikai apparátusnak. Közülük a prozódiai tényezők, más néven mondat- vagy szövegfonetikai (szupraszegmentális) eszközök a legismertebbek. Ez utóbbiak a verbális jeleket kísérve fejtik ki hatásukat. Jelentőségükre jellemző, hogy használatuk által igen gyakran felülírjuk a verbális jelek tartalmát. Ide tartozik: a hangsúly, a hanglejtés (hangfekvés, hangközök, hangmenet), a beszédszünet (a vokalitás hiánya), a hezitáció (akadozás, habozás), a junktúra (határjegy, a beszédfolyam határa), a beszédíram, a beszédtempó, a beszédritmus. A paralingvisztikai jelzésekhez sorolhatók az olyan vokális tényezők is, amelyek csupán az egyes beszélő

személyéhez fűződve annak tartósabb személyiségvonásaira utalnak. Ilyen a személyes hangminőség, a hang tónusa, intenzitása, az esetleges akcentusa stb. Nyelvtől és személyiségtől egyaránt független vokális tényezők az alábbiak: a nevetés, a sírás, a zihálás, a fütty, a köhögés stb.

A beszélt szöveget papírra lehet vetni, az írott szöveget pedig fel lehet olvasni. Mindebből következik, hogy a szöveg akusztikuma nagymértékben függ a szöveg kötöttségétől. Lényeges különbségek vannak a spontán beszéd szövegei és a kötött, felolvasott szövegek között.

A spontán beszéd jellemzői: – kevesebb tagolás, a mondatatharok elmosódnak, – sok a hiányos, szabálytalan szerkesztésű mondat, – az intonáció gyakran lezáratlan a mondatok végén, – szokatlan hangsúlyozás, meglepő szünettartás, hirtelen magassági váltás. A felolvasott szövegek jellemzői: – a szöveg írott változata, tagolása előírja az előadásmódot, ezért a felolvasás szabályozott akusztikumú, – a szólamhosszúság, a hangsúlyeloszlás, hanglejtés, hangmagasság, tempó műfajfüggő.

A választás kötelező

■ 1. csoport:

- Húzzátok alá a legelfogadottabb ejtismódú formákat a táblázat vízszintes soraiban! Indokoljátok meg döntéseteket!
- Használhattok szótárakat, az ismertebbeken kívül például: Tótfalusi István 2006. Kiejtési szótár. Idegen nevek, szavak, kifejezések és szólások helyes kiejtése. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Alkossatok tetszőleges témájú és műfajú rövid fogalmazást a helyesen lejegyzett szavak felhasználásával!

Írott forma	Kiejtés		
tiramisu	tiramiszú	tiramisu	tiramisú
bestseller	bezzeller	besztszeller	bezdzeller
Cinzano	csinzánó	csindzánó	csinszánó
flush	flas	flös	fles
Holsten	holsten	holstein	holszten

1. táblázat

Az írott forma és a helyes kiejtés 1.

■ 2. csoport:

- Húzzátok alá a legelfogadottabb ejtémódú formákat a táblázat vízszintes soraiban! Indokoljátok meg döntéseteket!
- Használhattok szótárakat, az ismertebbeken kívül például: Tótfalusi István 2006. Kiejtési szótár. Idegen nevek, szavak, kifejezések és szókés helyes kiejtése. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Alkossatok tetszőleges témájú és műfajú rövid fogalmazást a helyesen lejegyzett szavak felhasználásával!

Írott forma	Kiejtés		
Machu Picchu	maccu piccu	macsu piccsu	macsu pikcsu
Sensodyne	szenzodájn	szenzodúne	szenzodine
státus	státusz	státus	sztátusz
Horatius	horáciusz	horátiusz	horácius
Partium (részek)	partium	parcium	párcium

2. táblázat

Az írott forma és a helyes kiejtés 2.

■ 3. csoport:

- Húzzátok alá a legelfogadottabb ejtémódú formákat a táblázat vízszintes soraiban! Indokoljátok meg döntéseteket!
- Használhattok szótárakat, az ismertebbeken kívül például: Tótfalusi István 2006. Kiejtési szótár. Idegen nevek, szavak, kifejezések és szókés helyes kiejtése. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Alkossatok tetszőleges témájú és műfajú rövid fogalmazást a helyesen lejegyzett szavak felhasználásával!

Írott forma	Kiejtés		
Beethoven	béthófn	béthóvn	bétóven
Macbeth	mekbet	megbet	magbet
maturandus	maturándusz	maturándus	maturandusz
cherry brandy	seri brendi	cseri brendi	serri brendi
Auchan	ósan	ósn	osan

3. táblázat

Az írott forma és a helyes kiejtés 3.

■ **Megoldás:**

A táblázatban kiemelt helyesen írt, valamint a helyes kiejtési változatokat írásban is rögzítsék a tanulók. További feladat: A lejegyzett szavak felhasználásával alkossanak tetszőleges témájú és műfajú rövid fogalmazást.

Írott forma	Kiejtés		
tiramisu	tiramiszú	tiramisu	tiramisú
bestseller	bezzeller	besztszeller	bezdzeller
Cinzano	csinzánó	csindzánó	csinszánó
flush	flas	flös	fles
Holsten	holsten	holstein	holszten
Machu Picchu	maccu piccu	macsu piccsu	macsu pikcsu
Sensodyne	szenzodájn	szenzodúne	szenzodine
státus	státusz	státus	sztátusz
Horatius	horáciusz	horátiusz	horácius
Partium (részek)	partium	parcium	párcium
Beethoven	béthófn	béthóvn	bétóven
Macbeth	mekbet	megbet	magbet
maturandus	maturándusz	maturándus	maturandusz
cherry brandy	seri brendi	cseri brendi	serri brendi
Auchan	ósan	ósn	osan

4. táblázat

Az írott forma és a helyes kiejtés – helyes megoldás.

■ Írjatok kiselőadást arról, hogy mikor használjunk, illetve mikor ne használjunk idegen szavakat megnyilatkozásainkban! Használjátok föl írásban a táblázat első oszlopának valamennyi szavát, akár használatának pártolásaként, akár annak elvetésére! Interpretáljátok szövegeteket társaitoknak, ügyelve a helyes kiejtésre!

Kötetlenül, kötve vagy félig kötve

■ Kooperatív csoportmunka:

- Alkossatok négyfős csoportokat! Olvassátok el a következő szöveg-részleteket!
- Vigyázz! Egy-egy részlet nem a megszokott, rá jellemző fizikai formájában ölt testet. A szándékosan tömörszerű forma igyekszik kikapcsolni a vizuális felismerés lehetőségét.
- Hagyatkozz tehát a belső hallásodra, a képzelőerődre és a kommunikációs keret tényezőire!
- Azonosítsátok a szövegeket a megadott minősítsek alapján!
- Indokoljátok választásukat!

Minősítések:

- a) Kötött, érzelmileg erősen telített szépirodalmi igényű szöveg. Valaki előre megírta, a beszélő pedig olvassa és/vagy mondhatja. Leginkább azonban közösen éneklük. A kommunikációs keret tényezői speciálisak.
- b) Kötött, a szépirodalom által számon tartott, sajátos hangvételű és nyelvezetű szövegek típusához tartozik. Egyszerű ritmusa is lehetővé teszi, hogy többen adják elő kórusban, írásos segédeszköz nélkül. Előadásmódja konkrét kommunikációs szituációhoz is kötve van.
- c) Félig kötött szöveg, amelyet egy személy ad elő, többnyire olvasva azt. A szűkebb-tágabb nyilvánosság tájékoztatása a beszélő célja tények közlésének formájában. Előadásában érzelmektől mentes, tárgyilagos. Kötetlenség csak váratlan és igen indokolt kommunikációs szituációban, átmenetileg fordul elő benne.
- d) Kötött szöveg nyelvileg, de a beszélő előadásmódját érzelmi telítettség jellemzi. Kötöttségében is popularitásra törekvő, szóhasználatában általában a beszélt nyelvhez közelít, bár a szöveg típusa tágabb értelemben szépirodalminak tekinthető. Énekelve adják elő.

Szövegek:

♠ „A rosszhiszeműséget illetően Kérelmező előadta, hogy Kérelmezett részére több alkalommal felszólító levelet küldött, amelyre válaszul Kérelmezett a domain nevet 1462 euróért Kérelmezőnek eladásra kínálta fel.

Ez alapján Kérelmező szerint arra lehet következtetni, hogy a domain nevet azért igényelték, hogy azt az arra jogosultra ellenérték fejében átruházhassák. Kérelmező tudomása szerint a swarovskiekszer.hu domain nevet 2007. január 30 óta, a delegálás időpontjától kezdve sosem használták. Kérelmező továbbá kifogásolta, hogy a SWAROVSKI-ékszerek után érdeklődő felhasználókat Kérelmezett a saját honlapjára irányítja, ezáltal Kérelmező szakmai tevékenységét zavarja.

Kérelmező a swarovskiekszer.hu domain név Kérelmezettől történő átruházását kérte. ...”

♥ „Mint az szép híves patakra / A szarvas kívánkozik / Lelkem úgy óhajt Uramra, / És hozzá fohászkodik. / Tehozzád én Istenem, / Szomjúhozik én lelkem, / Vajon színed eleiben / Mikor jutok, élő Isten? // Könnyhullatásaim énnékem / Kenyerem, éjjel-nappal / Midőn azt kérdik éntőlem: / Hol Istened, kit vártál? / Ezen lelkem kiontom, /

És házadat óhajtom, / Hol az hívek seregiben / Örvendek szép éneklésben. ...”

♦ „Életet nem kértem, de kaptam, köszönöm szépen /A sorsom nem kértem, de megkaptam, köszönöm szépen / De hol marad az, amit valójában kértem? / Nincs igazság, ez az én véleményem! // Jobb nekem így, mert ha nem lát senki sem / nem tudják, hogy élek, nem fognak bántani engem / Sokan azt mondják, hogy ki kell tartani, / de én nem, én nem, én inkább csak ... / nanananananananana / lapulok a fűben / nézem a naplementét / senki nem lát, senki nem tudja, hogy létezem / Jobb ez így nekem / jobb ez így nekem. /”

♣ „Mennyből jöttünk tihozzátok, / Tudjuk, hogy van pálinkátok, / Azt is tudjuk, sajnáljátok, / Mégis mézesen adjátok. // Fireg-forog a csiporka, / Mézelődik a pálinka, / De az asszony mind azt mondja, / Egy cseppet se az asztalra! // Ne bújj gazda a pest megé, / Mer nem jöttünk perlekedni. / Nem jöttünk mi perlekedni, / Disznyólábbal verekedni. // Tudjuk, hogy disznót öltetek, / Hurkát, kolbász tötöttetek./

Egy jó nyárssal megsüssetek, / Asztal mellé ültessetek! ...”/

■ Minden csoporttag válasszon egy szövegrészt! Mindenki mást: ♠,♥,♦,♣!

■ Válaszolják meg az alábbi kérdéseket:

- Milyen előismerettel rendelkezik/rendelkeznek a beszélők?
- Milyen a kommunikációs keret? (tér, idő, szereplők, azok viszonyai egymáshoz?)
- Lehet-e a szövegben szokatlan, váratlan, hirtelen hangzásváltás (hangerőben, hangmagasságban, ritmusban, szünet tekintetében)? Miért?
- Normatív-e a hangképzés? – Szabályos-e a gondolatok megformálása?
- Spontán vagy kötött szövegről van szó? Miért? Milyen jelek utalnak rá?
- Milyen módon valósítja meg a célját a szöveg?
- Milyen jellegű, milyen műfajú a szöveg?

■ Alkossanak új csoportot az a), a b), a c), és a d) jelű szöveg elemzői! Cseréljék ki, egyeztessék gondolataikat!

- Mindenki térjen vissza az eredeti, négyfős csoportjába!
- Olvassátok el újra a négy szövegrészt! A kicsoportok közösen készítsenek lajstromot arról, hogy miben hasonlítanak, és miben különböznek az olvasott szöveg(részek)!
- Teljes munkamegosztás keretei között számoljanak be munkájuk eredményéről!

+++ A csoport legalkalmasabb tagja vagy tagjai a kommunikációs szituációnak megfelelően adja/adják elő hangosan, esetleg próbálja/próbálják meg énekelni a szöveget.

■ Megoldás:

♠ = c); ♥ = a); ♦ = d); ♣ = b)!

Az a) jelű szövegrészlet a XLII. zsoltár a liturgiában. Szenczi Molnár Albert fordította le a 150 zsoltárt 99 nap alatt, 1606. március 9. és szeptember 23. között, 130 dallamra, s csaknem ugyanennyi versformában. A 42. zsoltár Dávid panaszdala.

A feladatok megoldása alatt, közben vagy utána meg lehet hallgatni a részletet kétféle feldolgozásban is az alábbi címeken: 42. zsoltár 2–5. vsz. – Énekli Szvorák Katalin (17) és ismeretlen előadó a capella adja elő (18).

A b) jelű szövegrész, a *Mennyből jöttünk tihozzátok* kezdetű rigmus népi adománygyűjtő, köszöntő mondóka, amely az advent idején disznóöléshez kötődik. Sárosi Bálint erdélyi gyűjtő Háromszéken jegyezte le, vette föl, illetve adta közre 1970-ben. A disznóölést követő vacsora, a disznótor a magyar nyelvterületen mindenütt jeles alkalom volt az adománygyűjtésre, köszöntésre. A népi szokás Disznóölő Szent András napjától (nov. 30.) dívott. Ekkor a hideg idő beállta miatt már elkezdődhetnek a disznótorok. A vacsora ideje alatt jártak a kántálók. Többen összevették, és a disznótoros házak ablaka előtt rákezdték a mondókájukra. Az idézett részlet első szövegsorának ünnepélyes, hangulatidéző értelme van. A betlehemi pásztoroknak Jézus születését „Mennyből jövök tihozzátok” kezdet szöveggel adja hírül az angyal. A nyitó sor alapján karácsonyi kántáló versként is előadhatták, sőt énekelték is azonos céllal. Megőrizte a Magyar Népzenei Antológia – VI. Kelet 2. Székelyföld – (19).

A c) jelű szöveg jogászi „szabatosságú” nyelvezettel megfogalmazott bírói ismertető része. A peres eljárás előzményeit, a jogi tényállást foglalja össze hűvös tárgyilagossággal, elfogultság nélkül, csak a törvényi előírások tartalmaira szorítkozva, és minden bizonynyal papírról vagy laptop kijelzőről olvasva.

A d) jelű szövegrész könnyűzenei dalszöveg. A hazai zenei életben az egyik legjobb reggae-zenésznek tartott Copy Con előadásában hangzik el. A dal címe: *Lapulok a fűben*. A dal témáját a társadalomból való kiszakítotttság érzése, illetve az Istennel való perlekedés kettőssége adja. Szóba kerül a marihuána áldatlan hatásának kérdése is: innen a cím kettős jelentése is: *Lapulok a fűben*. Az idézett részlet ugyan nem, de egyéb helyeken trágár kifejezésekkel is él az előadó énekes. Mivel a világhálón elérhető a teljes zenei produkció, ajánlatos a tanárnak előtte meghallgatnia, s döntenie az órai bejátszás lehetőségéről. (20)

Vers, kép, zene

■ 1. csoport:

A következő vers egy bolgár esküvő emlékét idézi föl, melyben áttételesen áll szemben egymással az ifjú pár tisztasága, nyitottsága a vének ősi rítusának disszonanciájával (hangok zűrzavara, összhang hiánya). A részlet ez utóbbit jeleníti meg hangokkal.

– Milyen hangszerek hangját eleveníti meg a költő?

- Milyen hangzók hangzásában érhető tetten egy-egy zeneszerszám hangja?
- Mely tartalmi elemek erősítik fel a disszonáns hangzást?
- Mi a szerepe a részlet elején és a végén látható csupa nagybetűs írásnak?
- Milyen tartalmi változásra utal a két sor tagolásának különbsége?
- A kérdésekre adandó válaszokat szerkesszék folyamatos szöveggé, majd adjátok elő!
- Olvassátok föl a verset úgy, hogy ritmusában a tobzódó hangulat, a hang színében pedig a gúny tónusa elevenedjen meg!

Nagy László: Menyegző
(Részlet)

„ÉLJEN A LAKODALOM, ÉLJEN A LAKO, A LAKODALOM
zene a hátunk mögött, az örök zenebanda zenél,
zúg a hegedűkből a fűrészelt fenyves, nagydobokon
csökönyös szamarak bőrét örökké a bunkók ütik,
de csak a tébolyt cifrázza a húr, meg a bongó öböl,
csengetyűk lázszibongása, a réztorok s rózsafa-gége,
ÉLJEN A LALALA LAKODA LAKODA LAKODALOM” ...

(Nagy László 1964)

■ 2. csoport:

Két különböző szöveg részletét olvashatjátok.

- Milyen azonosságot, illetve eltérést tapasztaltok a versek tartalma, illetve képi világa között?
- Milyen a versek ritmusa? Mire emlékeztet?
- Milyen a versek hangulata, érzelmi telítettsége?
- Melyik lehet népdal, és melyik a népies törekvésű költői alkotás? Miért?
- Milyen stíluseszköz a „hattyúváll” és a „selyemhaj”?
- A kérdésekre adandó válaszokat szerkesszék folyamatos szöveggé, majd adjátok elő!
- Olvassátok föl a verseket úgy, hogy ritmusuk is érzékeltesse a hangulatot, a művészi előadásmódot, a hang színében pedig elevenedjen meg az érvényes nyelvi ráhangolódás és a hiteles érzelmi beállítottság!

??????	??????
... „Haj, haj, haj,	... „Víz, víz, víz!
Beh szép selyemhaj	Víz, víz, víz!
Ez a leányhaj!	Nincsen olyan víz,
Bomlott fürti tengerében	Mint a Körös víz.
Hattyuvállak fürdenek benn.	Potyka csuka terem benne,
Haj, haj, haj,	Szép leányka fürdik benne,
Be szép selyemhaj	Nincsen olyan víz,
Ez a leányhaj.”...	Mint a Körös víz.”

■ 3. csoport:

A költő, műfordító és újságíró Ábrányi Emil *Magyar nyelv* című versének sorai ma már kissé érzélgősnek, patetikusnak tűnhetnek. Poétikai tehetsége, gazdag szókincse azonban mindenkor lebilincselő.

- Az optikailag is jól elkülönülő két, egymást követő részlet ugyanarról szól, a magyar nyelv sokarcúságáról. Mi az oka a részletek képi megjelenésében látható különbségnek?
- Nyelvünk mely adottságait mutatja be az első és a második részlet?
- A képi megjelenés milyen viszonyban van a tartalommal és a ritmussal?
- Mely eszközök alapozzák meg a részletek olvasási tempójának eltérését?
- Milyen különbség mutatkozik a két részlet verselésében? Miért?
- Milyen hangulatot keltenek a vers szavai: hang, harang, döng; zendül, minden, mint, hinti?
- A hanghatás keltésében mi a közös elem? Mi a szerepe?
- Mely szavak tartalma esik egybe a második rész hanghatásával?
- A kérdésekre adandó válaszokat szerkesszétek folyamatos szöveggé, majd adjátok elő!
- Olvassátok föl a verseket úgy, hogy a ritmus és a tempó is érzékeltesse a hangulatbeli a művészi előadás-módbeli különbséget! A hang színében pedig elevenedjen meg az érvényes nyelvi ráhangolódás és a hiteles érzelmi beállítottság!

Ábrányi Emil: Magyar nyelv

... „Hát a csapongó	Pattog a víg élc,
Gyorsszavú tréfák	Ám sebe nem fáj,
Játszi szökését	Mert csak enyelgés,
Festi-e más nyelv	Tarka bohóság
Oly remekül?	Volt az egész!

Magasztos gyásznak bánat-dúlta hangja
Úgy zendül benne, mint egyház harangja,
Mely messze hinti mély, komor szavát.
Búg, mint a gyászdal, mint sír-fáklya lobban,
S mint súlyos léptek kripta-csarnokokban,
Úgy döng minden szó a kedélyen át!”

■ 4. csoport:

Julian Tuwim, zsidó származású lengyel költő, a két világháború közti lengyel irodalom egyik legnépszerűbb költője volt. Magyarországon is ismert csekély számú versei közül olvashattok egyet, pontosabban annak részletét.

- Olvassátok el a verset, és különösen a hangzása alapján próbáljátok kitalálni a címét! Ha kitaláltátok, egészítsétek ki a harmadik versszak kipontozva hagyott részét!
- Mely hangutánzó igék sejtetnek emberi hangadást, és melyek utalnak más hangforrásra?
- Mely szavak jelzik a lendület módosulását? Csökkenő, növekvő vagy változó a hangadás határfoka?
- Hogyan változik a vers tempója? Miért?
- Mi a kommunikációs szerepük az indulatszóknak?
- A kérdésekre adandó válaszokat szerkesszétek folyamatos szöveggé, majd adjátok elő!
- Olvassátok föl a verset úgy, hogy a hangerő a ritmus és a tempó változásai érzékeltessék a költői szándékot! A hang színében pedig elevenedjen meg az érvényes nyelvi ráhangolódás, a hiteles érzelmi beállítottság!

..., „Puffog pöfögve, dohog lihegve,
hasában hőség izzik sziszegve:

Hú – de meleg van!
Tyú – de meleg van!
Buh – de meleg van!
Uh – de meleg van!

Egyszercsak – szisszen!
Egyszercsak – szusszan!
Felfüttyen – hosszan!
Kereke – moccan! ...

Indul a – a – lassan –
nyikorog – csikorog – csetten és – csattan -
húzza a vonatot, robotol egyre,
száguldva vágtat át völgyeket, földeket,
gyorsulva, gyorsulva fut, mint a fürgeteg.”...

(Tuvim, Julián é. n.)

■ 5. csoport:

Egy ismert költő híres, terjedelmes versciklusából vett versek részletei következnek.

- Olvassátok el a részleteket!
- Figyeljétek meg, milyen közös tartalmi elem köti össze őket!
- Hangzásában melyik az erősebb? Miért?
- Az idő múlása milyen kapcsolatban van a részletek hanghatásával?
- Mely magánhangzók uralják az első részletet? Milyen hangulatot táplálnak?
- Vajon miért éppen ezekkel a hangokkal érzékelteti a költő a kezdetet?
- Mi az azonosság és a különbség a két hangzó hangzásában? Milyen a zenei összhatásuk?
- Miben különbözik a második részlet hangzása az előzőétől?
- Milyen magánhangzókkal és mássalhangzókkal egészül ki a zenei hangzás? Mivel fokozódik a zenei vigasság?
- A mondatközi írásjelek elhelyezése hogyan szabályozza a ritmust?
- Értelmezzétek az azonosítást: „férgék” = „istenek”!

- A kérdésekre adandó válaszokat szerkesszétek folyamatos szöveggé, majd adjátok elő!
- Olvassátok föl a verseket úgy, hogy a ritmus és a tempó is érzékeltesse a hangulatbeli a művészi előadás-módbeli különbséget! A hang színében pedig elevenedjen meg az érvényes nyelvi ráhangolódás és a hiteles érzelmi beállítottság!

2 (részlet)

„Ü-vel, i-vel kezdődik a nyitány,
sípval, hegedűvel. Egész délután
szólt már; de ahogy száll az éji csend,
úgy frissül – hallod? – ami benne zeng:
ű zeng, i cirpen, mélyen, magasan,
válasz villan rá s máris vége van,
ű-rű-krű, kri-kri, minthogyha a fű –
ezer hang együtt mindjárt gyönyörű.”

4 (részlet)

... „mikor farsangi éjszaka után
még gyorscsárdásra zendít a cigány,
s egyszerre, tyuhaj, megvadul a tánc,
ropog a, lobog az üteme, láng,
ropog a, lobog a, kopog a, zuhog a
láb, meg a szív, meg a föld, meg az ég, meg a
cudar Mindenség – Tücskök, zengjetek,
sose halunk meg, férgek, istenek!”

■ Megoldás

1. csoport:

Hangszerek: hegedű: fenyves – cifrázza a húr; nagydob: szamarak bőre – bongó öböl; csengetyű; rézfúvós hangszerek: réztorok; fafúvós hangszerek: rózsafa-gége. *Hangzók:* magas-mély *magánhangzók* polifóniája: zene, hegedű, zúg, nagydobok, csökönös, cifrázza, gége, bunkó, húr, ütök stb. = a legkevésbé zenei *i* kivételével minden magánhangzó jelen van. A *mássalhangzók* közül az összes lehetséges zeneiséget hordozó réshang (vonósok, fúvósok); az összes zöngés zárhang (ütőhangszerek); az erősen rezonáló orrhangúak mind – leginkább az *n* – (fafúvósok, vonósok). *Tartalmi disszonancia:* hátunk mögött; banda, fűrészelt fenyves; szamarak bőre – bunkók; téboly, lázszibogás. A csupa nagybetű a szöveg tagolására, a tobzódás fokozódásának ábrázolására: LAKODALOM, LAKO, LALALA.

2. csoport:

Népi ihletésű mindkettő: természeti képek párhuzama; könnyed, egyszerű nyelvezet; játékos hangütés; frissesség, humor; magyaros, hangsúlyos verselés; fülbemászó, egyszerű ritmus; tiszta szótagrímelek. A „hattyuváll” és a „selyemhaj” költői szóösszetételek alkalmi jellege (hasonlító határozós) szakavatott szerzőre utalnak. A költő: Vörösmarty Mihály, a vers címe: *Haj, száj, szem*. A két vers erős hasonlóságának alapja egy Békés vármegyei népdal, a *Víz, víz, víz!* A költő ennek nótájára írta meg a kedves zenei hangolású versét 1829-ben (21).

A teljes vers: Vörösmarty Mihály: *Haj, száj, szem*

Haj, haj, haj,	Száj, száj, száj,
Beh szép selyemhaj	Beh szép rózsaszáj
Ez a leányhaj!	Ez a leányszáj!
Bomlott fürti tengerében	Fülemile danol benne,
Hattyuvállak fürdenek benn.	Legszebb sor gyöngy ragyog benne.
Haj, haj, haj,	Száj, száj, száj,
Be szép selyemhaj	Be szép rózsaszáj
Ez a leányhaj.	Ez a leányszáj.

Szem, szem, szem,
Beh gyönyörű szem,
Ez a leányszem!
Mennysország nyildokol benne,
Szerelem az isten benne.
Szem, szem, szem,
Beh gyönyörű szem
Ez a leányszem.

A teljes vers elérhető a világhálón (22).

3. csoport:

A terjedelmes vers két idézete a többi között nyelvünk két nagyon eltérő kommunikációs szerepére való alkalmasságát példázza: a játszi könnyedségét és a pátoszi mélységét. A játékos, pajkos ritmust idéző rövid sorokat időmértékes, míg a magasztosan gyászos hangulat zenei hangját magyaros, hangsúlyos verselésű sorokkal ábrázolja. Az első részlet tempóját a jobbára rövid magánhangzók diktálják, ellenben a második rész

komorságát, a szünni nem akaró mélabút a hosszú mássalhangzók sokasága alapozza meg: *úgy, gyász, bánat-dúlta, mély, búg, sír-fáklya, súlyos* stb. Az *ng, nd, nt* hangkapcsolatok is lassúbb tempót diktálnak az *n* orrhangú voltának a *b, d, g* felpattintásáig való elnyújthatóságával.

4. csoport:

Julian Tuwim teljes költeményének címe: *Mozdony*. Magyarra fordította Sebők Éva. Kiegészített sor: „Indul a – *sínen* a – *masina* – lassan”.

Emberi hang utánzását sejtetik: *dohog, liheg, szisszen, szusszan, moccan*; gépi hangot utánzó igék: *pöfög, nyikorog, csikorog, csetten, csattan*. A változó hangadás hatásfokai: 1. alaphang (tartós-huzamos): *pöfög, dohog, liheg, sziszeg*; 2. pillanatnyi kezdő mozgásra utalók: *szisszen, szusszan, moccan, felfüttyen*; 3. nagy intenzitású, ismétlődő erős hangok: *nyikorog, csikorog, csetten, csattan*. A tempó gyorsulását a már könnyed mozgást imitáló *f, v* hangok alapozzák meg az erősen hangsúlyos szavak elején (*vágtat, völgyeket, földeket, fut, förgeteg*), miközben az iram gyorsulását, a mozgás erejét a szóismétlések, az azonos ritmusú szavak egymásutánja fokozza.

(Tuwim, Julian é. n.)

5. csoport:

Forrás: Szabó Lőrinc: *Tücsökzene 1945–1957*. Rajzok egy élet tájairól I., a *Nyitány* címet viselő fejezet (2) *Síppal, hegedűvel* (1945), illetve a (4) *Férgék, istenek* (1945) verséből kiragadott részletek. A részletekben kifejeződő közös tartalmi elem: a tücsök zenéje. A második részben a tánccal is kiegészült zene intenzitása a végtelenségig („Mindenség”) fokozódik. A két részleten végigvonuló, fokozatosan növekvő hatású zene kora délutántól másnap hajnalig tart, akárcsak egy „soha véget nem érő” multság. A kezdetet az *i* és az *ü* hangok – mint a legkevésbé hangzós magánhangzók – finoman visszafogott hangzásának túlsúlya hatja át. Ezek egyúttal kettős minőséget (férfi és női ~ yang és yin) jeleznek, hogy végül gyönyörű zenei hangzásban eggyé olvadjanak. A második részletben a zenei összhang kiteljesedése számos más hangzó bevonásával valósul meg. A hosszú *ó, ő, ü* kivételével minden magánhangzó részt vesz a megvaduló zene isteni harmóniájának megidézésében, és a leghangzósabb mássalhangzók (*r, l, g, n*) és hangkapcsolatok (*ng, nd*) teszik még teljesebbé a túlvilági, ősi istenségek hangján szóló tücsökzenét. A végkifejlet

ritmusának gyorsulását az adja, hogy a halmozott igei állítmányokat követő alanyokat csak a határozott névelők jelzik. Maguk az alanyok immár összekeveredő sorrendben halmozódva diktálnak végletes lüktetést.

(Szabó Lőrinc 1945)

Az érzelmek hangjai

■ 1. csoport:

– Egészítsétek ki a következő táblázatot a hiányzó alapérzelmek megnevezésével!

Hiányzó alapérzelmek: szomorúság, vidámság, szeretet, unalom.

Érzelem	Hangerő	Hangmagasság	Tempó	Ritmus
	halk	mély	lassú	szabályos
Düh	hangos	magas	gyors	szabálytalan
	mérsékelt	mérsékeltén mély	mérsékeltén lassú	monoton
	mérsékeltén hangos(odó)	mérsékeltén magas(odó)	mérsékeltén gyors(uló)	szabályos (lüktető)
Türelmetlenség	normális	normális vagy mérsékeltén magas	mérsékeltén gyors	kapkodó
	halk(uló)	mély(ülő)	lassú(ló)	szabálytalan
Elégedettség	normális	normális	normális	szabályos

5. táblázat

Az alapérzelmek és a szövegfonetikai (szupraszegmentális) eszközök összefüggései – vö.: (23).

– Olvassátok el az alábbi verset! Állapítsátok meg a vers kiemelt részletei alapján, hogy a táblázat mely vízszintes sora illik rá leginkább! – Hogyan pontosítanátok a kiválasztott sor minősítéseit? Egészítsétek ki a megfelelő rovatot! Indokoljátok döntéseteket!

- A vers egésze alapján válaszoljatok a kérdésekre:
- Milyen a költemény verselése? Hogyan függ ez össze a tartalommal?
- Milyen évszak mely havát idézi a vers képi rétege és ritmusa?
- Milyen címet adnátok a versnek?
- Adjátok elő (olvassátok föl) a vers kiemelt részletét a rögzített szempontok szerint!

A nap tüze, látod,
a fürge diákat
a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy ős evoét a fénybe kiált.

Selymit a barka
már kitakarta,
sárga virágját bontja a som.
Fut, fut az áram
a déli sugárban
s hökken a hó a hideg havason.

Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfejü cinke
víg dithyrambusa: dactilusok

Barna patakja
napra kacagva
a lomha Marosba csengve siet.
Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma,
s zeng – ugye zeng, ugye zeng
a szived?

■ 2. csoport:

- Egészítsétek ki a következő táblázatot a hiányzó alapérzelmek megnevezésével!

Hiányzó alapérzelmek: szomorúság, türelmetlenség, szeretet, unalom.

Táblázat kivetítve!

- Olvassátok el az alábbi verset! Állapítsátok meg a vers kiemelt részletei alapján, hogy a táblázat mely vízszintes sora illik rá leginkább.
- Hogyan pontosítanátok a kiválasztott sor minősítéseit? Egészítsétek ki a megfelelő rovatot! Indokoljátok döntéseteket!
- A vers egésze alapján válaszoljatok a kérdésekre:
- Hogyan változik a hangerő, a hangmagasság, a tempó és a ritmus a kiemelt rész előtt? Miért?
- Milyen címet adnátok a versnek?
- Adjátok elő (olvassátok föl) a vers kiemelt részletét a rögzített szempontok szerint!

Tűzből kimentett hegedűddel
mihez kezdesz, szegény cigány?
csiholsz-e még nótát belőle,
vagy vályogot vetsz ezután?

mikor ebekkel vonítottad
a pusztulást, hogy az egen
együtt csikarjon cigánysorsod
s az ősi csikasz-félelem!

Kezedben régi kincsed roncsa,
a fája üszkös, húrja lóg,
de próbáld csak, tán fölzeng rajta,
a keserűt, a ríkatót.

Ezt húzd, ha mást nem, ezt a percet,
aztán aludj, amíg az éh
aludni hágy, míg jó a vénség,
a térdig sár, a trágalyé

Madzaggal kötve-toldva húrja?
akkor is! hátha szólna még:
ha mást nem, azt a percet sírja,
mikor a rongyos putri ég,

s a vályoggödörben merenghetsz:
hogyan cifráztad egykoron...
s hull rád az emlék, mint a pernye
s bezállja szíved a korom...

mikor veszett csiviteléssel
a tébolyodott fecskepár
pucér fiókáit hogy mentse,
a lángoló ereszre száll,

■ 3. csoport:

- Egészítsétek ki a következő táblázatot a hiányzó alapérzelmek megnevezésével!

Hiányzó alapérzelmek: szomorúság, türelmetlenség, szeretet, unalom.
Táblázat kivetítve!

- Olvassátok el az alábbi verset! Állapítsátok meg a költemény alapján, hogy a táblázat mely vízszintes sora illik rá leginkább.
- A vers egésze alapján válaszoljatok a kérdésekre:
- Mely jelzői kulcsszavak hordozzák leginkább a vers érzelmi hangütését?
- Mi a szerepe a „soha” ismétlődésének és időmértékének?
- Milyen címet adnátok a versnek a tartalma és a sorok szótagszáma alapján?
- Adjátok elő (olvassátok föl) a verset a rögzített szempontok szerint!

Ezen a fáradt délutánon	Mint a kutakba néz az ember
A koravén ősz bandukolt át	S úgy éreztem, hogy e szemek
A vasárnapi pesti utcán,	Nem láttak soha, soha napfényt,
Mely kongott a nagy unalomtól.	Nem láttak soha, soha kertet,
Egy kopár bérház kapujában	Nem láttak soha, soha májust
Ki itt belépsz, hagyj föl reménnyel!	S üres és dermedt tükreikben
Egy vén anyóka ült a padkán	Az élet szörnyű semmisége
Kísértetes magányosan	Úgy tükrözik, mint ólmos égnek
És végtelen egykedvűséggel.	Siralmas őszi rongyai
Benéztem szürke két szemébe,	A halott Brügge csatornáiban.

(Brügge = Nyugat-Flandria legnagyobb, csatornákkal átszelt városa.)

■ 4. csoport:

- Egészítsétek ki a következő táblázatot a hiányzó alapérzelmek megnevezésével!

Hiányzó alapérzelmek: szomorúság, türelmetlenség, szeretet, unalom.
Táblázat kivetítve!

- Olvassátok el az alábbi verset! Állapítsátok meg a költemény alapján, hogy a táblázat mely vízszintes sora illik rá (sorai illenek rá) leginkább.
- A vers egésze alapján válaszoljatok a kérdésekre:
- Mire utalnak a „szenvető madonna” és a „mártíromság... pálmaága” szókapcsolatok?
- Milyen szerepe van a vers felépítésében a „ha” feltételes kötőszó ismétlődésének?
- Milyen címet adnátok a versnek?
- Adjátok elő (olvassátok föl) a verset a rögzített szempontok szerint!

Ha lesz dicsőség, mely fejemre fonja
 A mártíromság büszke pálmaágát,
 Ha ünnepelnek s megszeret az élet,
 Míg a nem ismert mámor üdve jár át:
 Fölvillanó szemekkel én csupán csak
 Téged kereslek, szenvedő madonna,
 Bús özvegységnek áldott hordozója,
 Anyám, fölnézek a te homlokodra,
 Hol a dicsőség koszorúja helyett
 Nehéz robotnak ráncait találok,

És fölteszem rá büszke áhítattal
 Ujjongó dallal minden szál virágom!
 S ha káprázattá foszlik a dicsőség,
 S örök robottá, ami alkotás még,
 Ha mindhiába tenger küszködésem,
 Ha én is, én is szürke árnyra válnék,
 Bár fájna, hogy az álmaim kivesztek,
 Hogy nincs, ki rózsát bús utamra hintne,
 Megvigasztalna, hogy érted rajongtam,
 És érted lettem olyan árva, mint te

■ Megoldás:

A J. R. Davidts-nek tulajdonított eredeti táblázat (23) némileg átszabott változata a kommunikáció vokális csatornáján működő legfontosabb szupraszegmentális (szövegfonetikai) eszközök és az univerzális emberi alapérzelmek összefüggéseit hivatott illusztrálni. Ezzel némi betekintést kaphatnak a tanulók a színházi műhelytitkokba is. A kiegészített táblázat kiemelt formában tartalmazza az alapérzelmek megnevezését.

Érzelem	Hangerő	Hangmagasság	Tempó	Ritmus
Szeretet	halk	mély	lassú	szabályos
Düh	hangos	magas	gyors	szabálytalan
Unalom	mérsékelt	mérsékelt mély	mérsékelt lassú	monoton
Vidámság	mérsékelt hangos(odó)	mérsékelt magas(odó)	mérsékelt gyors(uló)	szabályos (lüktető)
Türelmetlenség	normális	normális vagy mér- sékelt magas	mérsékelt gyors	kapkodó
Szomorúság	halk(uló)	mély(ülő)	lassú(ló)	szabálytalan
Elégedettség	normális	normális	normális	szabályos

6. táblázat

J. R. Davidts táblázata az alapérzelmek és szövegfonetikai (szupraszegmentális) eszközök összefüggései – vö.: (23).

1. csoport:

A szöveg részlete: *Áprily Lajos Március* című verséből való. A költemény egésze a **vidámság** alapérzelmét közvetíti. A ritmikus, szabályos lüktetés, az ujjongó életöröm hangütése áthatja a költemény egészét. A kibomló természet *csengése* a *zengés* fortissimójáig fokozódik. A vers ritmusa az egyedileg szabályozott daktilusainak keretei ellenére is gyorsuló tempót, növekvő hangmagasságot és fokozódó hangerőt diktál.

2. csoport:

A versrészlet *Zelk Zoltán Tűzből mentett hegedű* című költeményéből való. A költemény érzemvilága rendkívül lehangoló. Alapérzése a **szomorúság**, az elszenvedett veszteség fölött gyászoló, számkivetett ember kesergése. A hegedű az életből megmaradt roncs jelképeként egyben a kilátástalanság hordozója is. A kiemelt részlet *negatív fokozása* szakaszos elhalkulást, elnyújtott taktust és fokozatosan mélyülő intonációt hoz magával.

3. csoport:

A vers szerzője *Juhász Gyula*, címe: *Unalom*. A depresszióra hajlamos költőn talán nem véletlenül vett erőt oly mértékben a címadó érzés, az **unalom**, hogy azt versének tárgyává is tegye. A kedvtelenségnek a külvilágra való költői kivetülését egyebek között az apátiát közvetítő jelzők idézik meg: *fáradt, koravén, kopár, vén, szürke, üres, dermedt, álmos, siralmas, őszi, halott*. Az egyhangúság hordozója a verssorok csaknem azonos, kilences szótagszáma. Ettől való eltérés (8-8) csak az unalomnál is nyomasztóbb „*Kísértetes magányosan*”, illetve a „*Siralmas őszi rongyai*”, valamint a záró sor (10 szótag) által gerjesztett kép, amely meglehetősen földrajzi távolsága miatt lóghat ki a sorból, ennek ellenére hátborzongató a hangulata. A rövid időmértékű „*soha, soha*” fokozó ismétlés háromszori jelenléte az értéktelítettséget sugalló, hosszú szótagokból álló *napfény, kert* és *május* tagadásának eszköze.

4. csoport:

A vers *Juhász Gyula Édesanyám* című költeményének „I” jellel jelölt, önállóan is érvényes része. A mű ellentétre épülő szerkezeti vázának alappilléreit a „*ha*” feltételes kötőszó ötszöri előfordulása adja. A költő

ezzel egzszermind a vers folytonosságát is biztosítja: minden feltételtől független, rajongó **szeretet** fűzi az édesanyjához. A „szenedő madonna” a szenedő istenanyára, Szűz Máriára utal. A „mártíromság... pálmaága” mint jelkép a keresztény hitűeknél az önfeláldozást és a tisztaságot jelenti.

Vágjuk a témát

■ A beszéd folyamat tagolására szolgáló viszonylag ritka eszköz a szóhatár-eltolódás, más néven junktúra. Létrejöttének több oka lehet. Gyakran az azonos akusztikai jellemzők idézik elő a szavak határainak elmozdulását, pl.: hatalmasok hangzása = hatalma sok = hat alma sok. Hasonlóképpen ismert az a jelenség, amikor két azonos alakú szó más-más grammatikai helyzete okozza az eltolódást: pl. homokból vár + at ás (tárgyrag); vár + at + ás (műveltető igeképző + főnévképző: /meg/váratás). Szintén téves a népetimológia, a belemagyarázás folyamányaként előállt határeltolódás: pl. az eredetileg cigány hohano (’csaló, hazug’) > hó + hányó. Más esetekben a szóhatár eltolása szándékos nyelvi bravúr szüleménye, s egyben a nyelvi humor forrása is: „nem kevésbé borzalom, mint egy bűzös borz alom.” Ma már talán ezek száma a legnagyobb.

■ 1. csoport:

- Öt lyukas mondatot olvashattok. A hiányzó részek szóhatár-eltolódás eredményei. Olyan nyelvi produktumok ezek, amelyek azonosan hangzanak, de mondatba illesztve a helyesírás szabályait kell alkalmazni, tehát másként kell tagolni őket.
- Olvassátok el a lyukas mondatokat, majd válasszátok ki a nyelvi raktárkészletből a kiegészítésre alkalmas „alapanyagot”!
- „Vágjátok a témát”, azaz tegyétek helyükre az eltolódott szóhatárokat!

1. Olyanok, mint mikor
2. Körülöttem, amonnan meg
3. Szól a bátyám, miért kószálsz
4. Balatoni a vén halász ! Neje henceg: –
5. Ott szemben a, megittam egy De mire, eltörött

Raktárkészlet: *ateakészlet; kecskerímek; teátrummal; rémescsendül; teátrummal; tekintéllyel*

■ 2. csoport:

- Öt lyukas mondatot olvashattok. A hiányzó részek szóhatár-eltolódás eredményei. Olyan nyelvi produktumok ezek, amelyek azonosan hangzanak, de mondatba illesztve a helyesírás szabályait kell alkalmazni, tehát másként kell tagolni őket.
- Olvassátok el a lyukas mondatokat, majd válasszátok ki a nyelvi raktárkészletből a kiegészítésre alkalmas „alapanyagot”!
- „Vágjátok a témát”, azaz tegyétek helyükre az eltolódott szóhatárokat!

6. Már itt volt,
mikor egy,
hogyan legyek,
mert

7. A gyárkémény élt egy hétig

8. Megvagy, mag! Szelíd, vagy vad ?

9. Nem lehet, Mert

10. Te !, te!

Raktárkészlet: *meggyamagvagy; őszinteőszinte; tettetettettettettett; reszeltormán; amártamásé; tettetettettektettese*

■ 3. csoport:

- Öt lyukas mondatot olvashattok. A hiányzó részek szóhatár-eltolódás eredményei. Olyan nyelvi produktumok ezek, amelyek azonosan hangzanak, de mondatba illesztve a helyesírás szabályait kell alkalmazni, tehát másként kell tagolni őket.
- Olvassátok el a lyukas mondatokat, majd válasszátok ki a nyelvi raktárkészletből a kiegészítésre alkalmas „alapanyagot”!
- „Vágjátok a témát”, azaz tegyétek helyükre az eltolódott szóhatárokat!

11. Adj egy, mondta a falat

12. A vonaton, mellette

13. Akkor, ha hajóvitorlája.

14.
 15. Annak, aki a sátor tetején lakik, a , nem pedig

Raktárkészlet: *jóajóhajó; falatfalat; egyőrült; sátoraljaújhely falófaló; egykispesztivendéglőbe*

■ Megoldás:

1. Olyanok *a kecskerímek*, mint mikor *a kecske rí: mek!*
2. Körülöttem *rémes csend ül*, amonnan meg *rém s csendül.*
3. Szól a bátyám *tekintéllyel*, miért *kószálsz te kint éjjel?*
4. Balatoni *fogasokat* a vén halász *foga sokat!* Neje henceg: – *Fog a(z) sokat!*
5. Ott szemben a *teátrummal*, megittam egy teát *rummal.* De mire *a tea kész lett*, eltörött *a teakészlet!*
6. Már itt volt ő szinte,
 mikor egy őszinte ősz inte,
 hogy legyek őszinte,
 mert ő szinte őszinte.
7. A gyárkémény *reszelt ormán* élt egy hétig *reszelt tormán.*
8. Megvagy, mag! Szelíd *meggy mag vagy*, vagy vad *meggy mag vagy?*
9. Nem lehet *a Márta másé*, Mert a Márta már Tamásé.
10. Te *tetted e tettetett tettet!* *Tettetett tettek tettese*, te!
11. Adj egy *falat falat*, mondta a *falat faló faló.*
12. A vonaton *egy örült*, mellette *egy örült.*
13. Akkor *jó a jó hajó*, ha *jó a jó hajó* hajóvitorlájára (24), (25).
14. *Egy kispesti vendéglőbe egy kis pesti vendég lő be.*
15. Annak, aki a sátor tetején lakik, a *sátor alja új hely*, nem pedig *Sátoraljaújhely.*

(Balázs 2008).

3. A szövegértelem tagolódása

■ A szövegértelem kibontása, a szövegben lévő összefüggések bemutatása és elemzése, valamint a szöveg magyarázata a szakirodalom döntő többségében, köztük a középiskolai tankönyvekben is úgynevezett szövegszintek szerinti szempontrendszerben valósulnak meg. Ezek a szövegszintek a következők: a grammatikai szint, a szemantikai szint és a pragmatikai szint. Besorolásukra az alá-fölrendeltségi reláció jellemző, azaz a megalkotott strukturális modellben egymás fölé helyezve szerepelnek. Mindennek kutatástörténeti okai vannak, ugyanis kezdetben a szöveg vizsgálata csupán a mondatgrammatika kiszélesítésén alapult, és ez magával vonta a szintaktikai szövegösszetartó elemek konnexitásának fogalmát. Majd a szemantikai összetartó elemek számára megteremtődött a kohézió kategóriája, végül a pragmatikai szövegösszetartó elemek a koherencia műszó létrejöttét vonták maguk után. Ezzel szemben, a kommunikációs modellre épülő szövegmagyarázat a szerint vizsgálja a szöveget, hogy egy-egy szövegtani jelenség milyen terjedelmű szöveget fog át. Az eltérő hatókör és kiterjedtség alapján mikro-, mezo- és makroszint különíthető el.

1. A legkisebb a szövegelem hatóköre, néhány szó- vagy néhány mondat-hosszúságú szövegrészre terjed ki, tehát elemi jellegű, azaz nem érinti a szöveg más elemeit. Ezt tekintjük *mikroszint*nek. Ide tartoznak azok a szövegtani műveletek, amelyek a tankönyvekben *grammatikai kapcsolóelemek* néven szerepelnek. Ezek egyike a szöveg egy részegységének kijelölése valamilyen rámutató eszközzel, azaz *rámutatás* (*deixis*), a másik az együttutalás művelete, amikor a szövegben két nyelvi egység (morféma, szó vagy kifejezés) ugyanarra a szövegvilág-beli dologra utal, a *koreferencia* (Tolcsvai 2001: 163, 180–183, 197).
2. A *mezoszinten* lévő szövegelem hatóköre közepes méretű. Írott szövegben ez általában egy bekezdésnyi értelmi és funkcionális szövegrésznek felel meg. Itt már az egyszerű predikatív szerkezetek összekapcsolódásának vizsgálatára nyílik lehetőség. Ennek jelenségei a szövegrészlet legkiemelkedőbb, korábban nem említett információt tartalmazó összetevője, a *szövegfókusz*; illetve a vele dinamikusan változó

kapcsolatban lévő már említett, ismert információt tartalmazó összetevő, a *szövegtopik*. Viszonyuk hasonló a *réma-téma* relációhoz, csak itt mindez mezoszinten értelmezendő. Itt már érvényesül az úgynevezett fogalmi *séma* szerepe is. Ez tulajdonképpen olyan rendezett tudás az illető szövegrészben, amely a mondaton túl, illetve attól függetlenül érvényesülő értelemrészekből áll össze. Ezt a tudást egyetlen szó említése is aktivizálhatja, de egyes részelemekből akár megnevezés nélkül is kifejlődhet, illetve a megnevezéssel együtt is megjelenhetnek a fogalmi séma részelemei.

A mezoszintű koherenciatényezők között fontos szerepet kap a mondatok közötti tartalmi-logikai kapcsolatok, azaz a mellérendelési viszonyok rendszere, amely együttállási relációban lehet más, említett mezoszintű szövegtani jelenségekkel.

A *párbeszéd* mezoszintű szerkezete többnyire téma szerint határolható el. A párbeszédes szövegek vagy szövegrészek elemi egysége a forduló, amelyet a párbeszédben egy beszélő elmond. A kérdés-felelet párok a többi mezoszintű tényezővel együttesen vesznek részt a mezoszintű koherencia létrehozásában (Tolcsvai 2001: 243–249).

3. A **makroszinten** a szövegelem hatóköre kiterjed a szöveg egészére vagy annak igen nagy részére. A szöveg értelemhálózata, a szöveg általános szerkezete alkotja ezt a szintet. Ezen a szinten a szövegértelem részének tekintendő a szöveg *stílusa* és a cím kettős, az *egyedítő* (*meta-textuális*) és az értelmi egységre utaló *tartalmi* funkciója egyaránt. Az *egyedítő* cím a szövegre mint egészre utal, a szöveget mint kommunikátumot (a kommunikáció eszközt) nevezi meg, ezáltal tárgyiasítja, egyedíti a szöveget; egyúttal elkülöníti a többi szövegtől, valamint a többi cselekvéstől. Ezen az alapon mondható a címről, hogy rámutat a szövegre (deiktikusan jelöli), és metonimikusan képviseli a szöveget. Ez utóbbi esetünkben azt jelenti, hogy a cím mint egyedi jellegzetesség egy komplexebb létezőt, magát a szöveget helyettesíti, képviseli. E funkciót formailag szupraszegmentális vagy nyomdatechnikai eszközök jelenítik meg. A *tartalmi* funkció: a szövegre mint tartalmas értelmi egységre utal, amely alapján a szöveg befogadójának elvárásai támadnak a szöveg témájával, tartalmával szemben. Ennek a funkciónak a jellegét alapvetően a cím nyelvtani formája határozza meg.

A vázolt szintek nem egyszerűen egymásra, hanem egymásba épülnek, megjelenésük, kifejtettségük szoros összefüggésben van az adott szöveg terjedelmével és jellegével (Tolcsvai 2001: 115–120).

3.1. A mikroszint jellemzői

3.1.1. A deixis

■ A deixis fogalma, a görög deiktikosz 'mutató' értelemben már az ógörög grammatikákban is rámutatást fejezett ki. Esetünkben a deixis olyan mikrokapcsolat, amely a külső (fizikai) világ, a szövegvilág és a szöveg közötti közvetlen, érzékelésen alapuló kapcsolatot jeleníti meg. A deixis nyelvi, elsősorban névmási elemekkel végzett rámutatás egy adott, a kommunikáció résztvevői által észlelt és körülhatárolt térben és időben. Nyelvünkben a névmások rendszere igen gazdag, így a deixisek használata nagyon gyakori. Személyre, tárgyra, térviszonyra, módra, minőségre egyaránt rámutathatunk névmások segítségével. Többnyire rövid, kétfordulós párbeszédekben alkalmazzuk őket a leggyakrabban. A dialógus szereplői folyamatosan észlelik és feldolgozzák közvetlen tér-idő környezetüket, ennek valamennyi összetevőjét, amelyek beépülnek a szövegvilágba. A rámutatás történhet a beszédhelyzet tényleges terében, és történhet a párbeszédben részt vevők által csupán elképzelt, mondott, meghatározott térben is. A nézőpont azonban mindig a beszélőhöz, az itt, most én kiindulópontjához viszonyítandó. Fontos továbbá megjegyezni, hogy egyrészt nem minden névmás vesz részt a deixisben, másrészt leginkább csak akkor tekinthető a rámutatás a deixis eszközének, ha az vagy elkülönült szövegmondatokban jelenik meg, vagy dialógus részeként használatos. Ez utóbbi esetben a beszédpartner is tudja, kire vonatkozik a rámutatás, különösen akkor, ha a deixis gesztussal is párosul, pl.: – Ez a lány szépen énekel. Ha a térbeli tájékozásban bizonytalan a másik fél, akkor vissza is kérdez: – Melyik lány? – A kékruhás melletti. Deixissé válik akkor is, amikor egy másik szövegmondatban megjelenve valósítja meg a rámutatás műveletét, elosztatva a tájékozódás bizonytalanságát. Pl.: – Szépen énekel a lány. Ott, középen, a kék ruhás mellett. A deixisnek számos különleges fajtája van még, amelyeknek az itteni tárgyalása túlmutatna az írás kitűzött és megvalósítható céljain.

- Keressétek meg és értelmezzétek a következő dialógusokban a deixist kifejező nyelvi elemeket!

1. párbeszéd:

- Hol laksz hát?
- Ott, a domb tetején. Abban a palatetőben.
- Hogy kapaszkodunk fel oda?
- Itt lesz mindjárt a gyalogösvény. Ez itt, balra!

2. párbeszéd:

...”– Jaj nekem – szól – siralom!
Elveszett a kalapom.
Így a fejem alaktalan,
nem élhetek kalaptalan.
Szól Jeromos: Gyere most,
ismerd meg hát Jeromost”...
(Nemes Nagy Ágnes: Jeromos, a remeterák – részlet))

3. párbeszéd:

- Melyik a legfrissebb hirdetőújság?
- Ez.
- Ilyen drága?
- Ekkora terjedelműért egyáltalán nem drága.
- Igaza van. Most látom, ide is van írva, hogy ez összevont, kétheti kiadás. Ilyennel még nem is találkoztam. Kérem szépen!

■ Megoldás:

1. párbeszéd: *ott* = távolra mutató határozószói mutató névmás; a beszélőtől mint origótól távolabb, magaslaton levő helyre mutat. – *abban* = távolra mutató főnévi névmás; távolabb álló épületre mutat. – *itt* = közelre mutató határozószói névmás; a beszélő közvetlen közelében levő, emlékezetében felidéződő helyre mutat. *ez* = közelre mutató főnévi névmással mutat a beszélő a gyalogösvényre. – *itt* = közelre mutató határozószói névmás, ezzel mutat rá a már látható ösvényre.

2. párbeszéd: *így* = közelre mutató határozószói mutató névmás; állapotra utal vele a beszélő, ti. kalaptalan(ul). – *most* = időkörményt kifejező határozószó; a beszédbeli jelen idő ezáltal válik értelmezhetővé (nem névmás!).

3. párbeszéd: *ez* = közelre mutató főnévi névmással mutat az eladó a standon lévő újságra. – *ilyen* = a közelre mutató melléknévi mutató névmás szerepe az újság minőségére (az ár mértékére) utal, ti. drága. – *ekkorra* = közelre mutató melléknévi mutató névmás; az újság minőségére (méretére) mutat vele a vásárló. – *most* = időkörményt kifejező határozószó; a beszédbeli jelen idő ezáltal válik értelmezhetővé a vásárló által (nem névmás!). – *ide* = közelre mutató határozószói névmás, amellyel az újságon lévő írásra mutat a vásárló. – *ez* = közelre mutató főnévi névmással mutat az újságra a vásárló. – *ilyennel* = közelre mutató melléknévi mutató névmás; az újság minőségére (kétheti, terjedelmesebb a megszokottnál) mutat a vásárló.

4. párbeszéd:

„– Mi kell? – kérdezte az örmény.

– Semmi.

– Honnan jöttél?

– Onnat.

– S hova mégy?

– Sehova.

– Sehova?

– Hán!

– Itt maradsz?

– Itt.

– Hol?

– Fönt.”

(Wass 2001)

■ Megoldás:

A *semmi*, *sehova* névmások ugyan, de nincs semmilyen *referensük* (ti. olyan szövegösszetevő, fogalmi jelentésű dolog, amire vonatkozhatnak) mondategységen belül sem. Az *onnat* tájnyelvi formájú, távolra mutató határozószói névmással az origótól távolabbi magaslatra, tulajdonképpen a hegyekre mutat az idegen (ti. ő hegyekben élő ember). Az *itt* közelre mutató határozószói névmás a szövegkörnyezetben azt a falut, illetve környékét jelöli meg rámutatással, ahol a beszédpartner, az örmény kereskedő boltja van az éppen beszélők nézőpontjából. A *fönt* önállóan is helykörményt jelent mint határozószó, ezért nem tekinthető deixisnek.

A szöveggörnyezetből rámutatás nélkül is kifejezi a falu fölötti helyet (Itt tisztást, ahol majd kunyhót is épít a regény szereplője, a román Tóderik).

3.1.2. Az együttvonatkozás, együtt utalás (koreferencia)

■ A koreferencia szakszó jelentése 'azonos vonatkozás'. Azt a szövegvilágbeli jelenséget jelöljük vele, amikor két nyelvi egység ugyanarra a dologra (referensre) vonatkozik. Az egyik nyelvi egység egy korábban megnevezett dologra (antecedens = latin elől, előtt lévő) vonatkozik. Ennek anafora a neve, jelentése = visszaatalás. A szöveg folyamában később kifejtendő dologra (posztcedens = mögött, után lévő) vonatkozik a katafora, jelentése = előreatalás. A nyelvi egységek kifejtettségének minősége, fokozata alapján a koreferencia különböző formákban jelenik meg. Egyik fajtájának összetevői: névmás + fogalmi jelentésű szó. Ezt a típust a könnyebb kezelhetőség kedvéért a szakirodalomban PRO rövidítéssel jelölik. Ez a latin pronomén (= névmás) szó rövidítése. A másik fajtájának az összetevői: két fogalmi jelentésű szó (rendszerint főnév), amelyek ugyanazt a szövegdarabot nevezik meg, illetve együttesen utalnak rá. Ez utóbbit érthető módon a FOG rövidítés jelöli. Mindezek mellett lehetséges még a szövegben az egyeztetésen alapuló koreferencia. Ezt a KONGR rövidítés jelöli a latin kongruencia (= alakítani egyeztetés, meg egyezés) szó rövidítéseként. Itt a mikroszintű szövegegységben a mondatokon átívelő számbeli és személybeli egyeztetésről van szó. Végül ide tartozik a határozottságon alapuló koreferencia is. Rövidítése: DET, ami a latin determinatív (= meghatározott) szóból való.

3.1.2.1. A névmási koreferencia (PRO)

■ Ez az együtthalás egy fogalmi jelentésű szó és egy névmás szemantikai kapcsolatát jelenti. Fogalmi jelentésű dolog (referens) antecedensként kifejezhető főnévvel, melléknévvel, határozószóval és igével. Anaforaként ilyenkor névmást használunk a szövegben. Ezt a magyar nyelvben kifejezhetjük E/1., E/2. vagy Ø névmással. A párbeszédben könnyen kivehető a szám és a személy: E/1. = aki beszél; E/2. = akihez beszélnek. Ezért az első említés után már nincs szükség újra kitenni őket: ilyenkor lép életbe a Ø + INFL. A Ø a névmás hiányát, az INFL a szóragozást (inflexió = igei személyrag; birtokos személyjel) jelenti. Ez utóbbi

a határozottságra és az egyeztetésre is vonatkozik. A névmásokat csak akkor tesszük ki a szövegben, ha azok deixis-jellegűek, hangsúlyosak, például: – Ki hagyta a cipőjét a lépcsőn? – Én! (Nem más!) Ennek hiányában a névmás: Ø, például: „Csak a későbbi vonattal érkeztem (Ø = én). A tizennyolc óra húsz percest ugyanis lekéstem (Ø = én).”

Természetesen a kifejezőeszközök fordított irányban is követhetik egymást: ilyenkor *katafora* lesz a névmási, illetve *posztcedens* lesz a *formalmi* összetevője a koreferenciának. A fenti példák alapján azonban ennek csak erős hangsúlyozás esetén van jelentősége. Pl.: „Hárman indultunk, de *én* kísértem haza a lányt. Búcsúpuszit is kaptam.” Én → kaptam. Más esetben a névmás itt is ugyanúgy: Ø.

Az E/3. személyű névmási együttutalást Ø névmással, illetve szóragozással (igei személyrag; birtokos személyjel); valamint *ő*, *az* névmásokkal fejezhetjük ki. Hogy mikor mivel, ezt a jelentésbeli szerep, a szereplők nézőpontja, valamint a szövegfókusz/szövegtopik viszonya szabályozza.

1. „Dávid a vegytant tanulja. Éppen most ostromolja a szerves kémiát.”

A mondatokban az alany folytonos, ezért: a 3. sz. = Ø; az anafora pedig igei személyragos. A második mondatból hiányzik az alanyt kifejező névmás (ő), a határozott (tárgyas) ragozású E/3. igealak utal rá, amely egyezik az első mondat egyes számú főnévvel (Dávid) kifejezett alanyával. Mivel a két mondatnak közös alanya van (topik helyzet), törlődik a személyes névmás. (Szakmaiabban szólva: alany- és topik-folytonosság esetén = Ø + INFL).

2. „Dávid már nagyon vágja a szerves kémiát. Én még el se kezdtem.”

Ebben a példában a határozott 3. személyű tárgyra utaló névmás (azt) törlődik a második mondatból. A névmás a határozott (tárgyas) ragozás miatt lehet zéró fokú.

A bemutatott szövegrészletek azt példázzák, hogy a magyar nyelvben az igei személyragok is betölthetnek visszautaló (anaforikus) szerepet. Megjegyzendő azonban, hogy ez a fajta koreferens viszony csak közvetlenül egymást követő mondatokban állja meg a helyét. Ha a nyelviileg megnevezett dolgok (referensek) közötti távolság túlmutat a közvetlen mondatszomszédságon, azaz a referenciális távolság ennél nagyobb, akkor a visszautaló elem (anafora) nem lehet pusztán igei személyrag, mert közben más típusú alanyok jelenhetnek meg, ezáltal

megszűnik a topikfolytonosság. Itt a fogalmi szójelentésen alapuló koreferencia lehet csak a megoldás.

3. „Dávid felszállt a vonatra. Este 9-kor már otthon akart vacsorázni. Az viszont csak 20 perc késéssel indult.”

A mikroszintű részletben az első és a második mondat közötti koreferencia megvalósulása Ø fokú (E/3.) személyes névmás, valamint az általános (alanyi) ragozású igei személyrag (anafora) utal. A harmadik mondat névmásának (az) antecedense az első mondatban található (vonat). Így az anafora és az antecedense között egy másik referensre vonatkozó mondat áll, ráadásul – nem kellene feltétlenül így lennie – ennek is általános (alanyi) ragozású igei személyragos igéje van. Emiatt (már az első ok is elég lett volna hozzá) itt a névmás visszautaló szerepe nem egyértelmű. Ilyenkor kötelező a fogalmi jelentésű szó alkalmazása: pl.: „A vonat viszont...”; ~ „A szerelvény viszont...” stb.

Az alany folytonosságának hiányában előfordulhat, sőt nagyon is gyakori, hogy a második mondat alanya az első mondatnak nem alanyi összetevője: „*Dávid* a vonaton meglátta a *barátját*. *Az* odament hozzá. A második mondat alanya az első mondatnak nem alanyi összetevője (itt éppenséggel tárgy), ezért szükséges a nyelvileg kifejtett jelölés. Ezt a szerepet az *az* távolra mutató névmás tölti be.

Az *az* névmás koreferális szerepének megértéséhez gyakran a kontextus szerepére is figyelniük kell: „Dávid szobája falán *a rézkarc* mellett *poszter* lóg. *Az* a tesóm kabalája.” A mikroszerkezet mondataiban több először említett nyelvi fogalom (antecedens) mutatkozik: *rézkarc* és *poszter*. A névmási anafora (*az*) vonatkozási irányát ezért csak a beszédhelyzet pontosíthatja.

Az *ő* névmás koreferális szerepeltetése akkor kötelező, ha az egyébként az alany folytonosságának meglétekor aktuális tagolással hangsúlyos szerepbe (fókusz helyzetbe) kerül: A vonaton *Dávid* is szórakoztatta utastársait. Szellemes történeteket mesélt. *Ő* lett a viccmesélés „kupébjánoka.”

(További példák olvashatók Tolcsvai Nagy Gábor említett monográfiájában 206–217. o.)

■ 1. csoport:

- Állapítsátok és nevezzétek meg az együttutalás (koreferencia) eszközeit Petőfi Sándor következő verses szövegrészleteiben!
- A Honderü egy magyar szépirodalmi, művészeti és divatlap volt Petőfi korában. A költő Zöld Marci című munkáját a lap igazgató-tulajdonosa Petrichevich-Horváth Lázár csúnyán megtámadta. Petőfi sem maradt adós a válasszal. Ebből a versből való a részlet.

A Honderühöz (részlet)

„Oh Honderü, te Lázárok Lázára,
Te csak nevednek két bötüje vagy,
Nevednek vagy csak két végső bötüje ...
Húzd meg magad, nehogy tovább ragadj.
E két bötü elöl, hátul olvasva
Egyformán mondja meg mi-létedet.
De én becsüllek! mert hisz aranyával
Fizetted egykor költeményimet.”
(Pest, 1845. augusztus elején)

■ Megoldás:

A vers nagy kezdőbetűs címe (tulajdonnév) a részlet első sorának megszólításaként is szerepel, megtoldva egy ugyancsak tulajdonnévi szójátékos megszólítással. Az E/2. személyű névmási anafora (*te*) egyszerre utal mindkét antecedensre: *Honderü, Lázárok lázára*. A referens itt (a lap, illetve az azt megtestesítő személy). A személyes névmás kétszeri megnevezése a fókuszszerepet hangsúlyozza. Az azonosítás pontosítása után már topikhelyzet áll elő, ezért a továbbiakban elegendő a \emptyset névmás, illetve a szóragozással való koreferencia (\emptyset + INFL): *nevednek, vagy, húzd, magad, ragadj*; *mi-létedet, becsüllek, fizetted*.

A *-d* (*neved*) = E/2. személyű birtokos személyjel; a *vagy* \emptyset igealak \emptyset morfémával jelöli az E/2. személyt; a *-d* (*húzd*) = E/2. személyű határozott ragozású igei személyrag. A *-d, a magad* visszaható névmás E/2. személyű birtokos személyjele valójában nem anafora, mert csak mondat-egységen belüli jelöltre utal az igével való egyeztetés során. A *-d* (*mi-léted*) E/2. személyű birtokos személyjel (~ *neved*) azonban ismét anafori-

kusan vesz részt a koreferenciában. A *-lek* (becsül*lek*) = E/2. személyű általános (alanyi) ragozású igei személyrag. Alakját tekintve (ragozási rendszerét illetően) tartozik az általános ragozási sorba, annak ellenére, hogy jelentése határozott tárgy megjelenítésére szolgál. A *-d* (fizetted) = E/2. személyű határozott (tárgyas) ragozású igei személyrag.

Az egyébként mezoszintű szövegrész két részét *alanyváltás* szakítja ketté mikroegységekre, amelyek jól láthatóan magasabb szinten is egymásba szervesülnek. „E két bötű elől, hátul olvasva / Egyformán mondja meg mi-létedet.” – „bötű mondja” = E/3. személyű egyeztetés – nem névmási koreferencia.

■ 2. csoport:

- Állapítsátok és nevezzétek meg az együttutalás (koreferencia) eszközeit a Petőfi Sándor következő verses szövegrészleteiben!

Paripámnak az ő színe fakó... (részlet)

Paripámnak az ő színe fakó,
Szőre, mint a vert arany, ragyogó;
Paripámnak az ő neve Csillag,
Gyors a lába, mint a hullócsillag.

Hej szép lovam, hej jó lovam, fakó!
Hol az egyik lábadról a patkó?
Hadd vigyelek, lovam, a kovácshoz,
Azután majd vígy el a rózsámhoz.
(Igló, 1845. május)

■ Megoldás:

A vers négy versszaka négy különböző mezoszintű szövegegységként jelenítődik meg. Ezekben további mikroegységek mutatkoznak. Az első két sor fókuszhelyzetét nem csupán a birtokviszony egyeztetése alapozza meg. A birtokos jelző és a birtokszó közé behatoló E/3. személyű személyes névmással (ő) kettős (redundáns) nyomaték esik az antecedensre (*paripámnak*). Ez a szerkezet már az ómagyar korban kialakult. Ma ezért is érezzük régiesnek. Vélhetően a népköltészetben örökítődött át Petőfi koráig. Az egység második szövegmondatában ezért már elegendő a *Ø név-*

más és a birtokviszonyt jelölő *E/3. személyű birtokos személyjel* (\emptyset + INFL). Az újabb mikroegység felépítése hasonló koreferencián alapul: nyomatékos fókuszhelyzet (*-nak az ő neve*) $\rightarrow \emptyset$ + INFL, azaz \emptyset névmás együttutalása az *-e* *E/3. személyű birtokos személyjel*.

A következő versszak egy látszólagos párbeszédet jelenít meg. Valójában azonban a költő kérdez, kér és felszólít. Mindezeket ugyanaz a referens köti össze (a ló). A *lábadról, vigyelek, vigy* szavakban mutatkozó eszközön különböző formában vesznek részt a \emptyset + INFL koreferenciában. A *-d* (lábadról) = *E/2. személyű birtokos személyjel*. A *vigyelek* igealak *-lek* személyragja alakilag ugyan *E/1. személyű*, de jelentésében *E/2. személyű tárgyat* (ti. téged) jelenít meg.

■ 3. csoport:

– Keressétek és nevezzétek meg az együttutalás (koreferencia) eszközeit Petőfi Sándor következő verses szövegrészeiben!

Híres szépség (részletek)

Róla és csak róla szól
Az új világ krónikája;
Tótágast áll az esze,
Ki csak egyszer néz is rája.
[...]
Így írják le őt nekem,
Így beszéle róla minden.
[...]
Szó sincs, szó sincs róla, hogy
Szép e lány. Uram kegyelmezz,
Hogy lehetne szép? hiszen
Nem hasonlít kedvesemhez.
(Pest, 1847. június 14–30.)

■ Megoldás:

A versrészletek szerint (a vers egészében is) a költeményen névmási kataforasor (PRO) vonul végig antecedensként, és csak az utolsó versszakban jelenik meg a fogalmi alapú posztcedens (FOG/N/): e *lyány*. A

PRO kataforák: E/3. személyű személyes névmások ragos alakjai: *róla, róla, rája, őt, róla.*

■ 4. csoport:

- Állapítsátok és nevezzétek meg az együttutalás (koreferencia) eszközeit a Petőfi Sándor következő verses szövegrészeiben!

A XIX. század költői (részlet)

Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzön-vízen át!
Átok reá, ki elhajtja
Kezéből a nép zászlaját.
Átok reá, ki gyávaságból
Vagy lomhaságból elmarad,
Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad,
Pihenjen ő árnyék alatt!

■ Megoldás:

Petőfi a költő felelősségéről, feladatáról, küldetéséről szóló versének e részletében fogalmi alapú antecedenssel és névmási anaforákkal teremt meg a koreferenciát. Az antecedens = N (FOG) = költő; anafora = PRO E/3. személyű személyes névmás = reá, reá; továbbá anafora = Ø + INF = elhajtja: E/3. személyű határozott (tárgyas) ragozású igei személyrag; elmarad: Ø morfémájú E/3. személyű általános (alanyi) ragozású igei személyrag; pihenjen: E/3. személyű, általános (alanyi) ragozású igei személyrag. Az E/3. személyű személyes névmás, az *ő* (PRO) használata kötelező, mert a *nép* alanyváltása miatt fókusz helyzetbe került.

■ A névmási koreferenciára irányuló feladatok megoldatása során tudatosítani kell a tanulóban, hogy ebben nem vesz részt automatikusan minden névmás, mert bár a névmások általában is helyettesítő jellegüknel fogva utalnak mindig arra, ami helyett állnak, de ez a szerep nem feltétlenül a szöveg szintjén valósul meg. A vonatkozó névmás például a nevet is a mondatban betöltött szerepéről kapta, miszerint a mellékmondatban lévén visszautal a főmondat utaló szavára. Láttuk, hogy a névmási koreferencia megvalósulása döntően három jelenségre korlátozódik: Ø + INFL, az *ő* személyes névmás, valamint az *az* személyes névmás.

3.1.2.2. Az egyeztetésen (KONGR) és a határozottságon (DET) alapuló koreferencia

■ Az egyeztetés, KONGR olyan nyelvtani jelenség, amely elsődlegesen a szövegmondatokon belüli kifejezéseknek, szavak együttesének összehangoltságát, megszerkesztettségét, az értelmes egységek összetartozást jelöli. Mindazonáltal jelentős szerepet tölt be a mikroszintű szövegegységek egymásra vonatkoztatása tekintetében is. Az egyeztetés típusai a magyar nyelvben a következők: személybeli egyeztetés, számbeli egyeztetés, esetbeli egyeztetés és határozottságbeli egyeztetés. Személyi és számbeli egyeztetés valósul meg az alany és az állítmány közötti viszonyban, valamint a birtokviszonyban is.

Az alany egyeztetése az állítmánnyal minden egyszerű és összetett mondatban létrejön.

Egyszerű mondat:

A *tanulók* délelőtt az iskolában *tanulnak*.

T/3. személyű főnévi alany – T/3. személyű állítmány.

Összetett mondat:

A *tanulók* délelőtt *tanulnak*, délutánonként különböző szakkörökre, edzésekre és egyéb kulturális rendezvényekre *járnak* (ti. a *tanulók*).

A tagmondatok T/3. személyű főnévi anyja közös – T/3. személyű állítmányok a tagmondatokban.

Mikroszerkezet:

A *tanulók* délelőtt *tanulnak*, délutánonként különböző szakkörökre, edzésekre és egyéb kulturális rendezvényekre *járnak*. A koraesti órákban azonban a könnyedebb szórakozási formákat *keresik* (ti. a *tanulók*).

A tagmondatok és az önálló új mondat anyja T/3. személyű alany – az új mondat anyja is T/3. személyű. Ez utóbbit is az igei állítmány T/3. személyű igei személyragja jelöli. Mivel az egyeztetés itt már átível az önálló mondatok keretein, mikroszintű, szövegtani egyeztetés példájával szembesülhetünk.

A birtokviszony számbeli és személybeli egyeztetésének főszereplője a birtokos személyjel. Ez a főnévi szerepű birtokszóhoz tapadva a birtokos számát és személyét jelöli meg, utalván arra, hogy a birtokossal szoros viszonyban van.

Egyszerű mondat:

A tanuló füzete a padon van.

E/3. sz. főnévi birtokos (*tanuló*) – E/3. sz. birtokos személyjeles birtokszó (füzete).

Tekintettel arra, hogy a birtokviszonyt jelölő tagok (birtokos és birtokszó) összetartozásának jelölése félreérthetetlenül felismerhető, akár oly mértékben is eltávolodhatnak egymástól, hogy a két összetevő külön mondatban kap helyet, utalván a mondatokat egyeztetett viszonyukra. Ezáltal egyszersmind az önálló mondatok összetartozását is megteremtik. Például: „A *tanuló* füzete a padon fekszik.

A *tanuló* fölállt, és kiment a táblához felelni. Füzete természetesen a padján maradt.”

Az így kialakult mikroszintű szövegrészben az *-e* E/3. személyű birtokos személyjel a mondatok közötti utaló szerepet tölti be. A példában a birtokos személyjeles főnévi birtokszó teljesen megismétlődött, ezzel teljes fogalmi koreferencia (FOG) is létrejött a mondatok között. Az egyeztetésen alapuló koreferencia azonban akkor is létrehozható – és ez a gyakoribb –, ha a birtokszó ismétlése elmarad: „A *tanuló* fölállt, és kiment a táblához felelni. Füzete természetesen a padján maradt.” Ezúttal a koreferencia megteremtése a következő módon történik: az antecedens a *tanuló* (FOG), az anafora \emptyset (*tanuló* = birtokos), illetve a birtokszón jelölt birtokos személyjel (KONGR): *füzete*.

Az együttutalás (koreferencia) eszközeként használjuk nyelvünkben a már ismert, azaz határozott, illetve új, még nem ismert, tehát határozatlan dolgok nyelvi jelölőit is (DET). A kognitív alapú szövegben a határozottság kerete a szövegalkotók által létrehozott szövegvilág, amelyben a résztvevők kijelölnek egy egyedet, amelyet a rendelkezésre álló nyelvi eszközökkel a szövegben ismertként vagy említettként vagy létezőként reprezentálják. A magyar nyelvben a határozottság leggyakoribb jelölője a *határozott névelő*. Rajta kívül a *tulajdonnév*, a *mutató névmás*, a *tárgyas igei személyrag*, a *birtokos személyjel* és a *személyes névmások* is jelölik a határozottságot. A határozottság a szövegekben általában azt a szabályt követi, hogy egy dolog első említését határozatlannak, a másodikat azonban már határozottnak tekintjük, és ennek nyelvi jelét is adjuk.

Ezért mondható, hogy a határozottság egyirányú a szövegekben. Például: „A tanú *egy személygépkocsit* látott közeledni a távolban. Amikor *az autó* a kanyarhoz ért, már tisztán kivehető volt a színe, sőt a típusa is.

Ebben a mondatban az először említett dolog (referens), mint a tudatunkban megjelenő tárgy az a közlekedési eszköz, amit néhány személy szállítására, többnyire magánszemélyek használnak. Ez a tárgy a mondatban egy köznévi funkciójú, határozatlan jelentésű nyelvi alakban ölt testet: „egy személygépkocsi”. Ezt a nyelvi produktumot – mivel először fordul elő – *antecedensnek* nevezzük. A következő mondatban teljeseedik ki az együttutalás, a *koreferencia* egy másik immár határozott nyelvi eszközzel: „az autó”. Ez *anaforaként* visszautal arra a dologra (referensre), amit korábban már *antecedensként* nyelvileg is megneveztünk („egy személygépkocsi”). A példamondatban a *határozatlan-határozott* koreferenciával egyidejűleg egy másik koreferencia is megvalósult: *a fogalmi jelentésen* alapuló koreferencia. Ez könnyen belátható, hiszen ugyanarra a dologra (referensre) két különböző fogalmi jelentéssel rendelkező szóval (személygépkocsi – autó) utaltunk együtt.

3.1.2.3. Az együttvonatkoztatás egyéb nyelvi (grammatikai) eszközei

A mikroszintű hatókörben működő, eddig tárgyalt szövegtani műveletekhez számos nyelvi eszköz tartozik. Ezért meg kell jegyezni egyfelől, hogy mindezek egy részének érvényesülése a mezoszintű szövegegységekben is megragadható; másfelől a mikroszintű eszközök teljes tárházának gyakorlatok során való maradéktalan bemutatása terjedelmi korlátokba ütközik. Ez utóbbi fogyatékoság okán érdemesnek tűnik idekapcsolni egy tágabb mérvű eszköztárat, különös tekintettel arra, hogy ezek nagyrészt egybeesnek azzal a nyelvi apparátussal, amelyet a tankönyvek *grammatikai kapcsolóelemek típusai* néven tárgyalnak.

Szófajok: – Névelők: *az, a* határozott névelők. A már ismert, nem először említett fogalom előtt állva határozottá teszi azt. Az *egy* határozatlan névelő a még nem ismert, először említett, főnévi funkciójú fogalom előtt áll. Pusztán léte előre jelzi, hogy új, eddig még (meg)határozatlan minőségű információs elem következik. A neve is erre utal. – Névmások: A személyes névmásokról megállapítható, hogy szövegelőzmény valamely részletére (*antecedens*) utalnak vissza *anaforikusan*. A toldaléktalan személyes névmásaink közül *az én* és a *te* jelentése pragmatikai kötöttségénél fogva konkrét szituációból következik, attól függ, ki beszél, és ki a partner. Az *ő* jelentése *deixis* (rámutatás) révén telítődik jelentéssel konkrét beszédhelyzetben (Ő meg kicsoda?), vagy a szövegkörnyezet segíti

hozzá (Dávid bekapcsolta a gépet. Ő tudta, hol keresse a hirdetést) – fókuszhelyzet. Az *ő* szövegben való szerepeltetése azonos mondatanyagok esetén azonban rendre elmarad. Éppen hiánya (alanyként) jelöli a szöveg folytonosságát. Törlése ilyenkor tehát kötelező: Ø anafora. Példák: *belőle, róla, tőle, nekik, köztük, vele, értük stb.*

A mutató névmások közül általában a közelre mutatók (palatálisok) valamely előzményre (anaforák), a távolra mutatók (velárisok) pedig legtöbbször a szövegben ezután következőre (kataforák) utalnak. Példái: *ez, az, ezeket, azokat, ennek, annak, ebben, abban, ebbe, abba, ebből, abból stb.* határozatlan névmás: *egyéb, egyik, másik* (pl.: Kérlek, fogadd el az ajándékom! *Egyebet* nem adhatok). Általános névmás: *mindegyik* (Egészséges a szilva is meg az eper és a málna is. *Mindegyik* gyümölcs). Melléknévi névmás: *ilyen, olyan* (Nagyon sokat segített a barátjának. Sajnos, nem mindenki *ilyen*). Határozószói névmás: *így, akkor* (Kovácsék gyönyörű új autót vettek. *Olyat* akarok én is).

Ragozással való utalás: Amikor a magyar nyelvre nagyon is jellemző módon az 1. és 2. személyű személyes névmás törlődik a mondatból, ragozással utalunk. A határozott és az általános ragozás személyragjait használjuk fel (Lásd KONGR koreferencia). A jelezéssel való utalás a fokjelekkel: *-b, -bb*, és az *-ik* kiemelőjel együttesével, illetőleg pusztán fokjellel fordul elő leginkább. Például: Három lánya volt az öregnek. A legnagyobbikat meg a középsőt már férjhez adta. A legkisebb leánya pedig még a háznál volt. A fokjelek mikroszintű funkciója az, hogy visszautalnak az összehasonlítandó személyekre. A birtokos személyjelezés példáit jól szemléltetik a KONGR koreferencia példái.

Az egyenes idézés, más néven szó szerinti idézés is lehet a mikroszintű utalás eszköze:

„*Azt* mondja:

– Mindenki a maga sorsának kovácsa.”

Könnyen belátható a példa alapján, hogy az egyenes idézés posztcedense meghaladhatja a mikroszintet, sőt akár a mezoszintet is. A kettőspont után akár egy önálló szövegegész is következhet. Például: Igyekszem pontosan felidézni a nagyapámtól gyakran hallott mesét. *Így* hangzott: Mese...

Szitkozódni veszélyes!

■ 1. csoport:

- Sárosi Gyula (1816–1861) a szabadságharc korának emblemikus költője volt. Szatirikus elbeszélő költészetének legnagyobb hatású verse *Az arany trombita*. Ebben kemény hangon bírálja az osztrák politikát, nem kegyelmezvén az uralkodó dinasztia tagjainak sem. Kemény, szóki-mondó stílusa közel állt az akkori folklór nyelvezetéhez (vö. Lukácsi 1981: 43).
- A részlet elolvasása után válaszoljátok meg az alábbi kérdéseket!
- A koreferencia mely típusai uralják a versszak egészét?
- Milyen tulajdonságok sejtlenek föl a finomkodónak nem nevezhető költői sorok célszemélyéről?
- Milyen frazeológiai egységek (képes szókapcsolatok) vesznek részt a koreferenciában? Mi a jelentésük?

„A mi Ferdinándunk gyarló egy férfiú. –
 Eb hiszi, ha tudja: leány-e vagy fiú?
 Még gyerek korában úgy fejére esett,
 Hogy kificzamodott esze egy keveset.
 S azóta be nem tud feje lágya nőni
 Innen van, hogy annyi bakot szokott löni.
 De annál eszesebb az atyafisága...”

■ Megoldás:

A koreferencia megteremtése a következő módon történik a versrészletben. Az antecedens a Ferdinánd herceg (FOG), az első anafora szintén FOG = leány-e vagy fiú (~férfiatlan); a továbbiakban Ø + INFL (esett = E/3. személyű általános ragozású igei személyrag); (esze = E/3. személyű birtokos személyjel); Ø + INFL (feje = E/3. személyű birtokos személyjel). Ezt követi a Ø + INFL (szokott = E/3. személyű általános ragozású Ø fokú igei személyrag), illetve Ø + INFL (atyafisága = E/3. személyű birtokos személyjel). A Ø, E/3. személyű ő névmás törlése azért lehetséges és kívánatos, sőt kötelező is egyben, mert éppen alanyként való hiánya jelöli a szöveg folytonosságát. – Ferdinánd tulajdonságai a költő szerint: gyarló, férfiatlan, elbutult, hibát hibára halmoz. A költő által beépített

szólások (innen a folklorisztikus hangütés): *fejére esett* = buta, kótyagos; *benő a feje lágya* = kilép a gyermekkorból, felnőtt; *bakot lő* = hibázik, téved.

■ 2. csoport:

- Sárosi Gyula (1816–1861) a szabadságharc korának emblemikus költője volt. Szatirikus elbeszélő költészetének legnagyobb hatású verse *Az arany trombita*. Ebben kemény hangon bírálja az osztrák politikát, nem kegyelmezvén az uralkodó dinasztia tagjainak sem. Kemény, szókimondó stílusa közel állt az akkori folklór nyelvezetéhez (vö. Lukácsi 1981: 43).
- A részlet elolvasása után válaszoljátok meg az alábbi kérdéseket!
- A koreferencia mely típusai uralják a versszak egészét?
- Milyen tulajdonságok sejtlenek föl a finomkodónak nem nevezhető költői sorok célszemélyéről?
- Milyen frazeológiai egység (képes szókapcsolatok) vesz részt a koreferenciában? Mi a jelentése?

„Jobbra Zsófi mellett ül szájtátó férje.
Ha súgnivaló lesz, hogy közelebb érje.
Neve Ferenc Károly, olvasó kezében:
Le nem imádkozta bűnét életében.
Ferdinánd királynak ez ama testvére,
Kinek a korona szállna majd fejére,
Ha Ferdinándunknak magzata nem lenne –,

■ Megoldás:

A koreferencia megteremtése a következő módon történik a versrészletben: a referens itt Ferenc Károly mint Zsófia hercegné házastársa. Antecedensként (FOG) férje alakban jelenik meg, amely a mondategységben birtokos személyjellel egyeztetve van a Zsófi birtokos számával és személyével. Az első anafora Ø + DET, KONGR (érje = E/3. személyű határozott ragozású igei személyrag, amely utal az E/3. személyű határozott tárgyra, tehát Ferenc Károlyra, a férjre, akit Zsófi hercegné el tud érni. A következő anafora FOG, azaz Ferenc Károly neve; ezt követi a Ø + INFL (kezében = E/3. személyű birtokos személyjel), illetve Ø + INFL

(imádkozza = E/3. személyű határozott ragozású igei személyrag. Új mikroegység kezdődik el Ferdinánd neve említésével, mert bár az alany változatlanul ugyanaz a 3. személy (Ferenc Károly), de innentől Ferdinándhoz való viszonyában említődik ugyanő, mégpedig deixisekkel: *ez*, *ama* = E/3. személyű személyes névmások. Az első, a közelre mutató a szövegkörnyezetben válik érthetővé (*ez*), a második, a nyomatékosan távolra mutató (*ama*) pedig a szövegen túli valóságdarabra utal: a dinasztia trónöröklési törvényeire. Az új mikroszerkezetben az antecedens a már a mondat egészben egyeztetett (birtokviszony) FOG (testvére), az anafora pedig a Ø + FOG (*fejére* = E/3. személyű birtokos személyjel. A *magzata* mondatrész személyjele már nem tartozik ide, mert az csak mondategység belüli egyeztetést jelöl. – Ferenc Károly önálló cselekvésre képtelen, bűnös életű herceg, ezért vezeklésre kényszerül a költő szerint. Egyenes ági leszármazott hiánya esetén ő lehet a trón várományosa. – A *fejére száll* jelentése, hogy őt koronázzák meg.

■ 3. csoport:

- Sárosi Gyula (1816–1861) a szabadságharc korának emblematisztikus költője volt. Szatirikus elbeszélő költészetének legnagyobb hatású verse *Az arany trombita*. Ebben kemény hangon bírálja az osztrák politikát, nem kegyelmezvén az uralkodó dinasztia tagjainak sem. Kemény, szóki-mondó stílusa közel állt az akkori folklór nyelvezetéhez (vö. Lukácsi 1981: 43).
- A részlet elolvasása után válaszoljátok meg az alábbi kérdéseket!
- A koreferencia mely típusai uralják a versszak egészét?
- Milyen tulajdonságok sejtlenek föl a finomkodónak nem nevezhető költői sorok célszemélyéről?
- Milyen frazeológiai egység (képes szókapcsolat) nyomai bukkannak föl a koreferenciában? Mi a jelentése?

„Az ötödik széket ennek öccse nyomja: [ti. Lajosé]
 Az emberiségnek szintén régi gyomja.
 Nem takács, de szóni jól tud, az nyilvános;
 Nem is csizmadia, neve mégis János.
 Ezen hercegére sokat tart a német,
 Ellenünk karcolja most is esze ráncát:
 Eb fújja nótáját, kutya járja táncát.”

■ Megoldás:

A mikroszerkezetben az antecedens (FOG) az öccse, amelyben az E/3. személyű birtokos személyjel által jelölve van, hogy ez a fogalmi antecedens egyúttal Ø + INFL formájú anaforája is az előző mikroszerkezet antecedensének, Lajos hercegnek. Az itteni anafora a bravúros rímelésű *gyomja* = E/3. személyű birtokos személyjel. Az ezt követő szerkezeti részt a tagadás tartja össze, mégpedig a két FOG (takács és csizmadia) tagadása, hogy a második tagadást kihasználva szellemes szembehelyezéssel állító FOG utalást valósíthasson meg: „mégis *János*”.

Az új mikroszerkezet deixissel indul (ezen = E/3. személyű nyomatékosan közelre mutató névmás). Az ezúttal FOG alapú antecedens, (a *hercegre*) együtt utal az *esze* morféma formátumú anaforával (Ø + INFL), amelynek részletesebb kifejtése két újabb Ø + INFL szerkezetű anaforával válik teljessé: *nótáját, táncát*. – A *gyom* metafora alkalmazása János hercegre a kártékony tulajdonságát hangsúlyozza. Burkoltan utal a költő cselszövő voltára utal a magyar találós kérdés elhallgatott válasza révén. – A „Szó, fon, nem takács. Mi az?” találós kérdés népi bölcsesség válasza: a pók. Az utolsó sor az 1708-ban Bercsényi Miklóstól származó, trónfosztással egyenértékű – *"Eb ura fakó! József császár nem királyunk!"* –, ekkorra már szállóigévé vált sértésre való utalásként értékelhető: a magyarok ellen kieszelendő tervei kutyának valók.

■ 4. csoport:

- Egészítsétek ki az alábbi szöveget az oda illő szavakkal, kifejezésekkel!
- Állapítsátok meg, milyen szerepet töltenek be a mikroszerkezetben!
- Szerepük alapján azonosító szakkifejezésükkel is nevesítsétek őket!

„Az átkozódások, szitkozódások nyelvi formáit a kor irodalmából ismerjük. Nem a nagy írók és költők műveiből, hanem a hitvitákból és ezeknek melléktermékeiből, az iskoladramákból, a politikai gúnyversekből és csúfolódó énekekből, a pasquillus-irodalomból. [...] Nagyobb része, elsősorban a pasquillus és csúfolódó énekek szájhagyomány útján terjedtek, majd kéziratos gyűjteményekbe, a XVIII. században pedig vásárokon árusított ún. ponyvanyomtatványokba kerültek. Természetesen [...] nemcsak a betegségnevekből alakult káromkodó formákat őrizték

meg, hanem koruk durva és trágár szavait és kifejezéseit is” (Deme–Grétsy–Wacha 1987).

Segítség: pasquillus = konkrét előzmény kiváltotta becsmérő, rágalmazó, kipellengérező gúnyvers.

■ **Megoldás:**

A szövegrész 2. mondatában az alanyfolytonosság lehetővé teszi, hogy a koreferencia \emptyset fokú legyen. Ez azonban csak 3. személyű alany esetén kötelező. Az 1. mondat igei állítmánya a tulajdonképpen antecedens (ismerjük). Az igéhez kapcsolódó határozói bővítmeny, a *-ból* tagadó és állító logikai minőséggel vonul végig – összesen hétszer – a 2. tagmondat egészén. Ezért egyértelmű, hogy csakis ugyanannak az alaptagnak a bővítmenyei lehetnek. Másrészt a T/1. személyű határozott ragozású igealak valójában általános jelentésű (~ bárki megismerheti). Harmadrészt a 2. mondatban nemcsak a szó szerinti, de akár a szinonimikus ismétlése is megterhelné a mondatot. Mindezek miatt rendhagyó, aszimmetrikus (félíg \emptyset fokú) a koreferencia: az antecedens FOG (ismerjük), az anafora = \emptyset PRO + \emptyset INFL. A 3. mondatba beillesztendő szava, az *ezek* már valódi PRO anaforaként viselkedve visszautal a hat antecedensre: FOG antecedensek (7 db). A 4. mondat hiányzó anaforája az *ezek* szintén több, a harmadik mondatban említett antecedenssel (része, pasquillus, énekek) együtt teremtik meg a koreferenciát.

A funtineli boszorkány

■ **1. csoport:**

A feladat címe azonos Wass Albert híres regényének címével. Az alábbi szövegrészlet alapján keressétek meg a térképen *Istenszékét!*

- Állapítsátok meg a koreferencia típusait a következő mikroszerkezetben!
- Milyen szerepet töltenek be a részletben?
- Szerepük alapján azonosító szakkifejezésükkel is nevesítsétek őket!

„Ott áll az Istenszéke magosán a Maros fölött. Egyik oldalán a sokágú Galonya, másik oldalán a Bisztra-patak s mögötte a Kelemen csúcsai. Persze, ma már ott sem olyan a világ, mint akkor volt, midőn az Isten

pihenni leült volt a hegyek közé. Ma már nem jár arra, ha pihenni akar. Elűzték az emberek. Elriasztották a gőzfürészek, a lárma és a kiabálás, fadöntések zaja, mozdonyok sípja, a sok hevenyészve összetákolt ház, a szemét, a piszok, a békétlenség s mindaz, ami az emberrel együtt a völgyeken följött.”

- Állapítsátok meg, a koreferencia típusait a következő mikroszerkezetben!
- Milyen szerepet töltenek be a részletben?
- Szerepük alapján azonosító szakkifejezésükkel is nevesítsétek őket!

■ **Megoldás:**

A szövegrészlet első mondatának tulajdonneve, az *Istenszéke* antecedense a 2. mondatban jelölt kettős anaforának: „*oldalán*”. A benne lévő -*á*, E/3. személyű birtokos személyjel hívja elő az Istenszéke képzetét: N FOG és Ø + INFL. A koreferenciát támogatja a mikroszerkezetben lévő kapcsolat kifejezését az *egyik* és a *másik* névmások -*ik* kiemelőjele is. A harmadik anafora: a *mögötte* E/3. személyes névmás, PRO, amely az E/3. személyű birtokos személyjellel biztosítja a topikfolytonosságot (azonos alany). Az újabb mikroszerkezetben az *Isten* említése alapozza meg az együttutalást antecedensként. A hozzá kapcsolódó Ø + INFL = jár, akar igealakok E/3. személyű, általános ragozású igei személyragjaival (Ø) együtt valósul meg a koreferencia. A következő mikroszerkezetben változik az alany, de a szövegfolytonosság megmarad azáltal, hogy a Ø + INFL szerkezetű igealakok E/3. személyű határozott ragozású személyragjai határozott tárgyi minőségben utalnak vissza az *Isten* főnévre: *elűzték, elriasztották* (öt).

■ **2. csoport:**

- Állapítsátok meg a koreferencia típusait a következő mikroszerkezetben!
- Milyen szerepet töltenek be a részletben?
- Szerepük alapján azonosító szakkifejezésükkel is nevesítsétek őket!
- Wass Albert a regényben gyermeknek, lánykának, havasi leánynak is titulálja Nucát. Ebben a fejezetben két oldallal előbb említette meg a szereplőt, ezúttal „a gyermek” formában.
„Elindulok” – gondolta [ti. Nuca, a havasi lány]

De nem mozdult mégsem. Nem mozdultak a lábai, a kezei, az izmai. Érezte, hogy valami a vállaira nehezül, és mozdulatlanságra kényszeríti. Valami nyomja lefele, oda a fatönkhöz, nem képes felkelni róla. Döbbenet futott át rajta, szinte remegtető döbbenet. És ekkor egyszerre megérezte a csöndet maga körül. A vállain, a fákon, a hegyeken, a levegőben.” (Wass Albert 2001: 2)

■ **Megoldás:**

Az olvasó tudja, hogy Nuca = „a gyermek” a cselekvő alany. Ezért minden további anafora együtt utal a gyermekre mint az antecedensre = N FOG. Az anaforák: *mozdult, lábai, kezei, izmai, érezte, vállaira, kényszeríti, képes, rajta, megérezte*. Az *érezte, mozdult, megérezte* E/3. személyű határozott ragozású igei személyragos alakjai: Ø + INFL (V) szerkezetűek; *a lábai, kezei, izmai, vállaira* E/3. személyű személyjeles (több birtokra utaló) alakok szerkezetűek pedig: Ø + KONGR (N). A *képes* névszói állítmány is az E/3. személyű cselekvővel koreferál: Ø + INFL (N). A *kényszeríti* E/3. személyű határozott ragozású igei személyragos anafora a tárgyias vonzatával teremti meg a koreferenciát: Ø + INFL (KONGR). Végül a *rajta* E/3. személyes névmás mint PRO is anafora.

■ **3. csoport:**

- Állapítsátok meg a koreferencia típusait a következő mikroszerkezetben!
- Milyen szerepet töltenek be a részletben?
- Szerepük alapján azonosító szakkifejezésükkel is nevesítsétek őket!

„A leány kíváncsian guggolt le a lyuknál, s fejét egészen a vízig lehajtott. Egyideig nem látott semmit, csak a surranó vizet. S orrában érezte a patak nyers, vad szagát, s füle megtelt azzal a furcsa, hussanó zajjal, amit a kő és a jég közé szorult víz súrlódása okoz. Végül aztán ő is meglátta az első halat. Mozdulatlanul feküdt ott, akár egy darab fa, fejével egy kő repedésében” (Wass Albert 2001: 2).

■ **Megoldás:**

Az első mondategységben megnevezett antecedens: *a leány* FOG (N). A koreferenciában részt vevő anaforák a következők: *látott, orrában érezte, füle, meglátta*. Az E/3. személyű határozott ragozású igei személy-

ragos alakok (érezte, meglátta), valamint az általános ragozású *látott* (\emptyset személyrag) anaforák szerkezeti felépítése: \emptyset + INFL (V). Az *orrában*, *füle* szavak E/3. személyű birtokos személyjeles alakjai = \emptyset + KONGR (N) együtt utalnak a koreferenciában a FOG (N) *leány* szóval.

3.1.2.4. A fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló koreferencia

■ Az *azonos vonatkozás*, más néven *koreferencia* egyik kitüntetett szövegvilágbeli jelensége akkor valósul meg, amikor az ugyanarra a dolgra vonatkozó nyelvi egységek fogalmi jelentésű szavak, leggyakrabban főnévek. Mindkét fogalom ugyanazt a szövegdarabot nevezi meg, illetve mindkettő együttesen ugyanarra a szövegdarabra utal. Mivel az alapszó-fajú szók önálló jelentéstartalommal rendelkeznek, azaz fogalmak, a szakirodalomban fogalmi szójelentésen alapuló koreferenciaként említik ezt a koreferenciatípust. Az egyszerűbben fogalmi koreferencia néven is jelölhető jelenség könnyen értelmezhető rövidítése = FOG. Altípusait attól függően pontosíthatjuk, hogy milyen a szófajuk. Ezt a FOG után zárójelben szokás rövidíteni: FOG(N) = főnévi fogalom. Az N a *nomen* = névszó ~ főnév rövidítése. A FOG(ADJ) = melléknévi fogalom. Az ADJ az *adjectivum* = melléknév rövidítése. A FOG(ADV) = határozószói fogalom az *adverbium* (határozószó) szóból vezethető le. A FOG(V) rövidítés V-je a *verbum* (ige) szóra utal. Altípusként önállóan is használhatók a rövidítések: N, ADJ, ADV, V. Természetesen használhatjuk a megfelelő magyar elnevezéseket is. A fogalmi koreferencia jellegzetesen visszautaló (anaforikus) természetű. Itt az elsőként mutatkozó fogalom, vagyis az *antecedens* és az *anafora* egyaránt fogalmi jelentésű eszköz legegyszerűbb változata, az ismétlés. Erről akkor beszélhetünk, amikor az *anafora* szó szerint megismétli az *antecedens*t. Ennek a neve *teljes ismétlés*. Például: *Pécs* néhány éve Európa kulturális fővárosa volt. Tulajdonképpen ekkor figyelt fel igazán a hazai turizmus *Pécs* Nevére. – Szombaton kivonult néhány östermelő a *piacra*. Csak a helyszínen értesültek róla, hogy aznap a *piac* zárva maradt. – Amikor kivittem a szemetet, láttam, hogy *újság* lóg ki a postaládából. Visszafelé jövet vettem észre, hogy az *újság* már nincs ott.

A *részleges ismétlés* gyakran szinonimikus ismétlést jelent. Ekkor az *antecedens* szinonim kapcsolatban áll az *anaforával*. Például: Az természetes, hogy minden ember kötődik az *országához*. Ez még nem jelenti

azt, hogy szereti is *szülőhazáját*. – „Szundít a labda, meg a síp, / az erdő, a kirándulás, / a jó cukor is *aluszik* –”. A *részleges ismétlés* példái még rész-egész viszonytalal való együttalalás, valamint az alá-fölérendeltségi együttalalási viszony is. Például: Zolika levette a polcról a legkedvesebb *autóját*. Fészkelődött egy kicsit, majd a *játékkal* a kezében ülve elaludt. Itt az antecedens az *autó*, ennek fölérrendelt fogalmat jelöl a *játék* mint anafora. – A gerle unott hangját *rigófütty* váltja föl. Figyelek, de nem ismerem föl a többi *madárszót*. Ebben a mikroszerkezeti részben az antecedens *rigófütty* rész-egész viszonyban van a *madárszó* anaforával.

A mikroszintű koreferenciapárok, az azonos antecedenshez járuló anaforák fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló *koreferencialáncot* hozhatnak létre. A különböző koreferenciapárok és esetleg koreferencialáncok egymást követve vagy egymással váltakozva összetettebb szerkezetet is alkothatnak. Az ilyen szerkezetű képződmények már igen közel állhatnak a mezoszintű formákhoz. Például: Úgy tartják, *Ibsen* drámáit állítják legtöbbször színpadra. Csakhogy míg *William* mester darabjait a halála után nagyjából százötven évig nem játszották, a norvég *drámaíró* színpadi jelenléte töretlen. Ebben a részletben két koreferenciapárból épül fel egy koreferencialánc. Az első pár antecedense, *Shakespeare* és anaforája, *William* rész-egész viszonyban vannak egymással, mert a *drámaíró* teljes névére asszociál az olvasó a *William* olvasásakor. A második pár antecedense, *Ibsen* és anaforája, a *drámaíró* alá-fölérendeltségi koreferenciapárt alkotnak, ugyanis *Ibsen* csupán egy a *drámaírók* közül.

A norvég világpolgár

■ 1. csoport

- Keressétek meg és jelöljétek azonos módon az összetartozó koreferenciapárokat az alábbi szövegrészben!
- Emeljétek ki a szövegből, és azonosítsátok az antecedenseket és az anaforákat!

„A modern dráma megteremtőjeként számon tartott norvég világpolgár is volt, kortársai közül talán az első, aki derekasan és szabadon belakta Európát, 27 évet töltve különböző országokban. Magyarországi látogatásainak néhány napja-hete csemegézhető krónikává kerekedhetne ki (ha ugyan meg nem írta már valaki). Ibsent a magyar közönség 1887-ben is-

merte meg először. Az aradi színházban ekkor mutatták be *A társadalom támaszai* című drámáját. Két esztendővel később, 1889. október 4-én pedig Budapesten, a Kerepesi úti régi Nemzeti Színházban színre került a *Nóra*, a norvég drámaköltő legnagyobb hatású, a világon az óta is legtöbbször játszott alkotása. Márkus Emília játszotta a címszerepet, Rank doktort Ujházy Ede alakította. Ezt az előadást Ibsen is látta (Juhani 2008: 131–133).”

■ Megoldás:

A szövegrész terjedelme meghaladja a mikroszerkezet szintjét, de jól elkülöníthető mikroszintű részekből áll. Az első rész Ibsen világpolgári mivoltát jeleníti meg. Itt – még vagy már – csak *norvéggént* említve jelenik meg az antecedens FOG(N), illetve a hozzá tartozó anafora, az *első* FOG(ADJ). A koreferencia pár tagjai rész-egész viszonyban vannak egymással. *Ibsen* neve a következő mikroszint élén jelenik meg antecedensként, FOG(N), a hozzá tartozó *drámáját*, Ø + KONGR anaforával együtt. Az utóbbiban lévő *-já*, E/3. személyű birtokos személyjellel valósul meg az antecedenssel való együttutalás. Az *alkotása* újabb Ø + KONGR anafora hasonló módon az *-a* E/3. személyű birtokos személyjellel erősíti meg a koreferenciát. Ehhez kapcsolódik immár láncszerűen a *drámaköltő* és *Ibsen* nevének megismétlése. A koreferenciapár tagjai rész-egész viszonyban vannak egymással. *Ibsen*, FOG(N) egyik a *drámaírók*, FOG(N) közül. A szövegrész mikroszerkezeteiben egyéb fogalmi szójelentésen alapuló koreferenciák is találhatók. Az elsőben rész-egész viszonyként jelenik meg az *Európa* mint FOG(N). Vele együtt utalnak az *országok*, FOG(N), illetve a *Magyarországi*, FOG(ADJ) anaforák. Az *országok* alá-fölérendeltségi, a *Magyarországi* rész-egész viszonyban áll a közös antecedenssel, az *Európával*. A második mikroegység Ibsen magyarországi bemutatkozásának körülményeit írja le. Itt az időviszonyok kifejezésének antecedense az *1887-ben*, FOG(ADV), ezzel együtt koreferál az *ekkor* anafora mint PRO határozószói (idő) mutató névmás. Ez utóbbi (*ekkor*) azonos időt jelöl az antecedensével (*1887-ben*). Ezzel újabb, ezúttal egy fogalmi koreferenciát hoz létre a *később* FOG(ADV) anaforával együtt. Ez utóbbiban a *-bb* fokjel mikroszintű funkciója megerősíti a visszautalást összehasonlítandó időpontra.

A norvég világpolgár

■ 2. csoport

- Keressétek meg és jelöljétek azonos módon az összetartozó koreferencia párokat az alábbi szövegrészben!
- Emeljétek ki a szövegből és azonosítsátok az antecedenseket és az anaforákat!

„Peer Gynt legbosszantóbb hibája ma, akárcsak az 1800-as években, hogy hiányoznak belőle a meghatározó értékek. Mi másért is él ez az ember, mint az izgalomért és a pillanat élvezetért? Szilárd jellem nélkül Peer úgy reagál a külső hatásokra, mint egy szivacs. A negyedik felvonásban, ahol Peert, mint jól szituált középkorú urat látjuk viszont valahol Marokkóban, magabiztosan társalog vacsoravendégeivel – egy német, egy angol, egy svéd és egy francia úrral. Tele vannak csodálattal a vendégszerető és a szavakat jól forgató Peer iránt. A német von Eberkopf méltatja Peer világpolgárságát. Az egyik pillanatban a francia Monsieur Ballon fordul vendéglátójához: Ön nemde, norvég?” (Eriksen 2006).

■ Megoldás:

A bekezdésnyi szövegrész több mikroegységből áll, de mindegyik egy híres Ibsen-dráma címszereplőjét jeleníti meg. Az első részben azonnal felbukkan *Peer Gynt* neve mint FOG(N) alakú antecedens, majd annak *Peer* FOG(N) változata rész-egész viszonyt jelölő koreferencia anaforájaként tűnik elő. A *Peer* keresztnév része a teljes (keresztnév + családnév) *Peer Gynt* névnek. A második egység a negyedik felvonást idézi. Itt a *Peer* ismét FOG(N)-ként mutatkozik szó szerinti, azaz *teljes ismétléses* viszonyt teremtve az antecedensével, de ennek értelmezője, az *urat* FOG(N) anafora már alá-főlérendeltségi fogalmi koreferenciát teremt a *Peer* antecedenssel. Az *úr* főlérendelt fogalma a személynévnek, ami identifikál, vagyis egyedít. A további kétszeres teljes ismétlés után a *világpolgárságát* FOG(N) anafora következik, amelyben az *-á* egyes szám 3. személyű személyes névmás a Ø + KONGR formájú anaforaként is erősíti a koreferenciát. Végül a párbeszédben a *norvég* FOG(N) anafora ismét egy rész-egész viszonyt jelölő fogalmi koreferenciát alkot.

Ballada a költészet hatalmáról

■ 3. csoport

- Keressétek meg és jelöljétek azonos módon az összetartozó koreferenciapárokat az alábbi szövegrészben!
- Emeljétek ki a szövegből és azonosítsátok az antecedenseket és az anaforákat!

„(5) A városon kívül, a Húvösvölgy utolsó házain is túl, Nagykovácsi községtől azonban jóval innen van egy vadvirágos rét. Akkor csak, hogy kifulladás nélkül körbe tudja futni egy kis-gyerek, s olyan rejtve él a magas törzsű fák közt, mint egy tengersizem. Túl kicsi még ahhoz is, hogy valaki lekaszálja; ennél fogva nyár közepén már derékmagasságig nő rajta a fű, a gaz meg a virág. Ez az a hely, ahol a fülke letanyázott (Örkény 1968).”

■ Megoldás:

Örkény István egypercesei közül való a számozott részlet, amely szervesen kapcsolódik az összesen 6 bekezdésnyi szöveghez, de szinte önálló műként is értelmezhető, ha a részlet végén megnevezett *fülke* szóra figyelünk. Mindegyik részegységet a telefonfülke témája köti össze egymással. Ez a rész azt taglalja, hogy hol és mekkora helyen van a fülke.

Az első mondatban fel is tűnik a hely: a rét. FOG(N) formában antecedensként értelmezhető. Anaforája a PRO formájú *akkora*, amely az antecedens által jelölt referens méretére utal. A *tudja* igealak részeként mutatózó *-ja* egyes szám 3. személyű, határozott (tárgyas) ragozású igei személyrag DET típusú anaforaként teremt meg a koreferenciát. Hasonló szerepű koreferencia jön létre a *lekaszálja* igealaknak a *-ja* egyes szám 3. személyű, határozott (tárgyas) ragozású igei személyragja által: FOG(V) + DET, tudniillik a *rétet* lekaszálja. Végül az újabb mikroegységet lezáró *rajta*, PRO alakú anafora utal vissza az antecedensre. A csattanóként is értelmezhető utolsó mondat egy főnévi névmási *deixis* után egy utolsó fogalmi koreferenciát tartalmaz. A *rét*, FOG(N) antecedenssel rész-egész viszonyú koreferenciát hoz létre a *hely* FOG(N) főnév. Esetünkben a fülke helye része a rét teljes területének.

■ 4. csoport

- Keressétek meg és jelöljétek azonos módon az összetartozó koreferenciapárokat az alábbi szövegrészben!
- Emeljétek ki a szövegből és azonosítsátok az antecedenseket és az anaforákat!
- Válaszoljátok meg a részlet tartalma és a címe alapján, hogy mi az ára a tudatformálásnak!

A tudatformálás „ára”

„Nejlonzacsók milliárdjai fogynak el az európai nagyáruházakban, hogy aztán feladatukat beteljesítve kukákban, vagy eldobva az utcákon, tereken, nemegyszer folyókban végezzék. Nagy-Britanniában öt évvel ezelőtt már sikerült rávenni az embereket arra, hogy tartós szatyrokat használjanak az ingyen elvihetők helyett. Az áruházakkal közösen megszervezett környezetvédelmi kampány olyan jól sikerült, hogy 2006 és 2009 között a brit vásárlók negyven százalékkal kevesebb nejlonzacsót használtak fel. Öt évvel ezelőtt még 11 milliárd nejlonszatyor feldolgozásáról, összegyűjtéséről vagy az általuk okozott szennyezésekről kellett gondoskodni, ám három évvel később már alig több mint a fele talált gazdára a kasszáknál. Amikor a brit újrahasznosítási ügyekkel foglalkozó miniszter is hátradőlhetett volna a székében, kiderült, hogy ez a környezetbarát trend megtorpant, 2010-ben ismét több nejlont fogyott” (26).

■ Megoldás:

A részlet a környezetszennyező műanyagok kártékonyságának mértékéről és annak következményeiről, „áráról” szól. A főszereplő *nejlonzacskó* FOG(N) antecedensként jelenik meg az első mikroszerkezet élén. A hozzátartozó anafora azonban túllépve a mikro körön, négy sorral lejjebb az *elvihetők* FOG(N) funkciójú formában mutatkozik.

Az *elvihető* önmagában ugyan nem hordoz teljesen azonos jelentést a *nejlonzacskóval*, de tapasztalati tény, hogy az általában ingyenes, ezért az *ingyen* jelző csak erősíti az anafora érvényességét. A koreferencia mindkét tagja az értéktelenség kifejezője, így kapcsolatuk minősége szinonimikusnak mondható. A koreferencialánc egy teljes ismétlésű FOG(N) anaforával kiegészülve tovább folytatódik a következő mikroszerkezeti egy-

ségben: *nejlonzacskót*. A *nejlonszatyor* pedig szinonimikus ismétlés keretében tölti be az újabb anafora szerepét (*zacskó ~ szatyor*). Az utolsó egységben a pusztán *nejlon* FOG(N) anafora már csupán metonimikusan utal vissza az antecedensre.

- Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő feltételek teljesítésével!
 - A szöveg élén álló tételmondatban szerepeljen a koreferencia kiinduló eleme! Ez a szövegfókuszban álló antecedens is egyúttal.
 - A szöveg további részében a FOG anaforák láncolatának egy része erre az antecedensre utaljanak vissza a következőképpen:
 - a) teljes ismétléssel a 2., a 3. és az 5. mondatban
 - b) részleges ismétléssel (szinonim szóval) a 6. és a 7. mondatban
 - c) tágabb kategóriájú (főlérendelt) anaforával pedig a 4. mondatban.
- Egészítsétek ki a szöveget a második szövegfókuszban álló fogalommal! Ez a FOG szintén antecedens szerepét tölti be a koreferenciában (4. mondat). A hozzá tartozó FOG anaforák szó szerkezetekben jelennek meg a 6. és a 7. mondatban!
- Egészítsétek ki a címet a kipontozott vonalon!

Segítség: A cím kiegészítendő szavai a szövegfókuszok. Emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy az új résztéma a *szövegfókusz*, illetve a már ismert résztéma a *szövegtopik*. Itt a két szövegfókuszban álló fogalom oppozícióban (egymást kizáró ellentétes viszonyban) van egymással.

- A felhasználandó eszközök a következők:

kézírás, gépen írják, folyóírás, gépirás, írásmód, gépelni tudjanak, megtanulnak gépelni.

.....*helyett*.....

„Negyvenkét amerikai államban nem tanítanak már a gyerekeknek az iskolában. Sokan hirdették civilizációk, kultúrák bukását eme hír hallatán, miközben mások a világ változására hívták fel a figyelmet, és szükségserűnek minősítették a „kihalását”.

A tengerentúlon már évtizedek óta hanyatlóban van a
 Az eredetileg a 19. század végétől tanított klasszikus angol
 először csak egyszerűsíteni kezdték, aztán körülbelül egy évszázaddal
 később, a számítógépek megjelenésével a cirkalmasságukat elvesztett
 írásjelek kevésbé bizonyultak praktikusnak, mint a 2006-ban az ame-
 rikai diákoknak már kevesebb mint negyede vetette papírra
 gondolatait a tesztek kitöltésekor, sok gyerek pedig már képtelen elolvas-
 ni a Az Egyesült Államokban a gyerekeknek 8 éves kortól
 tanítják a , de már az általános iskola harmadik osztályában
 , hatodik osztálytól kezdve pedig minden házi felada-
 tukat A pedagógusok szerint a számítástechnika korában
 sokkal fontosabb, hogy a gyerekek , és nincs rá idő, hogy ezzel párhuz-
 mosan a is elsajátítsák.” (Diószegi-Horváth 2011)

■ Megoldás:

Folyóírás helyett gépírás

„Negyvenkét amerikai államban nem tanítanak már *folyóírást* a gyere-
 keknek az iskolában. Sokan hirdették civilizációk, kultúrák bukását eme
 hír hallatán, miközben mások a világ változására hívták fel a figyelmet, és
 szükségszerűnek minősítették a *folyóírás* „kihalását”.

A tengerentúlon már évtizedek óta hanyatlóban van a *folyóírás*. Az
 eredetileg a 19. század végétől tanított klasszikus angol *írásmódot* először
 csak egyszerűsíteni kezdték, aztán körülbelül egy évszázaddal később, a
 számítógépek megjelenésével a cirkalmasságukat elvesztett írásjelek ke-
 vésbé bizonyultak praktikusnak, mint a *gépírás*. 2006-ban az amerikai
 diákoknak már kevesebb mint negyede vetette papírra *kézírással* gondo-
 latait a tesztek kitöltésekor, sok gyerek pedig már képtelen elolvasni a
folyóírást. Az Egyesült Államokban a gyerekeknek 8 éves kortól tanítják
 a *kézírást*, de már az általános iskola harmadik osztályában *megtanulnak*
gépelni, hatodik osztálytól kezdve pedig minden házi feladatukat *gépen*
írják. A pedagógusok szerint a számítástechnika korában sokkal fonto-
 sabb, hogy a gyerekek *gépelni tudjanak*, és nincs rá idő, hogy ezzel pár-
 huzamosan a *kézírást* is elsajátítsák.” (Diószegi-Horváth 2011)

■ A *kézírás* és a *folyóírás* egymás szinonimáiként kezelhető, ezért nem
 kell feltétlenül ragaszkodnunk a sorrendjükhöz. Itt egymással fölcserél-

hetők, jóllehet van közöttük némi különbség a tipográfiában: a folyóírást kurzív betűtípusnak is nevezik. A feladat akár négy különböző képességű csoportnak is adható könnyítésekkel és nehezítő eljárásokkal. 1. fokozat: A teljes cím megadása, valamint a két szövegfókusz megadása: *folyóírás, gépírás*. 2. fokozat: a teljes cím megadása. 3. fokozat: a fent ismertetett változat. 4. fokozat: A felhasználandó eszközök teljes hiánya. Ez utóbbi tehetséggondozásra is alkalmas lehet, esetleg házi feladatként. Minde mellett frontális formában is alkalmazható heurisztikus megközelítéssel indukciós szöveggént. Ebben az esetben a felhasználandó eszközök megadásán kívül (*kézírás, gépen írják, folyóírás, gépírás, írásmód, gépelni tudjanak, megtanulnak gépelni*) a címet és a fókuszban levő fogalmakat is érdemes feltüntetni a következőképpen!

Folyóírás helyett gépírás

„Negyvenkét amerikai államban nem tanítanak már *folyóírást* a gyerekeknek az iskolában. Sokan hirdették civilizációk, kultúrák bukását eme hír hallatán, miközben mások a világ változására hívták fel a figyelmet, és szükségszerűnek minősítették a „kihalását”.

A tengerentúlon már évtizedek óta hanyatlóban van a Az eredetileg a 19. század végétől tanított klasszikus angol először csak egyszerűsíteni kezdték, aztán körülbelül egy évszázaddal később, a számítógépek megjelenésével a cirkalmasságukat elvesztett írásjelek kevésbé bizonyultak praktikusnak, mint a *gépírás*. 2006-ban az amerikai diákoknak már kevesebb mint negyede vetette papírra gondolatait a tesztek kitöltésekor, sok gyerek pedig már képtelen elolvasni a Az Egyesült Államokban a gyerekeknek 8 éves kortól tanítják a, de már az általános iskola harmadik osztályában, hatodik osztálytól kezdve pedig minden házi feladatu- kat A pedagógusok szerint a számítástechnika korában sokkal fontosabb, hogy a gyerekek , és nincs rá idő, hogy ezzel párhuzamosan a is elsajátítsák.” (Diószegi-Horváth 2011)

– A felhasználandó eszközök:

kézírás, gépen írják, folyóírás, gépírás, írásmód, gépelni tudjanak, megtanulnak gépelni.

A Nyírség fővárosa

■ 1. csoport

- Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő nyelvi eszközök felhasználásával!

Nyelvi eszközök: *Nyíregyháza, célpont, motorja, települése, Közelében, híd, állatparkja, megyeszékhely, fejlődése, városa.*

- A szövegbe beillesztett nyelvi eszközök vagy teljes alakjukkal vagy csak bizonyos morfémaikkal koreferenciában (együttutalás) vesznek részt. Szerepük szerint lehetnek antecedensek (elől, elsőként, állók), illetve anaforák (visszautaló eszközök: fogalmak vagy morfémaik).
- Csoportosítsátok őket szerepük szerint!
- Csoportosítsátok őket nyelvi formájuk (fogalom, morféma) szerint!

A Nyírség fővárosa

..... Magyarország hetedik legnagyobb, közel 120 000 öntudatos és lokálpatrióta lakossal. Dinamikus és látványos a XVIII. század óta töretlen. 1876 óta, a térség gazdasági és kulturális három országhatár található, kelet és nyugat közötti szerepe elvitathatatlan. Az Észak-Alföld egyik legjelentősebb, manapság már vonzó turisztikai is. A több mint háromszáz – köztük számos különleges – fajt bemutató országosan ismert, s a legtöbb gyermeket fogadja az év során. (27)

■ Megoldás:

A Nyírség fővárosa

Nyíregyháza Magyarország hetedik legnagyobb *városa*, közel 120 000 öntudatos és lokálpatrióta lakossal. Dinamikus és látványos *fejlődése* a XVIII. század óta töretlen. 1876 óta *megyeszékhely*, a térség gazdasági és kulturális *motorja*. Közelében három országhatár található, kelet és nyugat közötti *híd* szerepe elvitathatatlan. Az Észak-Alföld egyik legjelentősebb *települése*, manapság már vonzó turisztikai *célpont* is. A több mint háromszáz – köztük számos különleges – fajt bemutató *állatparkja* országosan ismert, s a legtöbb gyermeket fogadja az év során. (27)

- Csoportosítás szerepük szerint: *Nyíregyháza* = fogalmi antecedens [FOG(N)], amely fókusz helyzetben a szövegrész élén állva a koreferencialánc elindítója. – A többi eszköz mind anaforaszerepű láncot alkot, visszautalván a FOG(N) antecedensre, ez pedig: *Nyíregyháza*.
- Csoportosítás nyelvi forma szerint: fejlődése a közelében és az állatparkja szavak egyes szám 3. személyű birtokos személyjelei (-e, -é, -ja) KONGR formátumú anaforaként, a többi pedig (*Nyíregyháza, célpont, motor, település, híd, megyeszékhely, város*) FOG(N) típusú anaforaként vesz részt az együttlalási láncban. Itt fontos kiemelni, hogy a *motorja, települése, városa* szavakban mutatkozó egyes szám 3. személyű birtokos személyjelek nem mikroszerkezeti anaforák, mert birtokviszonyt jelölő szerepük csupán egyetlen mondategységen belül jut szerephez. Pl.: a *motorja* birtokos személyjele a térségre utal (a térség(nek a) *motorja*. Maga a *motor* fogalom viszont önmagában utal vissza a *Nyíregyháza* antecedensre. Ugyanez vonatkozik a *városa, települése* példákra is.

■ 2. csoport:

- Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő nyelvi eszközök felhasználásával!

Nyelvi eszközök: *Krúdy Gyula, tó, Nyíregyháza, múzeumfalu, Sóstógyógyfürdőt, Krúdy, íróról, tó, Sóstón, tér.*

- Csoportosítsátok őket a koreferenciában betöltött szerepük szerint: antecedens (= elől, elsőként álló) vagy anafora (= (visszautaló eszköz)!
- Milyen nyelvi egységekkel hoznak létre koreferenciát a hiányos szövegbe illesztett eszközök? Választási lehetőségek: teljes fogalmi jelentésű; részleges fogalmi jelentésű; PRO; Ø+INFL; vagy KONGR. alakjukkal koreferenciában (együttlalás) vesznek részt. Szerepük szerint lehetnek antecedensek (elől, elsőként, állók), illetve anaforák (visszautaló eszközök: fogalmak vagy morfémák).
- Milyen jelentésbeli viszonyok mutatkoznak a koreferencia szerkezetekben?

Választási lehetőségek: teljes ismétlés; részleges ismétlés: szinonimikus, alá-fölérendelt, rész-egész.

A Nyírség fővárosa

..... időközben igazi fürdővárossá is vált. már a századelőn a város szülötte, paradicsomként emlegette. Persze és a korabeli értelmiség még nem sejtette, hogy a szikes vizű, gyönyörű .. mellett termálvizet rejt a föld mélye. Az elnevezett szálló a..... partjának egyik ékessége. az aktív pihenéshez, kikapcsolódáshoz egy gyönyörű is hozzájárul. Az ódon épületek között sétálva megelevenedik a múlt, máskor színes rendezvényektől hangos a (27)

■ Megoldás:

A Nyírség fővárosa

Nyíregyháza időközben igazi fürdővárossá is vált. *Sóstó-gyógyfürdőt* már a századelőn a város szülötte, *Krúdy Gyula* paradicsomként emlegette. Persze *Krúdy* és a korabeli értelmiség még nem sejtette, hogy a szikes vizű, gyönyörű *tó* mellett termálvizet rejt a föld mélye. Az *íróról* elnevezett szálló a *tó* partjának egyik ékessége. *Sóstón* az aktív pihenéshez, kikapcsolódáshoz egy gyönyörű *múzeumfalu* is hozzájárul. Az ódon épületek között sétálva megelevenedik a múlt, máskor színes rendezvényektől hangos a *tér*. (27)

– Csoportosítás szerepük szerint: a bekezdésnyi szöveg három szorosabban összefüggő mikroszerkezeti részből áll: 1. fürdőváros, 2. Krúdy és a Sós(tó), 3. múzeumfalu. A szerkezetekben különböző fogalmi antecedensek és anaforák sorakoznak. Antecedensek: *Nyíregyháza*, *Krúdy Gyula*, *tó*, *múzeumfalu*. Anaforák: *Sóstó-gyógyfürdő*, *Sóstó*; *Krúdy*; *tó*; *tér*. – Minden koreferencia fogalmi FOG(N) szójelentésen alapul. Az első koreferencia párt a *Nyíregyháza* antecedens és az arra rész-egész viszonyban visszautaló *Sóstó-gyógyfürdő* anafora alkotja. Ez utóbbi egyben antecedense a tőle távol eső (másik szerkezeti egység) a *Sóstó* anaforának. A kettő jelentése között a gyakorlati nyelvhasználatban csak stiláris különbség van. A *Sóstó-gyógyfürdő* antecedens a városrész hivatalos neve, a *Sóstó* pedig regionális elnevezés. Ezért a köztük lévő kapcsolat a rövidítéses rész-egész viszony volta mellett szinonimikus. A második koreferencia a *Krúdy Gyula* antecedens és a *Krúdy* anafora között áll fenn. *Krúdy* nevének részleges ismétlése is hordoz némi stiláris

eltérést, ám itt csupán rész-egész viszony mutatkozik a koreferenciában. A harmadik, nem teljesen önálló mikroegységben teljes, szó szerinti ismétléssel utal vissza referensére a *tó* anafora. A bekezdés utolsó koreferenciapárja a *múzeumfalu* és a *tér*. Közöttük egyértelműen rész-egész viszonyban viszony van, hiszen a múzeumfalu belső teréről van szó.

■ 3. csoport:

- Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő nyelvi eszközök felhasználásával!

Nyelvi eszközök: *vadcseresznye, rá, seregély, vele, belőle, vagdosta, csőrével, rajta, otthagya, Élete, csőrébe, Csipegette.*

- A szövegbe beillesztett nyelvi eszközök vagy teljes alakjukkal vagy csak bizonyos morfémaikkal vagy mindkettővel együtt koreferenciában (együttutalás) vesznek részt. Szerepük szerint lehetnek antecedensek (elől, elsőként, állók), illetve anaforák (visszautaló eszközök: fogalmak és/vagy morfémaik).
- Csoportosítsátok őket szerepük szerint!
- Csoportosítsátok őket nyelvi formájuk (fogalom, morféma) szerint!

Mester Györgyi: A pillangófa

A kis igazán véletlenül, afféle „talált gyerekként” került az erdőbe. Élet. kezdetén, egy öreg gyümölcsfa alatt lelt .. a nagyétvágyú A fűben szanaszéjjel heverő, utolsó, elfonnyadt szemek közül csipentette fel a csőr.be, s röpiült a magas égbe, majd leszállt az erdőnek egy bokros részén, hogy avatatlan szemek elől rejtve, nyugodtan csemegezessen Csipegett., vagdost. a *csőrével*, majd amikor már nem talált ennivalót, otthagyt. és továbbállt.(28)

■ Megoldás:

Mester Györgyi: A pillangófa

A kis *vadcseresznye* igazán véletlenül, afféle „talált gyerekként” került az erdőbe. *Élete* kezdetén, egy öreg gyümölcsfa alatt lelt *rá* a nagyétvá-

gyú *seregély*. A fűben szanaszéjjel heverő, utolsó, elfonnyadt szemek közül csipentette fel a *csőrébe*, s röpiült *vele* a magas égbe, majd leszállt az erdőnek egy bokros részén, hogy avatatlan szemek elől rejtve, nyugodtan csemegézhesen *belőle*. Csipegette, vagdosta a *csőrével*, majd amikor már nem talált *rajta* ennivalót, otthagya és továbbállt. (28)

- Csoportosítás szerepük szerint: Két fogalmi antecedens, FOG(N) különíthető el a bekezdésben: a *vadcseresznye*, amelynek referense az egész egységen végigvonul; illetve a *seregély*, amelynek referense aktuálisan beleszővődik a fókusz helyzetben lévő *vadcseresznye* anaforái közé. A *vadcseresznye* anaforái: az élete szó végén az *-e*, egyes szám 3. személyű személyes névmás KONGR művelettel utal vissza. A *rá*, a *vele*, illetve a *belőle* és a *rajta* egyes szám 3. személyű személyes névmások PRO anaforasorként vesznek részt a koreferenciában. A *csipegette*, *vagdosta*, *otthagya* igealakok *-e*, *-a* egyes szám 3. személyű határozott (tárgyas) személyragjai DET anaforasorral egészítik ki a koreferencialáncot. A másik, aktuálisan beékelődő, *seregély* antecedensnek az anaforái, a *csőrébe* és a *csőrével* kettős funkcióban is visszautalnak. Egyfelől rész-egész fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló koreferencia megteremtői, másfelől a szóalakjukban lévő *-é* egyes szám 3. személyű birtokos személyjel KONGR művelettel erősítik a visszautalást.
- Csoportosításuk nyelvi formájuk szerint: FOG formájú összetevők: *vadcseresznye*, *seregély*, *csőr*; névmási utaló eszközök: *rá*, a *vele*, *belőle*, *rajta*. A többiek KONGR és DET eszközök, tehát morfémák.

■ 4. csoport:

- Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő nyelvi eszközök felhasználásával!

Nyelvi eszközök: *magocska*, *mag*, *gyökerek*, *szár*, *nála*, *Törzse*, *tartása*

- A szövegbe beillesztett nyelvi eszközök vagy teljes alakjukkal vagy csak bizonyos morfémájukkal vagy mindkettővel együtt koreferenciában (együttutalás) vesznek részt. Szerepük szerint lehetnek antecedensek (elől, elsőként, állók), illetve anaforák (visszautaló eszközök: fogalmak és/vagy morfémák).
- Csoportosítsátok őket szerepük szerint!
- Csoportosítsátok őket nyelvi formájuk (fogalom, morféma) szerint!

Mester Györgyi: A pillangófa

A következő napokban a júniusi eső alaposan megáztatta a talajt, s az immár lecsupasztított beágyazódott az erdő földjébe. Telt, múlt az idő, s a borsónyi kis megrepedt, apró hajszálgökörei maguknak utat keresve fúródtak a porhanyós talajba. A lefelé törekedtek, mintha látogatást akarnának tenni az anyaföld mélyében, a vékonyka zöld pedig fölfelé, a világosság felé húzódkodott. Eleinte vaskosabbak voltak még a gaz, s az erdei gyomok szárai is, aztán lassan megerősödött. előbb ceruzához, majd seprűnyélhez vált hasonlatossá, később gyermekkar vastagságúra hízott. Sudár, egyenes lett, de semmi több. (28)

■ Megoldás:

Mester Györgyi: A pillangófa

A következő napokban a júniusi eső alaposan megáztatta a talajt, s az immár lecsupasztított *magocska* beágyazódott az erdő földjébe. Telt, múlt az idő, s a borsónyi kis *mag* megrepedt, apró hajszálgökörei maguknak utat keresve fúródtak a porhanyós talajba. A *gyökerek* lefelé törekedtek, mintha látogatást akarnának tenni az anyaföld mélyében, a vékonyka zöld *szár* pedig fölfelé, a világosság felé húzódkodott. Eleinte vaskosabbak voltak *nála* még a gaz, s az erdei gyomok szárai is, aztán lassan megerősödött. *Törzse* előbb ceruzához, majd seprűnyélhez vált hasonlatossá, később gyermekkar vastagságúra hízott. Sudár, egyenes tartása lett, de semmi több. (28)

- Csoportosítás szerepük szerint: A bekezdés mikroegységeinek fókuszában, az első mondatban a *magocska*, FOG(N) típusú fogalmi antecedens áll. A rá visszautaló anaforák láncot alkotnak a következő formában: a *mag*, a *gyökerek* és a *szár* FOG(N) anaforák részleges koreferenciát alkotnak az antecedensükkel. A közöttük létesült fogalmi szójelentésen alapuló viszony rész-egész jellegű. A *nála* egyes szám 3. személyű személyes névmás PRO alakban tölti be anafora szerepét. A *törzse* két funkcióban is visszautal: egyrészt FOG(N), rész-egész viszonyal; másrészt a szóalakban mutatkozó *-e* egyes szám 3. személyű birtokos sze-

mélyjel KONGR jellegű műveleti eszközével. Végül a tartása szó azonos funkciójú, személyjelével tölti be a KONGR szerepet.

- Csoportosításuk nyelvi formájuk (fogalom, morféma) szerint: FOG(N): *magocska, mag, gyökerek, szár, törzs*; PRO: *nála*. A többi KONGR, tehát morféma: *törzs-e, tartás-a*.

■ 5. csoport:

- Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő nyelvi eszközök felhasználásával!

Nyelvi eszközök: *Megdicsérték, vadcsereznyefát, fülébe, tartják, dongta, ő, körülötte, felé, fácska, te, ő, fa*, – A szövegbe beillesztett nyelvi eszközök vagy teljes alakjukkal vagy csak bizonyos morfémájukkal vagy mindkettővel együtt koreferenciában (együttutalás) vesznek részt. Szerepük szerint lehetnek antecedensek (*elől, elsőként, állók*), illetve anaforák (visszautaló eszközök: fogalmak és/vagy morfémák).

- Csoportosítsátok őket szerepük szerint!
- Csoportosítsátok őket nyelvi formájuk (fogalom, morféma) szerint!

Mester Györgyi: A pillangófa

A kis kimondhatatlanul jó érzés töltötte el. Megdicsért ..., szépnek tartj..... , talán mégsem olyan haszontalan jószág! A nap folyamán egyre több méhecske dongt. körül, és . boldogan tárta ki előttük virágai kelyhét, s csak adakozott, adakozott. A körülött. lévő hatalmas, öreg fák is mintha meghajtották volna a koronájukat, elismerésük jeléül, s a játékos kedvű szél is azt susogta a fül.be: Nagyra nőj kicsi, vagy itt a legszebb! Mire az üde tavaszt felváltotta a meleg nyár, a kis hófehér virágai helyén piros, később feketébe hajló apró cseresznyeszemek jelentek meg.(28)

■ Megoldás:

Mester Györgyi: A pillangófa

A kis *vadcsereznyefát* kimondhatatlanul jó érzés töltötte el. *Megdicsérték, szépnek tartják*, talán mégsem olyan haszontalan jószág *ő*! A nap folyamán egyre több méhecske *dongta* körül, és *ő* boldogan tárta ki előt-

tük virágai kelyhét, s csak adakozott, adakozott. A körülötte lévő hatalmas, öreg fák is mintha meghajtották volna *felé* a koronájukat, elismerésük jeléül, s a játékos kedvű szél is azt susogta a fülébe: Nagyra nőj kicsi *fácska*, *te* vagy itt a legszebb! Mire az üde tavaszt felváltotta a meleg nyár, a kis *fa* hófehér virágai helyén piros, később feketébe hajló apró cseresznyeszemek jelentek meg. (28)

- Csoportosítás szerepük szerint: A több mikro szerkezetből álló bekezdés egyetlen, fókuszban lévő FOG(N) antecedense a vadcsereznyefa, amelyre váltakozó nyelvi formájú anaforák utalnak vissza mikroegységeken át. A FOG(N) anaforák, a *fácska*, a *fa* fajfogalom – nemfogalom (alá-főlérendelt) viszonyban utalnak az antecedensre: a *vadcsereznyefa* alárendeltje a *fa* és becéző (kicsinyítő képzős) szinonimája a *fácska* fogalmaknak. PRO anafora többféle személyű alakban is megjelenik, mind a vadcsereznyefára utalnak vissza, de nem azonos okok miatt. Az *ő* személyes névmás alany folytonossága esetén (topikhelyzet) törlődik a magyar nyelvben, itt azonban kétszer is szerepel. Mindkét esetben azért, mert az alany folytonossága aktuálisan megszakad. Ilyenkor pedig csak úgy állítható vissza a fókuszhelyzet, hogy a 3. személyű *ő* személyes névmást kitesszük a szövegmondatban. Az első *ő* esetében: Megdicsérték, szépnek tartják (mások) ↔ *ő*. A második *ő* esetén: méhecske dongta körül (a méhecske nem azonos a fával) ↔ *ő*. A *te* személyes névmás itt hangsúlyos. Rámutató jellege azért szükségszerű, mert azonosítani kell a megszólított *fácska* személyével. PRO anafora szerepű a *felé* és a *körülötte* 3. személyű személyes névmás is. A megdicsérték, tartják igealakok egésze nem, csupán határozott ragozású (tárgyas) igei személyragjuk vesz részt a DET koreferenciában. Határozottságukkal visszautalnak a határozott, (a) *vadcsereznyefát* antecedensre, amely itt tárgy szerepében is áll. Egy KONGR típusú visszautalás is szerepel a bekezdésben: a fülébe szóalak -é egyes szám 3. személyű birtokos személyű személyjele által.

3.2. A mezoszint jellemzői

■ A mikroszinten megismert koreferenciák egymással való kapcsolatai jelentős szerepet játszanak a mezoszintű szövegegységek kialakulásában. A görög eredetű *mezo-* előtag jelentése önmagában is utal arra, hogy a szövegnek két szerkezeti szintje közötti középső nagyságú egységéről van szó. Ebből az is következik, hogy a szöveg mezoszintje olyan értelmi és funkcionális egység, amelyben a szövegösszetevők (szövegelemek) a mikroszinteken átívelve, közepes hatókörben érvényesülnek. Ez a hatókör tehát a mikroegységnél nagyobb, az írott szövegben általában egy bekezdésnyi szövegrészre terjed ki. A benne lévő hálózatszerű értelemviszonyok emiatt már összetettebbek. A mezoszintű szövegegységben összetartó tényezőként játszanak szerepet: a *szövegtopik* és a *szövegfókusz* megoszlása (tematikus progresszió); a mondatok közötti *mellérendelés*; a *fogalmi séma*, a *párbeszéd* mezoszintű jellemzői. E szövegtani jelenségek rendszerint együttesen, párhuzamos szerkezetben járulnak a szövegértelmezéshez. Természetesen e formák egyik-másik fajtája meghatározó szerephez juthat egy-egy szövegrészletben, a többinek pedig adott esetben kisebb a funkciója az összefüggések (koherencia) megteremtésében. Mindenesetre a mezoszintű szövegtani formák a koherencia megteremtésével és egymáshoz kapcsolódásukkal lehetővé teszik a szöveg lineáris előrehaladását.

A mezoszintű szövegegység funkciója tehát a szöveg egy résztémájának a szöveg adott helyén a megfelelő módon való kifejtése. A mezoszintű egység ebben a funkcióban már képes aktivizálni a szöveg kommunikációs közegének összes tényezőjét, amelyek ezáltal akár kulcsszerepet is játszhatnak a mezoszintű szövegegység megalkotásában és megértésében. E tényezők: a beszédhelyzet, a cselekvés, a beszélő egyéni motivációja, a nézőpont, a tér, az idő, a kontextus. Az egyszerű predikatív szerkezetek összekapcsolódásának rendszerében fontos szerepet tölt be mezoszinten a *szövegfókusz* és a *szövegtopik*.

3.2.1. A szövegtopik és szövegfókusz megoszlása

Megoszlásuk szisztémája jelentős szerepet tölt be a mezoszintű szövegegység elemeinek összetartásában, másként fogalmazva a *koherencia* megteremtésében. A *szövegfókusz* olyan összetevője a mezoszintű egy-

ségnek, amely korábban még nem említett információt tartalmaz. Mivel friss információt hordoz, erre fókuszálódik a kommunikációban részt vevők figyelme, így a már ismert információk közül kiemelkedik. Szaknyelven ezt úgy mondják, hogy a szövegösszetevő elem *fókuszban van*. Ez jelentheti azt is, hogy a megértéskor a figyelmünket erre kell irányítanunk, észre kell vennünk, hogy ez az elem van előtérben; illetve jelenheti azt is, hogy erre kívánjuk terelni mások figyelmét a kommunikáció során. Ami viszont nincs fókuszban, mert már ismert információt tartalmazó szövegelem, azt úgy nevezzük, hogy háttérelem, azaz *szövegtopik*. A szó az angol nyelvből való, a jelentése: 'ismert tudásanyagot tartalmazó rész'. A két egymással dinamikusan változó helyzetű összetevő nemcsak mondaton belül értelmezhető. Kapcsolatuk hasonló a tankönyvekből ismert *téma-réma* (= mondatkomment – mondattopik) relációhoz, de mezoszinten ez a szerep több mondat közötti viszonyban is érvényesül. A *szövegtopik* és a *szövegfókusz* összekapcsolódásának azokat az elrendezési módjait, ahogyan a mondatok közötti megoszlásban mutatkoznak, szaknyelven *tematikus progressziónak* is nevezik. A szövegalkotás és szövegértés folyamatában az aktuálisan ismert vagy új információt tartalmazó szövegösszetevők szerepe, státusa akár többször is változhat, de a mezoszintű egységben kikristályosodik, állandósul a szerepük. A mezoszintű szövegfókuszban lévő összetevő nem mindig esik egybe a mondatkommenttel (rémával). A mondatok vonalszerű, lineáris kapcsolódása során viszonylag könnyű megállapítani egy-egy következő újabb és a közvetlenül előtte álló mondat viszonylatában, hogy melyik az új, és melyik a régi (ismert) információt hordozó elem (réma, téma). Mezoszinten azonban az új információk nem azonos súlyúak (pl. egy bekezdésnyi szöveg rémái). Ezért kell különbséget tenni köztük az elnevezésükben is. Ennek megítélésében a szöveg kontextusa és az annak témájához kapcsolódó tudáskeret a meghatározó. Szövegtani szempontból az *első említésű* információ fontos szerepet tölthet be a szövegfókusz funkció betöltése tekintetében. (Ez lehet egyúttal a mondat rémája, kommentje is.) Ha az általában *főnévi, ritkán igei* természetű, a mondatok kereteiből kilépő, esetleg azokat átívelő fogalomhoz úgynevezett fogalmi sémaszerep is hozzátapad, jó eséllyel nevezhetjük azt a szövegösszetevőt szövegfókuszban lévőnek. A *séma* tehát olyan elrendezési, ábrázolási forma, amelyben a legfontosabbnak ítélt szövegelem köré rendeződnek a másodlagos fontosságú fogalmi részelemek, és mindezek együtteséből áll össze egy értelemszerkezet. Mezoszin-

ten több gyenge szövegfókusz is lehet. Ez azt jelenti többnyire, hogy csak egy kisebb hatókörben funkcionálnak közvetlenül a szöveg háttérének az elemei, még akkor is, ha egyébként szintén első említésűek. Mégsem feltűnőek, mégsem kiemelkedőek a tudáskeret és a téma szempontjából. Ezzel szemben a szövegrészlet legkiemelkedőbb összetevője (referense) a „legerősebb” szövegfókusz. Szemléltetésül idézzük föl a már ismert szövegünket a pillangófáról!

„A kis *vadcseresznye* igazán véletlenül, afféle „talált gyerekként” került az erdőbe. Élete kezdetén, egy öreg gyümölcsfa alatt lelt *rá* a nagyétvágyú *seregély*. A fűben szanaszéjjel heverő, utolsó, elfonnyadt szemek közül csippentette fel a *csőrébe*, s röptül *vele* a magas égbe, majd leszállt az erdőnek egy bokros részén, hogy avatatlan szemek elől rejtve, nyugodtan csemegézhesen *belőle*. Csipegette, vagdosta a *csőrével*, majd amikor már nem talált *rajta* ennivalót, otthagya és továbbállt.” (28)

A bekezdésben legkiemelkedőbb státusban (legelső főnév) és fogalmi pozícióban a *vadcseresznye* van. Egyrészt ismerjük a címet, előismereteinkből tudjuk, hogy meséről van szó. Ebből azonban az is következik, hogy fókuszhelyzete túlmutat a bekezdés szintjén. A második mondat élén álló szókapcsolat, az *élete kezdetén* egy része visszautal rá, jelezvén, hogy a történet róla fog szólni. És valóban, az egész mezoszerkezet létének kibontakozásáról, körülményeiről szól, még akkor is, ha időközben aktuálisan megjelenik egy másik fókusz helyzetben lévő szövegelem, a *seregély*, amelynek referense beleszövődik a *vadcseresznye* anaforái közé. A *vadcseresznye* erdőbe kerülésének főszereplője a madár. Ebben a mezosintű szövegben aktuálisan felértékelődik a státusa. A *seregély* anaforái mind topikok is egyben. A *csőrébe* és a *csőrével* kettős funkcióban is visszautalnak. Egyfelől rész-egész fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló koreferencia megteremtői, másfelől a szóalakjukban lévő -é egyes szám 3. személyű birtokos személyjel KONGR művelettel erősítik a visszautalást. Minden, amit a *seregély* tesz, a *vadcseresznyével* kapcsolatos ugyan, tehát a mese egésze szempontjából a *seregély* gyengébb fókusszal rendelkezik, a jelenlegi szövegrészben azonban aktuálisan ő kerül fókuszba.

■ A fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló koreferencia feladataihoz kapcsolódó példaszövegek mindegyike mezosintű egység is egyben, így mindegyik alkalmas a szövegfókusz, illetve a szövegtopik viszonyainak vizsgálatára.

3.2.2. A mondatok közötti mellérendelés

A szövegelemek összetartozásának létrehozásában és megértésében mezoszinten is jelentős szerepe van a mellérendelő műveleteknek, illetve az ilyen típusú szerkezeteknek. Alaptípusaik megnevezései tulajdonképpen ugyanazok, amelyekkel a mellérendelő összetett mondatok tagmondatai közötti kapcsolatokat nevezzük. Az önálló mondatok közötti mellérendelést is nevezhetjük tartalmi-logikai folyamatnak, amelyre hatással vannak a szövegvilág ismert összetevői, a kommunikációs keret, a kontextus, a téma, a különböző típusú szövegek tulajdonságai. Szaknyelven ezt így lehetne összefoglalni: szemantikai-kognitív folyamat, amelyben a pragmatikai tényezők is szerepet játszanak. Az önálló összetett mondatok között is megvan tehát a kapcsolatos, az ellentétes, a választó, a következő és a magyarázó viszony. Kötőszavaik is ennek megfelelően szemantikai, illetve pragmatikai funkcióval rendelkeznek. Ezek azonban hiányozhatnak is. Mindemellett az önálló mondatok közötti viszony jelölhet tematikus továbblépést. Egy új önálló mondat bevezethet egy új résztémát, esetleg olyan magyarázatot, következtetést tartalmazhat, amely nyelven kívüli tudásból hívható elő, pl. beszédhelyzet, kontextus, résztvevők, azok előismeretei stb. A mondatok közötti mellérendelés legfőbb hordozói az igék. Mivel ezek határozzák meg a mondatok jelentését, a mellérendelésben ezekre kell koncentrálni leginkább, akár szövegértésről, akár szövegalkotásról van szó.

- Állapítsátok meg a következő önálló szövegmondatok közötti mellérendelő viszonyok fajtáit!
- Fejéről lekapta a kalapot. Köszönt nekik, illedelmesen. Ők akkor se köszöntek.

(Kosztolányi 1891)

■ **Megoldás:**

A három önálló mondatból álló részlet 1. és 2. mondatának tartalma egyszerű kapcsolatos viszonyban áll egymással. Ami a tartalmi összetartozást hordozza, az a köszönés. Míg az első mondat a nonverbális eszközt fejezi ki, a 2. tagmondat a vele egyidejűleg végbemenő verbális formát

idézi. A 3. tagmondat tartalma mindkettővel ellentétes viszonyban van, ugyanis mindenféle köszönési formát nélkülöz. (1.–2.)↔3.

■ Lábujjhegyen suhant a hálós ágyhoz, lecsatolta a zöld hárászból bogozott hálórúdját, s a legnagyobb, hatéves fiának homlokát gyöngéden illette, hogy fölébressze. Ma először kellett iskolába mennie. (Kosztolányi 1891)

■ Megoldás:

A két mondat tartalma okadó magyarázó viszonyt tükröz. Az 1. mondatban kifejtett cselekvések sorának indítékát a 2. mondat teszi nyilvánvalóvá. 1.←2.

■ Én is azokhoz tartozom, akik a harag borának poharát ráköszöntötték egy hitvány generációra. Mert ez az ország, Magyarország, mindig a politikának, a lármás együgyűségnek országa volt, itt bizony nagy dolog egy intellektuális forradalom. De megcsinálták, megvan, talán megbukik, talán ér el valami sikert, s talán jómagam is csináltam egy kicsit ezt a forradalmat. (Ady Endre 1909)

■ Megoldás:

A bekezdés három önálló mondatból épül föl. Az első mondat állítása Ady hovatarozását rögzíti. A második ennek az okát adja meg, okadó magyarázat formájában. A *mert* kötőszó is utal az ok-okozati viszonyra, de nem a megszokott módon, ugyanis alárendelő kötőszó lévén ez igen ritkán fordul elő mellérendelő szerkezetben még a mondatszerkezet szintjén is. Ebben a mostani szerepében azonban nem ritka. A *de* kötőszós 3. mondat a második mondat tartalmával szemben állva ellentétes viszonyt teremt meg. 1.←2.↔3.

■ A földbirtokos kastélya ott állott az uradalom közepén. Előtte nagyon szép kert volt, amelyet a nagyságos asszony maga kezelt. Már a kibontott rózsák kiheverték a téli fülledtséget, s rügyeik lobogva nyúltak a szép nap felé. A nárciszok hosszú sorban tüskésedtek, s a virágjuk is kezdett bomlaldozni. A japán cserje kövér bimbókat hizlalt a szép tavaszban, s pattantak a bimbók. Minden élt, ujjongott, boldog volt, virításra készült.

(Móricz Zsigmond é. n.)

■ **Megoldás:**

A mikroszintű részlet 6 önálló mondata kivétel nélkül múltbéli érvényességről tanúskodik. Erről az igék használata vall. A mondatok mellérendelő viszonyait azonban mégis a térbeli összetartozás jellemzi. Az 1. és a 2. mondat távolabbról fokozatosan szűkítve határozzák meg a helyszínt. A 3., 4. és az 5. mondat egymás információinak körét kiszélesítve a kert szépségét taglalják. Mindegyik mondat egy-egy adalékot kapcsol a leíráshoz: rózsák, nárciszok, japán cserje. A 6. mondat pedig mintegy összegezi a felsorolást, egyúttal le is zárván annak láncolatát. Így minden mondat kapcsolatos tartalmi viszonyban áll egymással.

1.-2.-3.- 4.-5.- 6.

- Azt várta, hogy most valami csoda fog történni. Azt várta, hogy ez a sok gyerek mind-mind felugrál, s a nevét kiabálja. Azt várta, hogy zseb-kendőjüket lengetve üdvözli őt. Csakhogy ez a csoda nem történt meg. Észre se vették. (Kosztolányi 1891)

■ **Megoldás:**

Az öt mondatból álló mezoszintű szöveg első három mondata egyidejű érvényességű kapcsolatos mellérendelő viszonyban állnak egymással. A párhuzamos szerkesztést az azonos mutató névmással való indítás is jól szemlélteti. A 4. mondat azonban ellentétes viszonyt teremt az első hárommal. A tagmondat tartalma úgy áll ellentétben az előzőekkel, hogy ugyan nem zárja ki, de korlátozza, megszorítja azokat. Az 5. mondat még meg is toldja az ellentét érvényességét. (1.-2.-3.)↔4.-5.

- Aztán úgyis megtartalak, meg tudlak tartani, mert te gyáva vagy. Te csak csillogni tudsz. Vagy diáklány lenni. Onnan emeltelek ki, az uszodából. (Sarkadi Imre 1961)

■ **Megoldás:**

Az idézet a kirekesztő választó altípust szemlélteti, amely a szöveg szintjén elsősorban a mondatjelentések ellentétéből létrejövő viszonyban mutatkozik meg. A két mondatban a két állítás egy időben érvényes, de a második állítás (a második mondat) ellentétben áll az első jelentésével, és a választó viszony nem az ellentétet hangsúlyozza, hanem a két lehetőség közötti választás tényét. 1.↔2.~3.-4.

■ **Szoríthatom-e még**

Azt a kezet, amit elengedek.

Viszontlátásra: mondom mégis, mégis.

Viszontlátásra - holnap.

Vagy ha nem holnap, - hát holnapután.

Vagy ha nem akkor - hát majd azután.

És ha aztán sem - talán egy év múlva.

■ **Megoldás:**

A költő az indító mondatot képileg is elkülöníti a többitől, jelezvén, hogy a kérdésre adott válaszok sora összetartozik. A válaszmondatok közül az első teljes szerkezetű (2. mondat), és megszorító utótagú ellentétes viszonyban van az elsővel. A 3. mondat tagolatlanul kapcsol hozzá egy tartalmi bővítményt: *holnap*. A 4. és az 5. tagmondatok hasonló szerkezeti felépítéssel, de kirekesztő választó tartalmi viszonyban állnak egymással. Ehhez járul kapcsolatos viszonyban a lehetőségek sorát lezáró 6. mondat. 1.↔2.-3~4.~5.-6.

(Reményik 1930)

■ **Ő szintén „úrigyerek”-nek tartotta magát. Ennélfogva ajkára holmi idétlen mosolyt erőltetve feljük közeledett, hogy letelepedjék az első padba. Csakhogy ott már majdnem minden hely el volt foglalva. Helyet szorítani nemigen siettek neki. Egymással pusmogtak, mint bennfentes pajtások, s hűvös udvariassággal, kissé meglepődve nézték a félszeg, későn érkezett jövevényt, aki hoppon maradt. Egyesek kárörvendve mosolyogtak is.**

(Kosztolányi 1891)

■ **Megoldás:**

A 6 önálló mondatból álló mezoszintű szövegegység 1. és a 2. mondata között ok-okozati viszony van, így a 2. mondat az elsőben foglaltak következményét fejezi ki. A 2. és a 3. mondat közötti tartalmi viszonyt jól szemlélteti a 3. mondat élén álló *csak* kötőszó, ami ezúttal is az általa is hordozott megszorító utótagú ellentétes viszony kifejezője: a szándéka hogy leüljön, \leftrightarrow csak úgy alig van hely. A 4. mondat időbeli azonosságot kifejezve egyszerű kapcsolatos viszonyban van az előző mondat tartalmával. Az 5. mondat még fokozza is a tényállás érvényességét egy fokozó kapcsolatos viszonyal. Ide akár a *ráadásul* kötőszót is beilleszthetnénk. A 6. mondat erre még egy fokozattal ráerősít a kapcsolatosság továbbfűzésekor. 1. \rightarrow 2. \leftrightarrow 3. – 4. – 5. – 6.

- A lámpaláz egyik oka az, hogy általában nem készülünk föl beszédek tartására. Úgy gondoljuk, hogy már megtanultunk beszélni, naponta gyakoroljuk is, tehát bizonyított tény: tudunk előadást tartani. Már eddig is tapasztalhattuk, hogy mennyi minden szükséges ahhoz, hogy valaki emberek előtt megszólaljon, és néhány értelmes mondatot mondjon: szókincs, stílus, fogalmazásképeség, rögtönzés stb.; kimondva vagy kimondatlanul mindenki érzi ezt, és éppen ezért fogja le a gátlás a mások előtt megszólaló embert. Tehát meg kell tanulnunk előadni, azaz nyilvánosan beszélni. (Fischer 1981)

■ **Megoldás:**

Az első és a második mondat között magyarázó viszony van: a második mondat az első mondat megállapításának okát fogalmazza meg. A harmadik és a negyedik mondat tartalma szemben áll az előző kettőével, majd az ötödik mondatban megfogalmazódik a konklúzió: $[(1 \leftarrow 2) \leftrightarrow (3 - 4)] \rightarrow 5$.

- Azt állítja, hogy célkitűzésünk a hitetlenség terjesztése. Téved, Ön a hitetlen. Ön hangsúlyozza, hogy katolikus. Tehát nem hisz a buddhizmusban, a mohamedanizmusban, a protestantizmusban, a pogány mitológiában [...]. Csak véget nem érő felsorolással lehetne néven nevezni, hogy mi mindenben nem hisz – Ön. Én hiszek. (József Attila 1936)

■ **Megoldás:**

A szövegrészlet 1. önálló mondatának tartalmával, kötőszó nélkül bár, de ellentétes viszonyban van a 2. mondat. Ennek nyomatékot ad a 2. mondat élén álló *téved* ige is. A 3. mondat állítása tulajdonképpen az 1. mondat állításához kapcsolódik, mint egyidejű másik állítás. A 4. mondat azt a tartalmat bontja ki, hogy mi minden következik az előző mondat állításából. Kapcsolatuk tehát következtető. Az 5. mondat egyszerű kapcsolatos tartalmi viszony létrehozásával zárja le a felsorolást. A 6. mondat ellentétbe állítása az előzővel (csakúgy, mint 1.↔2.) jól szemlélteti a műfaj adta polemizálás (szerkesztői üzenet) sajátosságait. (1.↔2.) -3.→4.-5.↔6.

■ Tejtéstvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket. Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej üt ki történetünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. Különösen a Német-római Birodalom és a kelet népviharai közé szorult duna-kárpáti népek sorsában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaik, a nagy politikai és irodalmi szerepeik is csaknem ugyanazok. (Németh László 1940)

■ **Megoldás:**

Az 5 önálló mondatból felépülő mezoszintű szövegrész 1. és 2. mondata között kifejtő magyarázó viszony van. Okozat-ok viszony nincs, mert a 2 mondat az elsőben foglaltakat pontosítja, más szavakkal fejti ki. A 2. mondat folytatásaként egyszerű kapcsolatos tartalmi viszonyt teremtve illeszkedik a 3. Ez a kapcsolódási viszony folytatódik a 4. és az 5. mondatban is. 1.↔2.- 3.- 4.- 5.

■ Nem, ez még mindig nem Budapest regénye, ez a könnyes, drága, gyönyörű könyv sem az. A *Vörös postakocsi* Krúdy Gyuláé. De én nem tudom, csakugyan okvetlenül meg kell-e írni azt a bizonyos pesti regényt úgy, hogy egész, mai Budapest aljaskodjék benne? Bródy Sándorék biztatgatásainak nem lesz jó végük: jelentkezni fog Budapest áhított regényével váratlanul valamelyik ügyes, ravasz, második minőségű költő. A Bródyak, a Krúdyak írásai éppen hiányosságaikban nagyszerűen oktatók és olyan gazdag anyagúak és olyan ösztönzők, hogy ez bizony megtörténhetik. (Ady Endre 1913)

■ **Megoldás:**

A mezoszintű szöveg öt önálló mondatból épül föl. Az 1. és a 2. viszonyának tartalma kötőszó nélkül is könnyen fölismerhető: kizáró ellentétes. A 3. önálló mondat az első kettőhöz, vagy inkább csak az elsőhöz kapcsolódva, bizonyos előismeretekre alapozva (talán az aljasság ábrázolását várták mások e könyvtől) új megvilágításba helyezve az állítást egy gondolatsort indít el, annak ellenére, hogy a *de* kötőszóval kezdődik. A 4. mondat tulajdonképpen megválaszolja a saját kérdését, magyarázatát adja annak, hogy mégis miért fogják megírni a könyvet. Itt is szerepet kap egy körülmény, ami a szövegkörnyezetből fölsejlik, hogy Bródyék ilyesfélére biztatnák a költőket. Az 5. mondat odakapcsolásának a szerepe az, hogy indoklását megerősítse és némileg árnyalja. (1.↔2.)–3.←4.–5.

- Lyonban az emberi jogok védelmére alakult liga nagy dolgot mondott ki. Az emberi jogok ellen a rendőrök és zsandárok vétkeznek leggyakrabban. Tehát el kell törülni mai formájában a rendőrséget és csendőrséget. Ne legyenek azok a nyers államhatalom vad birkózói. A bíróság nyomozó emberei legyenek s lehessenek csupán. Milyen szép zene, de a jövő zenéje még Franciaországban. Hát még mennyire a jövő zenéje szép Magyarországon, ahol még tegnap is állott a deres. (Ady Endre 1908)

■ **Megoldás:**

A bekezdés 1. mondatának tartalmát bővebben fejti ki a 2., tehát hozzátoldó kapcsolatos a viszonyuk. Ehhez kifejő magyarázatot fűz a 3. mondat, de a következő 4. mondat megszorítva mond ellent az előző mondat tartalmának. Ez utóbbi tartalmat továbbfűzve az 5. mondat kapcsolatos viszonyt hoz létre. A 6. mondat az előző tartalmakhoz kapcsolódva új résztémát nyit meg, amit a 7. mondat tesz teljessé. 1.–2.←3.↔(4.–5.)–6.–7.

- Ez lelket sorvasztó, elmagányosító cselekedet [ti. a nem köszönés pl. szomszédoknak], melynek hatását később érzi magán mindenki, de akkor igen keservesen. Nem szabad hagyni hát a terjedését, s ez ügyben a felelősség újra a szülőkön, nevelőkön, barátokon, ismerősökön van. Hiszen nekik kell figyelmeztetni azt a kisebb vagy nagyobb gyermeket, serdülőt, aki a házuk előtt velük szembe jöve hosszasan a szemükbe

néz, de nem köszön, holott egymás mellett laknak tizenöt éve. S nem is rosszindulatból vagy kamaszos makacsságból nem nyitja szóra a száját, hanem csupán elálmodozott vagy elfáradt. Nem ellenséges indulattal, hanem türelemmel kell ráébreszteni, hogy nincsen kivétel és kibúvó. (Deme– Grétsy– Wacha (1987))

■ **Megoldás:**

Az 5 mondatból álló bekezdés 1. és 2. mondata között következtető tartalmi viszony van: lelket sorvaszt→ezért ne engedjük. A 3. mondat tartalma megadja a magyarázatot arra, kiké a felelősség. Ezt a magyarázatot kapcsolatosan továbbfüzi a 4. mondat. Az 5. mondat következtetése: ezért legyünk türelmesek. 1.→2.←(3–4)→5.

3.2.3. A fogalmi séma mezoszintű szerepe

■ A mezoszintű szövegegységben igen jelentős összetartó tényezőként játszik szerepet a *fogalmi séma*. Nevezhető ez *mentális tudáskeretnek* is. A kommunikáló ember elméjében a megszerzett tudás nem halmazként, hanem szabályos elrendezési módok szerint raktározódik. Mivel a tudás nyelvi jelentéssel rendelkező eszközökből épül föl, a kommunikáció során minden pillanatban mozgósítjuk megszerzett tudásunkat, annak megfelelően, hogy egy szöveget meg akarunk érteni, vagy meg akarunk alkotni. A mozgósítandó tudás pedig sohasem állandó, hanem nagyon dinamikusan változik az újabb tudásanyag gazdagításával, átrendezésével, kicserélésével. A szövegértés és a szövegalkotás során tehát mindig elmetevékenységet végzünk. Ebben a tevékenységben igen nagy szerepe van annak, hogy a tudáskeretünket hogyan aktivizáljuk. A mondatok és a szövegek feldolgozása minden pillanatban egy fogalmi tartományban történik. Ha meg akarunk érteni vagy értetni valamit, egy bizonyos hatókörű fogalmi mezőbe tartozó fogalmakat aktiválunk az elménkben, de nem akár-hogyan. Itt érkeztünk el a *fogalmi séma*hoz, ami nem más, mint egy fogalmi tartomány, amely egy központi fogalom körül a megismerésben hozzá rendeződő további fogalmakat tartalmazza. A fogalmi séma azonban olyan tudáskeret, amelynek aktiválódása során egy műveleti forgatókönyvet is magában hordoz. Ennek alapjára épülnek a különböző témájú szövegek, illetve ennek alapján érti meg a befogadó a különböző témájú szövegeket. Természetesen a kommunikációban részt vevők nem rendel-

keznek teljesen azonos fogalmi sémával, de a mindennapi témák megértéséhez vagy megalkotásához mindenkinek működnek a mentális modelljei. Ugyanakkor az is igaz, hogy mindenki csak olyan témájú szöveget tud alkotni és megérteni, amelyekhez megvannak a mentális modelljei. A tudás és a nyelvi jelentés összefüggéséből adódó fogalmi hálózatszerű értelemviszonyok, a *fogalmi sémák* már összetett formák. Ezért a mondaton túl, pontosabban mondattól függetlenül érvényesülnek jellemzően már a szöveg mezoszintjén, illetve ezen túlmenően a makroszinten is.

Egy mezoszintű szövegrészben gyakran csupán egy fogalmi séma működik. Természetesen akár egy bekezdésnyi szövegben is egyszerre több fogalmi séma is megjelenhet, ami összetettebb szövegértelmet eredményez. A fogalmi sémát megnevező, szakszóval reprezentáló nyelvi eszköz leggyakrabban főnév vagy főnévi csoport. Mivel az adott mezoszintű szövegegység legfontosabb szövegfókusza, ezért ezt *tematikus főnévnek* is nevezik. A fogalmi séma mezoszintű szövegbeli jelenléte a pusztán bennfoglalástól, az egyszerű említéstől a megnevezés és a részletes kifejtés együttes megjelenéséig terjedhet. Fokozati típusok: 1. a fogalmi séma egy szóval vagy kifejezéssel egyszerűen *megemlítődik*, s ez valamilyen bennfoglalással érvényesül a szövegértelmeben; 2. a fogalmi séma egyes részei vagy egésze megnevezés nélkül fejtődik ki a szövegrészletben; 3. a fogalmi séma egyes részei vagy egésze a séma megnevezésével együtt kifejtődik a szövegrészletben.

■ Keressétek meg a következő szövegrészek fogalmi sémáját vagy sémáit!

A megye földesúri uradalmainak fontos szerepük volt a megye településhálózatának alakításában. A birtokkoncentráció, azaz az uradalmak kialakítása, a mezővárosok létrejötte a népesség áttelepítésével is járt, ehhez járult a hatalmasok erőszakos jobbágyszerzése a főként kismemesi tulajdonban lévő falvakból. Sok apró település önállósága szűnt meg a XV. században, ezek jó része korábban az egyes nemzeti ágakon belüli birtokmegosztásnak köszönhette létét. Ehhez járult még – különösen a Nyírség déli részén – a jobbágyszökések nagy száma, melyek elsődleges célja a XV. század derekán nagyvárossá nőtt Debrecenben való megtelepedés volt. (Németh Péter 1986)

■ **Megoldás:**

Ennek a mezoszintű szövegnek a tudáskerete az első mondatban megnevezett *településhálózat* kialakulása. A szövegrész fogalmi sémája e köré épül. Mint tematikus főnévhez kapcsolódnak a különböző kialakulási formák, típusok: a *birtokkoncentráció* ~ mezővárosok, valamint a hozzájuk kapcsoló egyéb fogalmak – áttelepítés, jobbágyszerzés, (kisnemesi) falvak; ennek az ellentéte a *birtokmegosztás*, illetve az ehhez köthető egyéb fogalom – (önállóság) megszűnése; valamint a *jobbágyszökések* → nagyváros. A településhálózat kialakulásának három fogalmához kapcsolódó fogalmak részben egymáshoz is kapcsolódnak: a falvak, a település, a mezőváros, a nagyváros fogalmi szinonimikus fokozatokat nevesítenek, tovább gazdagítva a mentális keretet.

A poszáta

- Kisebb a verébnél és sokkal finomabb alkotású kis madár. Feje teteje hamuszínű, pofája sötétén hamvas, dolmánya barnás-szürke; háta, melle fehér, oldalaiban sárgászörösen futtatva. Farkának szélső tolla ék alakú fehér folttal; a szomszédos toll kicsiny, homályos folttal. Csőre finom, áralakú, lába erős, kékes színű. Fészke kötés, vagy vállmagasságban áll, leggyakrabban galagonyásokban, kökényesekben; kertekben felfutó rostokolatokon, magasabban is; építi pedig finom fű- és gyökérszálakból, közbe-közbe pókhálóval szöve, erősítve és sertés meg lószőrrel bélelve. Fészkealja öt-hat szép formájú tojás, mely fehér vagy kékes alapon finoman szeplős; a szeplők a vastagabb végen koszorúsán is tömörülnek.

(Herman Ottó 1901)

■ **Megoldás:**

A több bekezdésű szövegből vett mezoszintű egység címében jelöli meg a fogalmi sémát. A bekezdésben ugyan nem jelenik meg ismét a madár neve, a szöveg további részében e tematikus főnév által jelölt entitás tudáskerete tárul föl. Úgy, hogy a fogalmi jegyei egy konkrét jellemző jegyei sorjáznak. Majdnem olyan rendezett formában, mint egy lexikon vagy szótár szócikke. A fogalmi séma kifejlődik ugyan, de eléggé hierarchikusan. A poszáta bemutatása tehát olyan fogalmi sémaleírást követ,

amely az egész mű részegységeiben is nagyjából ugyanolyan nyelvi felépítésű is (83 különböző madár). Ettől még beszélhetünk fogalmi sémáról, csak ez egy speciális típus. A fogalmi jegyek alakulása: megjelenés; leírás: *feje, háta, farka, csőre, lába*; lakóhely: *fészek, tojás*.

■ Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő feltételek teljesítésével!

A szövegből hiányzó szavak egy mentális tudáskeretbe illeszthetők. A fogalmi sémát megnevező tematikus főnév a vers címe.

A fogalmi sémát kifejtő és beillesztendő főnevek a következők: *fű, gerle, rigófűtty, madárszó, hangya, tölgyes, rigófűtty, lepke, bokrok, avar-lomb*.

– A tudáskeret jellemzői alapján következtess a vers címére. Segítség: A fogalmi séma jelölője előtt a következő címkezdet olvasható: Az ürögi.....

– A szavak beírásakor figyelj a finom mozdulatok és a tartós, erőteljes mozgások szövegbeli illeszthetőségére! – A szótagszám is segít a „versírásban”!

Az ürögi.....

A csak néha moccan, de zúg, de zúg a

A szürke hangját pántlikázza,
....., s nem tudom még, miféle száz

Térdemre mászik, kék száll fölöttem,
a kusza rácsán halommá gyült
riasztva zörren olykor.

■ Megoldás:

Az ürögi erdőben – részlet.

A *fű* csak néha moccan, de zúg, de zúg a *tölgyes*.
A *gerle* szürke hangját *rigófűtty* pántlikázza,
rigófűtty, s nem tudom még, miféle száz *madárszó*.
Térdemre *hangya* mászik, kék *lepke* száll fölöttem,
a *bokrok* kusza rácsán halommá gyült *avar-lomb*
riasztva zörren olykor.

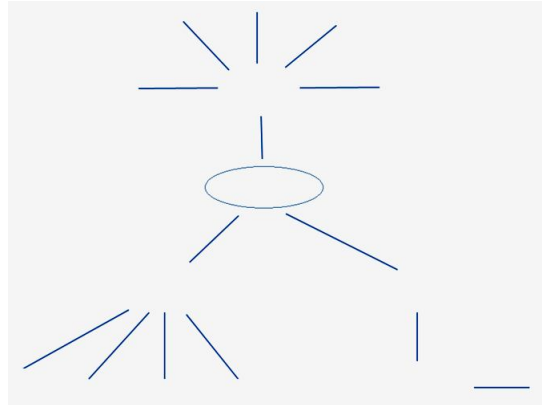
(Csorba Győző 1943–1947)

■ Csoportos feladat:

- Olvassátok el a következő szövegrészt! Egy könyv előszavából való, amelynek a címe: Magyar néphit és népszokások. Szerzője: Róheim Géza.
- Keressétek meg a Magyar Néprajzi Lexikonban vagy annak digitalizált változatában (<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1094.html>) a harmatszedés címszó jelentését!
- Készítsetek rendszerező fűrtábrát! Legyen ennek centrumában a szöveg fogalmi sémája!
- Írjátok köré a tudáskeretet fölidéző fogalmakat!

Előszó

Ez a kis könyv arra törekszik, hogy a magyar néphit és a népszokások terén való tájékozódást a tudományban előkészítse és annak eddigi eredményeit a közönség számára hozzáférhetővé tegye. Korlátozott a szabott ívszám, és ez a magyarázata, ha sok mindent nem tárgyaltam, amit szerettem volna. Nem törekedtem kimerítő anyaggyűjtésre, inkább a nemzetközi kapcsolatok kimutatása volt a célom. A „*Rontás és varázslás*” című fejezetben a harmatszedésről mondtak kissé másként csoportosítva megtalálhatók „*Adalékok a magyar néphithez 1920*” című művemben. Ettől eltekintve kerültem az ismétléseket, inkább olyan kérdésekkel foglalkoztam, amelyeket az eddigi irodalom többé-kevésbé elhanyagolt. Feltűnő talán hogy a téli, tavaszi és nyári ünnepeket tárgyalom az őszi nélkül. Ennek az a magyarázata, hogy az őszi „jeles napok” közül csak a halottak napjának van önálló jelentősége, ennek tárgyalását pedig a halotti szokásokról szóló fejezet pótolja. (Róheim 1925)

■ Megoldás:

A fejezetcím az *Előszó*, s mivel ismert, hogy mely könyvnek az előszaváról van szó, a tudáskeretet is ez fogja meghatározni. Az *előszó* azonban fogalmilag nem lehet tematikus főnév, mert jelentésének semleges volta csak kis részben jelöl ki konkrét tudáskeretet. Ezt leginkább a könyv címe hívja elő. A *néphit* és a *népszokás* tartalmi kapcsolata nincs kifejtve, így közülük bármelyik lehetne *fogalmi séma*. A fogalmi kapcsolatok száma alapján a *néphité* az erősebb fókusz, ehhez kapcsolódik több fogalom a tudáskeretből: „*Adalékok a magyar néphithez 1920*”; *varázslás, rontás, harmatszedés*. A *népszokás* és *néphit* vélhetően oksági, esetleg rész-egész viszonyban van egymással, de a tisztán *népszokást* idéző kifejezés a *jeles napok, illetve a halotti szokások*. Az *előszó* magára a *könyvre* vonatkozó tudáskeretet is tartalmaz: *cél, tudományosság, anyaggyűjtés, fejezet, ívszám*. Ha mindezt egyetlen meg nem nevezett fogalommal akarnánk illetni (bennfoglalás), talán a *népszokáskutatás* volna a legalkalmasabb, mert ez hordozza a *népszokás, néphit* (ez táplálja a *népszokást*), valamint a tudományos igényt reprezentáló *könyv* fogalom tudáskereteit is.

■ A feladat több csoportban párhuzamosan is elvégezhető: a nehézségi fok enyhíthető az üres fűrtábra bizonyos fogalmakkal való kiegészítésével. Így több kiindulási támponttal rendelkezhetnek a tanulók.

■ 1. csoport:

– Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő feltételek teljesítésével!

A szövegből hiányzó szavak egy mentális tudáskeretbe illeszthetők. A fogalmi sémát megnevező tematikus főnév a teljes szöveg címe.

A fogalmi sémát kifejtő és beillesztendő főnevek a következők: erdőfelújításhoz, cserjeirtást, biztonsága, útvonala, erdőfelújítás, fák.

– A tudáskeret jellemzői alapján következtesd a szöveg címére. Segítség: A fogalmi séma jelölője előtt a következő címkezdet olvasható: Sóstón

– A szavak beírásakor figyelj azokra a fogalmakra is, amelyek bennmaradtak a szövegben, és szintén beleillenek a tudáskeretbe!

..... Sóstón

Tölgyfa Gábor, a Nyírerdő Zrt. Nyíregyházi erdészetének igazgatója elmondta: a beavatkozásra egyrészt az erdőjárók miatt van szük-

ség, különösen azért, mert ezt a területet a Pál Miklós Erdészeti Erdei Iskola által szervezett erdei túrák is érinti. De a fakivágásokat az is elengedhetlenné teszi, a szükséges már tavaly év végéig elvégezték a szakemberek, most a meglévő nagyobb fákból termelnek ki annyit, amennyi az kell. A Sóstói-erdőben most a séta- és kerékpárutak, nyiladékok mentén a veszélyes, kiszáradt távolítják el.

■ **Megoldás:**

Tölgyfa Gábor, a Nyírerdő Zrt. Nyíregyházi erdészetének igazgatója elmondta: a beavatkozásra egyrészt az erdőjárók *biztonsága* miatt van szükség, különösen azért, mert ezt a területet a Pál Miklós Erdészeti Erdei Iskola által szervezett erdei túrák *útvonala* is érinti. De a fakivágásokat az *erdőfelújítás* is elengedhetlenné teszi, a szükséges *cserjeirtást* már tavaly év végéig elvégezték a szakemberek, most a meglévő nagyobb fákból termelnek ki annyit, amennyi az *erdőfelújításhoz* kell. A Sóstói-erdőben most a séta- és kerékpárutak, nyiladékok mentén a veszélyes, kiszáradt *fákat* távolítják el.

■ A feladat több csoporttal is elvégezhető: A 3. csoport megkapja a szövegről készült rövidhírt, és ebből kell rekonstruálnia a megoldás szövegét. A 4. csoport feladata részben azonos lehet a 3. csoportéval. A nehézségi fokot az adhatja, hogy a rövidhír nem, csak a fogalmi séma összetevői állnak a rendelkezésére. Az 1. csoport a fenti feladatot végezheti el. A 2. csoport nehezített lyukas szöveggel dolgozhat az alábbiak szerint:

■ **2. csoport:**

– Egészítsétek ki a hiányos szöveget a következő feltételek teljesítésével!

A szövegből hiányzó szavak egy mentális tudáskeretbe illeszthetők. A fogalmi sémát megnevező tematikus főnév a teljes szöveg címe.

A fogalmi sémát kifejtő és beillesztendő főnevek a következők: *erdőfelújításhoz, cserjeirtást, biztonsága, útvonala, erdőfelújítás, fákat, túrák, fákból, erdőjárók.*

- A tudáskeret jellemzői alapján következtess a szöveg címére. Segítség:
A fogalmi séma jelölője előtt a következő címkezet olvasható:
..... Sóstón
- A szavak beírásakor figyelj azokra a fogalmakra is, amelyek bennmaradtak a szövegben, és szintén beleillenek a tudáskeretbe!

..... Sóstón

Tölgyfa Gábor, a Nyírerdő Zrt. Nyíregyházi erdészetének igazgatója elmondta: a beavatkozásra egyrészt miatt van szükség, különösen azért, mert ezt a területet a Pál Miklós Erdészeti Erdei Iskola által szervezett erdei is érinti. De a fakivágásokat az is elengedhetetlenné teszi, a szükséges már tavaly év végéig elvégezték a szakemberek, most a meglévő nagyobb termelnek ki annyit, amennyi az kell. A Sóstói-erdőben most a séta- és kerékpárutak, nyiladékok mentén a veszélyes, kiszáradt távolítják el.

■ 3. csoport:

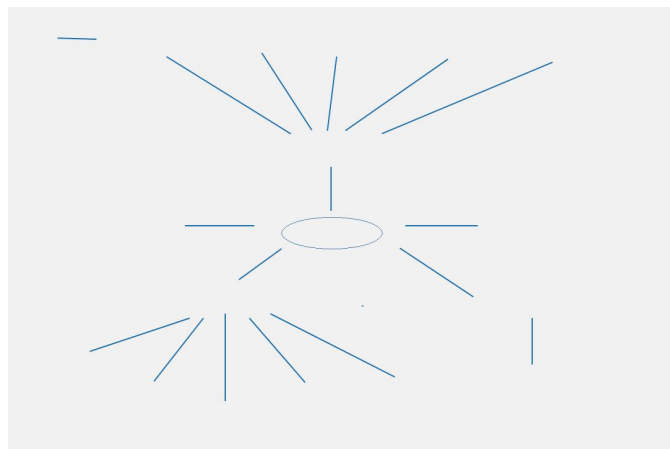
- Készítsetek egy regionális hetilapnak A hét témája rovata számára egy cikket a következő rövidhír kibontásával! „Megkezdődött az idei fakitermelés a Sóstói erdőben. A Nyírerdő Zrt. az elöregedett, száraz fákat vágja ki. A favágást több dolog is indokoltá teszi.”
- A szöveg fogalmi sémája a fakitermelés legyen! A tudáskerethez kapcsolódó fogalmak a következők: túra, útvonal, biztonság, erdőfelújítás, cserjeirtás, erdőjárók, fák, kerékpárutak; Nyírerdő Zrt., Pál Miklós Erdészeti Erdei Iskola, Sóstói-erdő.

■ Olvassátok el a következő szövegrészt! Egy regionális hetilapból való.

- Készítsetek a szöveg alapján rendszerező fürtábrát!
- Legyen ennek centrumában a szöveg fogalmi sémája!
- Írjátok köré a tudáskeretet földidéző fogalmakat! Az ismeretlen állatok nevét keressétek meg a Mimi című online tudástárban! Elérhető itt: http://www.mimi.hu/allat/index_allat.html
- Adjatok címet a szövegnek!

2014-ben bőséges volt a szaporulat a sóstói kertben: több mint 160 apróság látott napvilágot. A csöppségek jó része az Európai fajmegőrzési és Törzskönyvi programban kihelyezett szülőállatok utódai. Szép számban jött utánpótlása főemlősökből. Megszületett a várva várt sátánmajombébi, akiről fekete színe és fehér arca hamar elárulta, hogy hím. Született gereza- kölyök és vörös vari, de a gyűrűsfarkú és sárgaszakállas makik is szépen szaporodtak. Patás utódokból sem volt hiány, szitatungabébi is napvilágot látott, született indiai antilop, zebracsikó, kétpúpú teve és alpaka is. Szaporodtak az állatpark nagymacskái is, a leopárdok legnagyobb természetű és legritkább alfajánál, a perzsa leopárdoknál is kopogtatott a gólya.

(Nyíregyházi Napló 2015)

■ Megoldás:

A szövegben teljesen kiépül a fogalmi séma tudáskerete, illetve forgatókönyve. Maga a *fogalmi séma* bennfoglalásos jellegű (nincs pontosan megnevezve), de a fogalmak aktiválódásából egyértelműen megfogalmazható: *állatszaporulat*: ← *szülőállat*, *szaporulat*. Ennek vagy valamilyen szinonimájának kell szerepelnie a szöveg címében is. Az állatszaporulat három megjelölt állatfajnál rendre nevesül: *főemlősök*: sátánmajom (hím), gereza, vari (vörös), maki (sárgaszakállas), maki (gyűrűsfarkú); *patások*: szitatunga, antilop (indiai), zebracsikó, teve (kétpúpú), alpaka; *nagymacska*: leopárd (perzsa). A zárójelben írt jelzők (a hím kivételével) az állat pontos fogalmi megnevezésének része. Ez azért is fontos, mert

bizonyos alfajok példányai annál értékesebbek, minél ritkábbak. Érdemes felhívni a figyelmet az igék fogalmi aktiválódására is: *született, látott napvilágot, szaporodtak, kopogtatott a gólya*; de a szaporulat szinonimái is említést érdemelnek, amelyek az igékhez hasonlóan egymással is fogalmi kapcsolatban vannak: *csöppség, utód, utánpótlás, kölyök, bébi*.

■ A feladat még több csoportban párhuzamosan is elvégezhető: a nehézségi fok enyhíthető az üres fűrtábra bizonyos fogalmakkal való kiegészítésével. Így több kiindulási támponttal rendelkezhetnek a tanulók.

3.3. A szövegszerkezet mezoszintjének formái

■ Amikor írott szöveggel találkozunk az olvasó, mindenkinek szembeötlő, hogy azok vehikuluma (fizikai teste) jelentősen eltérhet egymástól. Erről részletes ismertetés olvasható a 2. A szöveg vehikuluma (fizikai megnyilvánulása) című fejezetben. Ami mindebből a mezoszintű szövegrészek fizikai megnyilvánulására jellemző, azt részben szövegtipológiai adottságok idézik elő. Ennek megfelelően mezoszinten megkülönböztünk monologikus és dialogikus szerkezetű szövegegységeket. A monologikus formájú szerkezeti egység mezoszinten a *bekezdés*. A dialogikus formájú szerkezeti egység pedig a *forduló*. Természetesen ezek az egysé-

gek a beszélt szövegben is érvényesek: ott is van bekezdésnyi szövegrész és forduló is.

3.3.1. A bekezdés

Akár írott, akár beszélt szöveggel van dolgunk a kommunikáció során, a fentiekből is adódóan leszögezhető, hogy a bekezdés a szöveg mezoszintű értelmi és funkcionális egysége. Az előző, mezoszintet külön-külön tárgyaló fejezetek tartalmából logikusan következik, hogy a mezoszintű egységeket alkotó értelemszerkezeti összetevők nem külön-külön jutnak érvényre, hanem egymással párhuzamosan, de több helyen egymással érintkezve, együttesen vesznek részt a feldolgozásban. Tehát egyszerre érvényesülnek az értelemszerkezet megértésében vagy megalakításában a következők: a szerkezetet összefogó, nagyjából azonos *szövegfókuszok*; az időnként megszakadó, majd folytatódó *tematikus progressziók*; valamint a *mellérendelések*; a megnevezett, kifejtett vagy bennfoglalt *fogalmi sémák*; továbbá a részlegesen változó *nézőpont-, tér- és időviszonyok*. A bekezdés egészét valamilyen vezérgondolat, előtérben álló téma, központi egység, tematikai csúcspont hatja át. Ezt szokták tételmondatnak is nevezni. Ez leginkább a bekezdés elején vagy a végén szokott lenni (vö.: Szikszainé 1999: 251–55).

- Olvassátok el a bekezdést, és jellemezzétek az értelemszerkezetét a következő szempontok alapján: szövegfókusz/szövegtopik megoszlása; fogalmi séma; mellérendelési viszonyok!

„A mai társadalomnak az elektromos energia iránt nagy az igénye. Elég otthon körülnézni, hogy lássuk: világításon kívül mi mindent működtetünk elektromos energiával. A sor hosszú: rádió, televízió, hűtő, fagyasztó, mosógép, porszívó, ventilátor; több lakásban elektromos vízmelegítő és villanykályha is van. Azonban nem minden berendezés és készülék igényli „kilovattóraszámra” az energiát, mint a felsoroltak közül némelyik. Karóra, zsebrádió és sok hasznos, hordozható jószág, amit már feltaláltak, és még ezután fognak feltalálni, igazán kevéssel beéri: kis feszültséggel, gyenge árammal, amit valamilyen galvánelem – röviden elem – szolgáltat.” (Boksai–Török–Pintér–Balázs 2002)

■ **Megoldás:**

A bekezdés szövegének témáját az *elektromos energia* adja. Egyetlen főnévi fogalommal megnevezve ez a közönséges *áram*. E referens első megnevezése *mondatfókusz* és *szövegfókusz* egyaránt. A bekezdésen végigvonuló *koreferencialánc antecedense*. A vele együtttutaló *anaforák* javarészt fogalmiak FOG: *világítás, rádió, televízió, hűtő, fagyasztó, mosógép, porszívó, ventilátor; vízmelegítő és villanykályha*. Az általuk létrehozott koreferencia tudáskereten alapul. Előismereteinkből is tudjuk, hogy az *anaforák* nyelvi formái által jelölt eszközök mind árammal működnek. Mindezek alapján kijelenthető, topikhelyzetben vannak.

Az *azonban* egyszerű, szembeállító ellentétes kötőszóval induló 4. mondatban további *anaforák* sorakoznak: *készülék, energia, karóra, zsebrádió, jóság, feszültség, áram elem, galvánelem*. Közülük az *energia, feszültség, áram* szinonimikus fogalmi korreferencia *anaforái*. A *készülék, jóság* alá-fölérendelő viszonyban van a többi, korábban említettel. Az *elem (galvánelem)* ok-okozati viszonyt jelöl (áramforrás→áram). A bekezdés 5 mondatból épül föl. Kettő kivételével egyszerű kapcsolatos tartalmi viszonyban vannak egymással. A részben érintett 3. és 4. önálló mondat között egyszerű, szembeállító ellentétes viszony mutatkozik: 1.–2.–3.↔4.–5. A bekezdés fogalmi sémája az *elektromos energia*, amelynek tematikus főnévi formájú szinonimája az *áram*. Ennek megnevezésével, valamint az ugyancsak megnevezett részei által fejlődik ki a bekezdés értelemszerkezete.

- A feladat elsősorban csoportmunkás vagy csoportos kooperatív feldolgozási formában javasolt. Ebben az esetben a jellemzési szempontokat három részre érdemes osztani három különböző csoport számára vagy a kooperatív munkában részt vevő egyes tanulók számára.
- Olvassátok el a bekezdést, és jellemezzétek az értelemszerkezetét a következő szempontok alapján: szövegfókusz/szövegtopik megoszlása; fogalmi séma; mellérendelési viszonyok!

Szó és tett

„A népsajátóságok ezer jelekben mutatkoznak. Tett és szenvedés, vallás és erkölcs, tudomány és művészet, jog és törvény, az indulatok és szenvedélyek nyilatkozásai mindannyi bizonyítványai annak, de semmim annyi-

ra vissza nem tükrözi azokat, mint a nép nyelve és története. Azért a népeknek nincs szentebb ereklyéjük és féltrebb kincsök, mint nyelvek és híven jegyzett történetök. Szó és tett jellemzik az embert, szó és tett a népet. A nép ajkán élő nyelvből és az eseményeket ábrázoló történetből leginkább megismerhetni a nemzeteket.”

(Bajza József é. n.)

■ Megoldás:

A napjainkra már archaikusként ható szöveg tágabb oksági viszonyokat, elvontabb jelentések közötti kapcsolatokat mutat be. A közvetett kommunikáció tervezettségét részint a *monologikus* formának, részint az *érvelő* jellegű műfaj követelményeinek köszönhető. Ugyanezen okokból a bekezdésekben, miként az egész cikkben, a *szerző nézőpontja* érvényesül. Az egyébként két mezoszint terjedelmű szöveg második bekezdése bontja ki teljesen a cím tartalmát. (Ez utóbbi egység kifejezetten a nyelv megtartásának kötelezettségét hangsúlyozza.) Az első bekezdés első fókusza az első említésű *népsajátosságok*. Ennek összetevői a következő mondatban sorjáznak. Ezek is első említésűek – jóllehet összetevők –, fókuszok, mind viszonylag könnyen hozzáférhetőek, de gyenge fókuszok: *tett és szenvedés, vallás és erkölcs, tudomány és művészet, jog és törvény, az indulatok és szenvedélyek*. Kifejezetten erősek viszont a mondaton belüli, a megszorító utótagú ellentétes kötőszó utáni összetevők: *nyelv, történet*. A következő mondatban már a *nép* FOG(N) formával együtt topik helyzetbe kerülnek, teljes anaforaként visszautalva, de csak a *nyelv* és *történet* őrzi meg a topikfolytonosságot az *ereklye* és a *kincs* fogalmi metaforikus anaforaként. Az ezt követő mondatban további anaforákként jelennek meg, ezúttal rész-egész FOG(N) formájában, ráadásul kétszer is: *nyelv ~ szó; történet ~ tett*. Ugyanitt új, bár gyenge fókuszként jelenik meg az *ember*. A bekezdés utolsó mondatában egy új fókusz mutatkozik, amely nincs kifejtve: *nemzetek*. E mondatban három ismert összetevő ismételt topikként tűnik elő: *nép, nyelv, történet*. A *nyelv* összesen négyszeri topikhelyzete okán is kimondható, hogy a bekezdés általános értelem szerkezetében fontos helyet tölt be. Noha a legelső fókuszhelyzet *népsajátosság* összetevőé, a legkiemeltebb szerepe a *nyelv*nek van, ezért tehát ez a bekezdés *fogalmi sémája*. Hozzá képest ugyanis mindig másodikként említődik meg a történet. Így van ez a címben is: *Szó és tett*. A bekezdés önálló mondatainak mellérendelő viszonyai a következőképpen jelölhe-

tők: 1.–2.→3.–4.–5. A kapcsolatos viszonyok kötőszó nélküliek és egyszerűek. A 2. és a 3. önálló mondat között következtető utótagú mellérendelő viszony van.

- A feladat elsősorban csoportmunkás vagy csoportos kooperatív feldolgozási formában javasolt. Ebben az esetben a jellemzési szempontokat három részre kell osztani három különböző csoport számára, vagy a kooperatív munkában részt vevő egyes tanulók számára.
- Olvassátok el a bekezdést, és jellemezzétek az értelemszerkezetét a következő szempontok alapján: szövegfókusz/szövegtopik megoszlása; fogalmi séma; mellérendelési viszonyok!

„Régebbi korokban egy területet annál értékesebbnek tartottak, minél alaposabban megművelték. Így legkisebb értékű az erdő volt, értékesebb a szántó, majd a gyümölcsös. Ma már jól érezzük, hogy a természetes növénytársulások, élőhelyek, flóránk és faunánk legalább akkora értéket képvisel. Ha tönkretesszük, újra létrehozni nem vagy csak nagyon nehezen, évszázadok alatt lehet. A virágok, állatok és élőhelyek alkotta biológiai sokféleség (biodiverzitás) létünk természetes közege, amelyben csak addig érezzük jól magunkat, amíg az valóban sokféle. Ez annyira természetes, hogy hajlamosak vagyunk fel sem figyelni rá; többnyire csupán pótolhatatlan hiányát vesszük észre. Mindez a nemzeti kincs része, nemzeti örökség, amelyet a lehető legnagyobb épségben megőrizve kell átadnunk utódainknak.”

(Simon–Seregélyes 2005)

■ **Megoldás:**

A bekezdés témája a biodiverzitás. Az ismeretterjesztő műfajokra jellemzően a szerző(k) nézőpontja érvényesül benne. A bekezdés első főköszava a *terület*, amelynek pontosabb jelentése a szöveggörnyezetből kivehetően: termőterület, ahol növények élnek. A koreferencia részének, antecedensnek minősül, mert a következő mondat rész-egész viszonyt teremtő FOG(N) típusú anaforái utalnak vissza az általa nevesített referensre: *erdő*, *szántó*, *gyümölcsös*. A következő mondatokban új fókusz jelenik meg: a *növénytársulás*. Megszakítja ugyanis azt a topikfolytonosságot, amely a megművelt területeket idézte föl, ezáltal kiemelt figyelemben részesül. Későbbi topikhelyzete is azt erősíti meg, hogy a bekezdés egészének is

fókuszhelyzetű összetevője. A következő mondatban található ige többes szám 1. személyű, határozott (tárgyas) személyragja (\emptyset + INFL) anaforaként utal vissza rá. A következő mondatban a *sokféleség* (*biodiverzitás*) szinonimikus, FOG(N) anaforaként vesz részt a visszautalásban. A *rá* egyes szám 3. személyű személyes névmás (PRO); a hiányát *-á* egyes szám 3. személyű birtokos személyjel KONGR jellegű műveleti eszköze; a *mindez* általános főnévi névmás (PRO); valamint a *kincs*, *örökség* (FOG) rész-egész viszonyt jelölő anaforák mind topikhelyzetben vannak. A bekezdés fogalmi sémája a fókuszban lévő *növénytakarulás*, a közvetlenül aktivált fogalmak: *élőhely*, *flóra*, (*fauna*), *virág*, (*állat*), *sokféleség*, *biodiverzitás*.

A bekezdés mondatainak többsége egyszerű kapcsolatos mellérendelésben vesznek részt, de van következtető és kötőszó nélküli ellentétes mellérendelés is az önálló mondatok között:

1.→2.↔3.–4.–5.–6.–7.

■ A feladat elsősorban csoportmunkás vagy csoportos kooperatív feldolgozási formában javasolt. Ebben az esetben a jellemzési szempontokat három részre érdemes osztani három különböző csoport számára vagy a kooperatív munkában résztvevő egyes tanulók számára.

3.2.4.2. A párbeszéd alapegységei és mezoszintű szerkezete

A párbeszéd, akárcsak a bekezdés, szintén szövegszerkezeti és értelemszerkezeti forma. Itt azonban minden esetben a társalgás művelete építi ki a szöveg szerkezeti összefüggéseit. A szöveg mezoszintjén a következők a jellemzői: 1. A párbeszéd egysége a *forduló*: „A társalgás alapegysége, a társalgás egyik résztvevőjének megnyilatkozása, amely addig tart, ameddig az egyik résztvevő folyamatosan magánál tartja a szót. A társalgás egymást kölcsönösen feltételező fordulói szoros, szekvenciális [egymás után következő] egységekké szerveződnek” (Tátrai 2006: 210–211). Úgy is fogalmazhatunk, hogy a párbeszéd során a következőképpen jön létre a forduló: a kezdete = amikor az egyik beszélő (A) elkezdi beszélni, vagy átveszi a szót a partnerétől (B); a vége: ameddig ő (A) beszél. Azután újabb forduló kezdődhet, ha ezúttal a partner (B) veszi át a szót stb. A fordulók egymásra következésének akkor van vége, amikor már nincs több mondanivaló. Itt ér véget a párbeszéd.

Ilyenformán a forduló az a szövegegység, amelyet a párbeszédben egy beszélő elmond. 2. Az előzőkből, illetve magából az elnevezésből is következik, hogy a forduló nem állhat egymagában, hasonló fordulók előzik meg vagy követik. 3. A párbeszédnek csak olyan szövegegységet nevezhetünk, amely legalább két fordulóból áll. Ebben az esetben az első forduló a *kezdeményszerű* szerepű, a második pedig *válaszszerepű*. Ennek sajátos típusa az a forma, amelyben a fordulók *funkciója állandósul*: pl.: – *Jó napot kívánok!* (kezdeményszerű) – *Jó napot kívánok!* De a *köszönésen, üdvözlésen* kívül lehet pusztán egy *kérdés* és az arra adott *válasz is*. Pl.: – *Nem láttad a cipőkanalat?* – *Az előszobaszekrény legalsó fiókjába tettem.* A párbeszéd fordulói, illetve egymáshoz való viszonyuk mindig tartalmazzák a szövegértelmezés megteremtésének már tárgyalt eszközeit, de a kettőnél több fordulót tartalmazó dialógusoknak vannak e tekintetben kitüntetett változatai is. Amikor legalább az egyik beszélőpartner részben vagy egészében megtervezi a párbeszéd menetét, a fordulók tartalmát, funkcióját, terjedelmét és mennyiségét. A mezoszintű szövegegységekre jellemző szövegnyelvi formák talán itt a legszembevetőbbek. Ennek legteremtésesebb formája az *interjú*. A nyilvánosság előtt zajló riportműsorokban, beszélgetős, esetleg vitaműsorokban az is előfordul, hogy a résztvevők is megkapják a kérdéseket előre, s így nagyvonalakban a válaszok is tervezettek lehetnek. – A kezdeményszerű szerepű kérdéseknek számos típusa és rendszerezési módja van. A legfőbb típusok a kommunikáció szempontjából a *nyitott* és *zárt* kérdések. A nyitottak közös jellemzői, hogy alternatív válaszlehetőséget nem kínálnak föl, kifejezetten a válaszadó gondolkodására és kommunikációs tevékenységére hagyatkoznak. Pl.: – *Hogyan terveznéd meg a szalagavató ünnepséget?* A *zárt* kérdések közé utalhatjuk az eldöntendő kérdéseket. Ilyenkor tulajdonképpen csak igennel és nemmel válaszolhatunk: *Szeretnél-e részt venni a juniálison?* Ennek további változata, amikor kettőnél több válaszlehetőséget kínálunk föl, és azok valamelyikét kell választani. Pl.: *Hogyan minősíted a tegnapi színházi előadást?* 1. – egyáltalán nem tetszett; 2. – nem tetszett; 3. – tetszett is, meg nem is; 4. – tetszett; 5. – nagyon tetszett. Az egyszerűség kedvéért a többi, speciális eldöntendő vagy kiegészítendő kérdésfajtát soroljuk be az egyéb kérdéstípusok közé. – egyszerű kiegészítendő kérdés: *Hova tetted a cipőkanalat?* – provokatív kérdés: *Mi a fenntartásod az én külsőmmel szemben?* – ellenőrző kérdés: *Szóval tegnap hármast kaptál történelemből?* – alternatív kérdés: *A jogositványt akarod megszerezni,*

vagy a Szigetfesztiválra gyűjtesz? szuggesztív kérdés: Inkább otthon maradnál emóskodni? – elfogadást kiváltó kérdés: Gondolom, leesett a tantusz, hogy neked akartunk jót? – tompító kérdés: A tanulásra való hivatkozásokon kívül mi tart vissza egy kis kirándulástól? – motivációs kérdés: – Láttam, milyen pró vagy fizikából, ugye segítesz a háziban? (vö. Boronkai 29–31).

■ 1. csoport:

– Készítsetek köszönési és megszólítási útmutatót a következő kommunikációs keretek figyelembevételével!

1. Újszülöttnek köszönnek a családtagok, amikor a baba fölébred.
2. Óvodás köszön az óvónőnek reggel – óvodapedagógus köszön az óvodásnak reggel.
3. Gyermek köszön megszólítással a közeli rokon Lajos bácsinak.
4. Gyermek köszön napközben az utcabeli Lajos bácsinak.
5. Serdülő köszön megszólítással az utcabeli Lajos bácsinak.

■ 2. csoport:

– Készítsetek köszönési és megszólítási útmutatót a következő kommunikációs keretek figyelembevételével!

6. Serdülő köszön a távoli rokon Margit néninek.
7. Serdülő köszön a távoli rokon Lajos bácsinak.
8. Serdülő lány köszön serdülő fiúnak kezdeményezőként.
9. Egyetemista lány köszön a család régi orvosának érkezéskor.
10. Egyetemista fiú köszön a liftben a 3. emeleten lakó Margit néninek reggel.

■ 3. csoport:

– Készítsetek köszönési és megszólítási útmutatót a következő kommunikációs keretek figyelembe vételével!

11. Rezidens lány köszön a főorvosnak reggel.
12. Rezidens fiú köszön a főorvosnak búcsúzaskor.
13. Fiatal értelmiségi férfi köszön a vele tegeződő viszonyban lévő jóval idősebb értelmiségi kollégájának napközben.
14. Fiatal értelmiségi nő köszön a vele tegeződő viszonyban lévő jóval idősebb értelmiségi kolléganőjének napközben.

15. Fiatal értelmiségi köszön napközben egy háromfős csoportnak. Kettő vele egykorú, egy pedig nála húsz évvel idősebb kolléga. Mindenkiel tegező viszonyban van.

■ 4. csoport:

- Állítsátok sorrendbe a következő köszönési formákat az udvariasság, közvetlenség mértéke szerint! Kezdjétek a legközvetlenebbel! Indokoljátok is a sorrendet!

Köszönések: – *Tiszteletem, Lajos bátyám!* – *Szevasz!* – *Jó napot!* – *Cső!* – *Szeva!* – *Jó napot kívánok, Lajos bátyám!* – *Jó napot kívánok, Lajos bá!* – *Jó napot kívánok!* – *Csá!* – *Szia!*

■ 5. csoport:

- Indokoljátok meg, hogy a következő köszönési formák, miért nem alkalmazhatók az adott kommunikációs keretben!
- Szia, Lajos! → apának; – Viszlát! → a tanárodnak; – Jó napot! → a vizsgáztatónak; – Szia! Ugye tegeződhetünk?! – frissen alkalmazott fiatal női munkaerő → jóval idősebb férfikollégának; – Heló! – fiatal munkaerő → idősebb kollégának, kolléganőnek; – Szia! – fiatal női munkaerő → a vele tegeződő viszonyban lévő idősebb kolléganőjének.

■ 6. csoport:

- Párosítsátok az állásinterjún leggyakoribb témakörök elnevezését a hozzá illő kérdéssel!

Önismeret	1. Hogyan reagál arra, ha valaki megzavarja a munkájában?
Motiváció	2. Mi az, amivel nem volt megelégedve előző munkakörében?
Teljesítményigény	3. Mennyire befolyásolja a döntéseit az, hogy mások mit gondolnak róla?
Stresszkezelés, munkabírás	4. Hogyan vezeti le a munkájában felhalmozódott idegi terhelést?
Konfliktuskezelés	5. Hova szeretne eljutni 5, illetve 10 év alatt?
Problémamegoldás	6. Találékonyan gondolja magát a bonyodalmak megoldása terén? Miért? Mondjon példát!

Csapatmunka	7. Milyen könyveket, újságokat szokott olvasni?
Döntési képesség	8. Egyedül szeret jobban dolgozni vagy csapatban?

■ **Megoldás:**

Önismeret	7. Milyen könyveket, újságokat szokott olvasni?
Motiváció	2. Mi az, amivel nem volt megelégedve előző munkakörében?
Teljesítményigény	5. Hova szeretne eljutni 5, illetve 10 év alatt?
Stresszkezelés, munkabírás	4. Hogyan vezeti le a munkájában felhalmozódott idegi terhelést?
Konfliktuskezelés	1. Hogyan reagál arra, ha valaki megzavarja a munkájában?
Problémamegoldás	6. Találékonynak gondolja magát a bonyodalmak megoldása terén? Miért? Mondjon példát!
Csapatmunka	8. Egyedül szeret jobban dolgozni vagy csapatban?
Döntési képesség	3. Mennyire befolyásolja a döntéseit az, hogy mások mit gondolnak róla?

■ **1. csoport:**

- Készítsetek interjútervet a következő nyilatkozat tartalma alapján! Ne legyen túl töredezett a beszélgetés, csak a legfontosabb kérdéseket tegyétek föl (4-6)! Hagyjátok kibontakozni a riportalanyt!

Musical Live koncert Sopronban – Villáminterjú Fekete Pállal

Már közel két hónapja dolgozunk a koncerten. Azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy egy egészen különleges látványvilágú koncertre készülünk. A Soproni MKB Arénában így még nem láthattak színpadi elrendezést a nézők. A show látványtervezője Madarász János „Madar”, aki olyan előadók nagykoncertjeit tervezte, mint Ákos, Magna Cum Laude vagy éppen Caramel Aréna-koncertje. Sztárvendégeim lesznek: Tóth Gabi, Keresztes Ildikó és Serbán Attila. Büszke vagyok, hogy velük dolgozhatok ezen az estén, hiszen valamennyien a szakma kiemelkedő előadói.

Ráadásul egyikük sem “vendégeskedett” még koncertemen korábban. A koncert címe ugyan Musical Live, így természetesen nem maradhatnak ki az István, a király vagy a Jézus Krisztus Szupersztár legendás dalai, de sok filmzene, magyar és külföldi sláger is megszólal majd. A dalokat áthangszerelt, rockos formában hallhatják a nézők, de akusztikus megszólalással is készülök.

- Megoldás: Az eredeti bontásban, de részletezőbb kérdéstechnika is elfogadható.

Musical Live koncert Sopronban – Villáminterjú Fekete Pállal

- *Hol tartasz a koncert előkészületeivel?*
- Már közel két hónapja dolgozunk a koncerten. Azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy egy egészen különleges látványvilágú koncertre készülünk. A Soproni MKB Arénában így még nem láthattak színpadi elrendezést a nézők. A show látványtervezője Madarász János „Madár”, aki olyan előadók nagykoncertjeit tervezte, mint Ákos, Magna Cum Laude vagy éppen Caramel Aréna-koncertje.
- *Három sztárvendéged is lesz az est folyamán. Kik ők?*
- Tóth Gabi, Keresztes Ildikó és Serbán Attila. Büszke vagyok, hogy velük dolgozhatok ezen az estén, hiszen valamennyien a szakma kiemelkedő előadói. Ráadásul egyikük sem “vendégeskedett” még koncertemen korábban.
- *Milyen dalokra számíthat a közönség?*
- A koncert címe ugyan Musical Live, így természetesen nem maradhatnak ki az István, a király vagy a Jézus Krisztus Szupersztár legendás dalai, de sok filmzene, magyar és külföldi sláger is megszólal majd.
- *A koncertjeiden rendszerint egyedi formában szólalnak meg a dalok. Ezúttal is készülsz ilyesmivel?*
- Valóban, a dalokat áthangszerelt, rockos formában hallhatják a nézők, de akusztikus megszólalással is készülök. (29)

- 2. csoport:

- Készítsetek interjút a kedvenc énekesetekkel úgy, hogy ti vagytok az interjúalany szerepében! A riportert nem akar a szavadba vágni,

mondjatok el mindent, amit fontosnak tartotok! Az újságíró kérdései a következők:

- *Mikorra várható a következő koncerted?*
- *Hol tartasz a koncert előkészületeivel?*
- *Lesz esetleg sztárvendéged is? Ha igen, megtudhatjuk, kik ők?*
- *Milyen dalokra számíthat a közönség?*
- *A koncertjeiden rendszerint egyedi formában szólalnak meg a dalok. Ezúttal is készülsz ilyesmivel?*

3.3. A szöveg makroszintje

■ Az eddigi fejezetek és alfejezetek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a funkcionális kognitív keretben bemutatott szövegszemlélet alapján a szövegegészt makroszerkezetnek kell tekinteni. Ennek következményeként a makroszintnek a szövegvilággal való összefüggését ezúttal is alapvető szempontként érvényesíti. Ez azt jelenti, hogy a makroszerkezet jellemzésében a már bemutatott másik két szint, a mikroszint és a mezoszint jellemző szövegtani formáinak alkalmazásával modellálja (alkotja meg) a *szöveg általános szerkezetét és értelemszerkezetét*.

Ebben pedig igen fontos szerepe van a szituációs és tudásbeli kapcsolatok összefüggéseinek. A hagyományos szövegtani jellemzés kiinduló egységei ezzel szemben: a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés, amelyek csak kis részben lehetnek tekintettel a szövegvilághoz való viszonyulásaik szerteágazó szempontjaira. A makroszinttel összekapcsolódó szövegvilág jól ismert tényezői a következők: tér- és időjelölések, a nyelvi interakcióban részt vevőkkel kapcsolatos szociális ismeretek, a beszédhelyzet fő jellemzői, a nyelvi cselekvések (beszéd és megértés), a szöveg mint önmagára utaló rendszer, referenciák (különböző típusú utalások), referenciaviszonyok. Ebben a viszonyrendszerben kétféle szerkezetípust különböztethetünk meg: 1. a szöveg általános szerkezete; 2. a szöveg értelem-szerkezete.

3.3.1. A szöveg általános szerkezete

A *szöveg általános szerkezete* tulajdonképpen a szöveg egészének fizikai megjelenésére, más néven a szövegtestre (vehikulum) vonatkozó for-

mák összetevődését jelenti. Ezek a formák nem önmagukért valók, az észlelt fizikai formák ugyanis szintén beépülnek, de legalábbis mind hozzájárulnak a szöveg értelemszerkezetéhez. Két formai jellemző tartozik a szöveg általános szerkezetéhez. Az egyik a szerkezet *kezdeté és befejezése*, a másik a szöveg belső *tagolódása*. Más-más a szövegkezdet fizikai formája a beszélt és az írott szöveg esetén. Fontos különbség mutatkozik a hagyományos szerkezeti felépítésű, az alkalmi, valamint a spontán szöveg kezdete és vége jellegzetességeiben is. Az írásbeli szövegek kezdetét és végét különböző tipográfiai eszközök tehetik egyértelművé (pl.: a térközépi helyzet; a cím, a szerző, a cím utáni bekezdés, illetve annak terjedelme; iniciálé, lineáris, kétdimenziós íráskép határvonalai), amelyek első sorban a térbeli, illetve síkbeli észlelések kiindulópontjai, jóllehet időbeli élménnyel is társul az észlelés. A szóbeli szövegekben az akusztikai észlelés *időbeli átfogó folyamat*. A monologikus szövegekben a kezdet és a vég a hangzás hiányával azonosítható, vagyis a csend jelenti a végpontokat. Az egymást követő szövegeket is a csend határolja el egymástól. Ilyen például a hírek felolvasása, viccek mesélése stb. A párbeszédnek többnyire csak a kezdése egyértelmű, a zárása nem ennyire bizonyos, hiszen bizonyos csend beálltával a párbeszéd folytatódhat. A fatikus funkciójú eszközök mindkét szóbeli szövegtípusban segítséget jelentenek (köszönés, elköszönés stb.). – Az általános szövegszerkezet másik jellemzője a tagolódás. A mezoszint fölötti tagolódás értendő ezen. Azért van rá szükség, hogy megkönnyítse a szövegfeldolgozást. Általuk könnyebb a befogadás és a memorizálás is. A hagyományos típusú szövegek bekezdésekre, fejezetekre tagolódnak. A további belső szerkezeti tulajdonságok már inkább különböző szövegtípusokhoz kötődnek. A *hírszövegek* általános szerkezeti egységei például speciális sorrendiséget követnek: cím, összefoglalás, fő események, következmények, körülmények, korábbi események, elvárások, értékelések. Az a funkciójuk, hogy tipikus tartalmi egységet jelölnek, szerkezeti viszonyban vannak a többi egységgel, valamint utalnak a beszédhelyzetre. A narráció, a történetelbeszélés makroszintű általános tagolódása a következő sémát követi: a kibontakozás, a körülmények (idő, hely és egyéb viszonyok), a bonyodalom (események időrendi sorrendben), a megoldás, az értékelés.

3.3.2. A szöveg értelemszerkezete

A *szöveg értelemszerkezete* olyan értelem vagy jelentéshálózatot, rendszert jelent, amely szerint a szöveg el van rendezve. Ezt az értelmi elrendezettséget hozzuk létre vagy követjük akkor, amikor egy szöveget megalkotunk vagy megértünk. Maga az elrendezettség a szövegek többségében a szöveggel műveletet végző ember elméjében ölt testet, ott képeződik le (reprezentálódik). Ez történik a szöveg megértése során is, mert az értelmi szerkezetet fel kell tudni építeni a befogadó elmében. Ezt úgy is lehet fogalmazni, hogy a szöveg megértése során jelentésteremtést végzünk az elménkben. Az értelemszerkezetet tehát a szövegvilág egészének összetevő jegyeiből alkotjuk meg. A legáltalánosabb jellemző séma a következő összetevőkből építkezhet: *valamilyen formában **megjelölt entitások**; egymással valamilyen **kapcsolatban** álló vagy kerülő entitások; valamilyen formában **összefüggő cselekvései állapotai, történései meghatározott terjedelemben**; meghatározott **stílusban**; meghatározott **szövegtípusban***. Az entitást jelölő eszköz, illetve művelet lehet

deixis, névmás és Ø. – A forma lehet fogalmi; mindent felölelő részletekből kikövetkeztethető (enciklopédikus). – Az entitások lehetnek szövegfókusz/szövegtopik viszonyban egymással (fogalmi, sémabeli, hierarchikus); lehetnek cselekvők és lehetnek nem cselekvők. – A cselekvések, állapotok, történések jellemző jegyei lehetnek: egy vagy több cselekvés állapot stb.; megnevezettek vagy részletezettek; lehet közöttük közvetlen összefüggés (időrend, okság, ellentét, választás) ↔ nincs közöttük összefüggés (ugrás, áthidalás); lehet lokális vagy globális hatókörük. Tolcsvai Nagy Gábor összegző definíciója szerint: az értelemszerkezet az „állandó szövegtopikok/szövegfókuszok értelemrendszerére és azok igéssel jelölt összefüggő cselekvéseire, történéseire, állapotaira, jellemzőire épül a beszélő és a hallgató reprezentációjában.” (Tolcsvai 2001: 321).

■ Szemléltető feladat közös feldolgozásra:

- Elemezzük az alábbi szövegeket a makroszint jellemzői (a szövegvilág elemei + az értelemszerkezet) alapján!

Nézőpont: Bálint-napi Valentin

Szent Bálint, Terni püspöke a 14. században a jegyesek és a fiatal házaspárok védőszentjévé vált Angliában és Franciaországban. A legenda szerint mielőtt keresztény hite miatt II. Claudius császár idején *kivégezték*, Bálint a hite erejével a börtönőre vak leányának visszaadta a látását.

A kivégzés napján, február 14-én búcsúüzenetet küldött a lánynak az alábbi aláírással: „A te Bálintod.” A Bálint-napi üzenetküldés eredetét innen datálják. A legenda szerint a püspök a szerelmeseket megeskette egymással, azokat is, akiknek a császári parancs értelmében nem lett volna szabad házasságra lépni. A friss házaspárokat megajándékozta kertje virágaival.

A magyar népi hagyomány szerint, ha Bálint-napon hideg, száraz idő van, akkor jó lesz a termés. Azt tartották, hogy Bálint-napon választanak párt a verebek, vagy ekkor jönnek vissza a vándorló vadgalambok. Voltak olyan területek, ahol e napon szokás volt a madarakat etetni. Hát azért nem mindegy.

Nálunk azért nem mindenki fogadja túláradó örömmel és lelkesedéssel a „bizniszszagú” Valentin-napot. 1997 óta ezen a napon adják át a Balassi Bálint-émlékkard irodalmi díjat Budán. A díjalapító az amerikanizálódással szemben próbál azóta is európai jelleget adni a Bálint-napnak. 2006 óta Balassi-fesztiválokat is rendeznek „az európai életérzés ünnepe” jegyében.

Lám, a Bálint mintha mégse a Valentin magyar megfelelője lenne...

(Györke László 2015)

■ **Megoldás:**

A szövegvilág jellemző tényezői:

- *tér- és időjelölések:* Az elektronikus napilapban való megjelenés ideje: 2015. 02. 15 11:22. A cikk aktualitását a címben is jelölt nap naptári egybeesése adja: a Valentin-nap. Maga a névnap (Bálint ~ Valentin) február 14-e a hagyomány szerint. A szerző egy nappal később jelenteti meg az írást.
- *a nyelvi interakcióban részt vevőkkel kapcsolatos szociális ismeretek:* A szerző neve az olvasó számára azonosítható újságíró, a vele való

interakcióra bármelyik olvasó számára lehetőség nyílik. Nincs célzott olvasói közönség.

- *a beszédhelyzet fő jellemzői*: az elektronikus újságban megjelent írás az újsághírek szövegtípusára jellemző hír tárgyilagos közvetítési módjától eltér. Egy sajátos rovatban jelent meg (*Nézőpont*), ami megengedi a személyes vélemény kifejtését. A Valentin-nappal kapcsolatban a szubjektív vélekedésének ad hangot. A szociális, illetve a szituációs összetevő eltér a semleges újságírói szemlélettől (*nézőponttól*).
- *a nyelvi cselekvések (beszéd és megértés; más cselekvések)*: Az újságíró a maga szemszögéből ítél meg egy eseményt (szokást), amivel bevallottan befolyásolni kívánja az olvasót, számolván azzal is, hogy esetleg ellenreakciót is kiválthat belőle; végül is ez csak egy nézőpont
- *a szöveg mint önmagára utaló rendszer*: Tipográfiaiilag elkülönülő egység, amely besorolódik az online napilap egy sajátos műfajába: véleményrovat. Ez az utalás feltűnő helyen, közvetlenül a cím előtt olvasható.
- *referenciák (utalások) és referenciaviszonyok*: Ahogyan a cím is jelzi, fő antecedensei a szövegnek, a *Bálint*, illetve a *Bálint-nap*, valamint gyengébb fókuszban ennek a névnek az idegen változata a *Valentin*. Első említések fókuszhelyzetben a *Szent Bálint* szerepel, majd ezzel elindul egy anaforalánc, amely átível az első két bekezdésen: hite (Ø + KONGR), kivégezték (DET), hite (Ø + KONGR), visszaadta (Ø + INFL), *Bálint* (FOG N), *Bálint-napi* (FOG részleges), *püspök* (FOG), megeskette (Ø + INFL), megajándékozta (Ø + INFL); (Balassi) *Bálint-emlékkard* (FOG N) részleges. A *Bálint-nap* a második bekezdésben említődik először fókuszhelyzetben antecedensként, majd háromszor is (FOG N) szó szerinti ismétlés formájában anaforaként a 3. és a 4. bekezdésben. A *Valentin* csak a címben és az utolsó bekezdésben szerepel keretként. Ez utóbbinak van egy névmási anaforája (PRO): *ezen*.
- *nézőpontviszonyok*: az író és az olvasó számára egyaránt 3. személyű. Az így vázolható szövegvilág alkalmas arra, hogy bemutassuk azt a környezetet és azt a közeget, amelyben a szöveg mint kommunikációs egység létrehozhatóvá, ill. megérthetővé válik. Ebben a funkcionális közegben és annak belső viszonyaiban lépnek működő

désbe a szövegalkotó és szövegmegértő számára az értelem-összefüggések (a szöveg mindhárom szintjén jelentkező jelentések és azok hálói).

- értelemszerkezet: Tekintettel arra, hogy a szöveg fő fókuszában a *Bálint- nap* problematikája szerepel, vissza kell térni a cím furcsa összefüggésére: *Bálint-napi Valentin*. Első látásra csupán félig *pleonazmusnak* (azonos jelentésű szavak indokolatlan ismétlése) tűnik. A szöveg értelemszerkezete azonban igazolja, hogy a cím előrevetíti a szövegértelmeben mutatkozó fogalmi egybefonódást, miszerint a *Valentin* csak másodlagos jelentőségű, mert a hozzátapadó mai jelentések szemben állnak a *Bálint- nap* valódi tartalmával. A szövegben szinte végig *Bálint* és *Bálint- nap* szerepel, súlyarányával is hangsúlyozva fókuszbeli fölényét, s bár az első két bekezdés kétszer is említi a *legenda* fogalmat, és a 3. bekezdés élén találhatjuk a *magyar népi hagyomány* jelzős szerkezetet; de csak a 3. bekezdés záromondata fogalmazza meg az értelemszerkezetben való *szembenállás* tényét: *Hát azért nem mindegy*. Tulajdonképpen ezt előlegezi meg a cím is. A szöveg utolsó mondatában válik világossá, hogy szó sincs pleonazmusról, mert *Bálint* ≠ *Valentin*.

■ Feladat közös feldolgozásra:

- Elemezzük az alábbi szövegeket a makroszint jellemzői (a szövegvilág elemei + az értelemszerkezet) alapján!

TIZENKÉT HETES KÉPZÉS INDULT
2015.01.14.

Huszonhárman kezdték meg a 418 órás tűzoltó-tanfolyamot Nyíregyházán a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság szervezésében.

Az önkormányzati tűzoltóságokról érkezettek 12 hét alatt elméleti és gyakorlati szakmai képzésben részesülnek. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság állományából kerültek ki az oktatók, így a megyei főfelügyelők, a felügyelők, a parancsnokok is óraadóként járulnak hozzá a szolgálatparancsnokok mellett a képzés sikeréhez.

Egyebek mellett az oktatásban szerepel a munka-, a környezet, a tűzvédelmi és egészségügyi alapok ismerete, az égélmélet és az oltóanyag-

ismeret elsajátítása, valamint a tűzoltás és a műszaki mentés, továbbá a tűzmegelezési alapismeretek is.

A képzésben részt vevők a veszélyes anyagok tulajdonságaival, valamint a szolgálatismeretekből is felkészítést kapnak a hírforgalmazás alapvető szabályai és a kispépkézelői ismeretekkel együtt.

Jövő héten Mátészalkán indul hasonló képzés 11 fő részére.(30)

■ **Megoldás:**

A szövegvilág jellemző tényezői:

- *tér- és időjelölések:* Az elektronikus lapszám keletkezése: 2015. február 20. A hír időszerű, az írója által szándékolta elolvasás időpontja, a megírás és a hír alapját képező esemény időpontja igen közel van egymáshoz. Friss tudósításról van szó.
- *a nyelvi interakcióban részt vevőkkel kapcsolatos szociális ismeretek:* A szerző neve az olvasó számára ismeretlen (jelöletlen) újságíró, a vele való interakcióra bármelyik olvasó számára lehetőség nyílik. Nincs célzott olvasói közönség.
- *a beszédhelyzet fő jellemzői:* Az elektronikus újságban megjelent írás az újsághírek szövegtípusára jellemző *hír* tárgyilagos közvetítési módját követi. A szociális, illetve a szituációs összetevő a semleges újságírói nézőpont jellemző vonásait képviseli.
- *a nyelvi cselekvések (beszéd és megértés; más cselekvések):* A *hír* szerzője megírta a szöveget *a hírközlés* szándékával, az olvasó elolvasta a napi tájékozódás céljából.
- *a szöveg mint önmagára utaló rendszer:* A *hír* tipográfiaiilag elkülönülő egység, amelynek a kezdetét azzal is hangsúlyozza a szerkesztő, hogy a *lead*-et (= a beköszönés lényegre törő, a tartalmat előzetesen összefoglaló, a lényeges közlendőt kiemelő szövegfej) más betűtípussal jeleníti meg, valamint az egysoros befejezés külön bekezdésként funkcionálva hívja fel a figyelmet a lezárás jövőre vonatkozó tartalmára.
- *referenciák (utalások) és referenciaviszonyok:* A szöveg fő antecedense a legerősebb fókusz helyzetben lévő (tűzoltó) *tanfolyam*, másodlagos az *oktató* és az *ismeret*. A *tanfolyam* anaforái kivétel nélkül fogalmi (FOG) szójelentésen alapuló koreferencia összetevői: *elmélet* (rész-egész viszony), *gyakorlat* (rész-egész viszony), az öt alkalommal is szereplő *képzés*, valamint a *felkészítés és oktatás* (szinoni-

mikus ismétlő). Az oktatónak nincsenek mondaton túli anaforái, de tematikus főnévi összetevői igen. Ezek a következők: főfelügyelő, felügyelő, parancsnok óraadók. Az *ismeret* esetében is hasonló a helyzet, *fogalmi sémájának* összetevői: munka, környezet, tűzvédelem, egészségügy, égésmélet, oltóanyag (ismeret), tűzoltás, mentés, tűzmegeelőzés.

- *nézőpontviszonyok*: A nézőpont író és az olvasó számára egyaránt 3. személyű. Az így vázolható szövegvilág alkalmas arra, hogy bemutassuk azt a környezetet és azt a közeget, amelyben a szöveg mint kommunikációs egység létrehozhatóvá, ill. megérthetővé válik. Ebben a funkcionális közegben és annak belső viszonyaiban lépnek működésbe a szövegalkotó és szövegmegeertő számára az értelemösszefüggések (a szöveg mindhárom szintjén jelentkező jelentések és azok hálói).
- *értelemszerkezet*: A szöveg fogalmilag jelölt, kifejtett, meghatározott helyen (Nyíregyházán) és meghatározott időben (12 hét alatt, 418 órában) végbemenő történésről (tűzoltó tanfolyam) körülményeiről (résztevők száma, szervezési keret, oktatók, ismeretanyag) tudósítja az olvasót. A tudósítás terjedelme (öt bekezdés) a kommunikációs célnak megfelelő, tárgyilagos stílusú, hír műfajú szöveg követelményének tesz eleget.

■ Feladat közös, csoportos feldolgozásra:

- Elemezzétek az alábbi szövegeket a makroszint jellemzői (a szövegvilág elemei + az értelemszerkezet) alapján!

A JÉGGEL CSAK A BAJ VAN

A tél sok örömet, de ugyanakkor sok veszélyt is rejt. A korcsolyázni vágyók legyenek körültekintőek az élővizeken, az ingatlantulajdonosok pedig a csúszásmentesítésre fordítsanak figyelmet – javasolja Bodrogi László, a Közterület-felügyelet vezetője.

Szerdán (lapzártánkkor) még a Bujtosi-tónál táblával és feliratokkal figyelmeztették a korcsolyázni vágyókat a veszélyre. A NYÍRVV munkatársai ekkor a horgásztóból szivattyúztak át vizet az úgynevezett szikkasztó túlfolyóba. Ezt tavaly nyáron alakították ki a csapadékvíz elvezeté-

sére, most pedig alkalmasnak találták arra, hogy biztonságban lehessen majd rajta korcsolyázni. Természetesen ez a korcsolyapálya is csak akkor használható, ha a hőmérséklet tartósan -6 fok alatt marad. A NYÍRVV szakemberei táblákat is kihelyeznek majd, mikor lehet a jégre menni.

A JÁRDÁKON NE LEGYEN JÉG

Még napokkal a frissen leesett hó után is lehetett találni olyan járdát, amelyet nem tisztítottak le. Pedig ez az ingatlan tulajdonosainak vagy az azokat bérlőknek a feladata.

Az előírás szerint ott, aki előtt járda van, az ingatlan előtti teljes szakaszt meg kell takarítani. Ahol pedig nincs, ott legalább egy méter széles sávon biztosítani kell a síkosításmentesítést. A Közterület-felügyelet munkatársai ellenőrzik azt, hogy mindenki betartja-e a kötelezettségét. Bodrogi László, a Közterület-felügyelet vezetője elmondta, a cél nem a büntetés, így először csak figyelmeztetik az ingatlantulajdonosokat a hiány pótlására. Aki viszont ↔ ennek ellenére sem takarít, az bírságra számíthat, amely akár 150 ezer forintig is terjedhet. (31)

■ Megoldás:

A szövegvilág jellemző tényezői:

- *tér- és időjelölések*: Az elektronikus lapszám keltezése: 2015. január 9. A hír időszerűségét maga a dátum is reprezentálja, hiszen januárban gyakori a jég. Az újságíró által szándékolt elolvasás időpontja, a megírás és a hír alapját képező esemény időpontja igen közel van egymáshoz. Friss tudósításról van szó.
- *a nyelvi interakcióban részt vevőkkel kapcsolatos szociális ismeretek*: A szerző neve az olvasó számára ismeretlen (jelöletlen) újságíró, a vele való interakcióra bármelyik olvasó számára lehetőség nyílik. Mint a híreknek általában, ennek sincs célzott olvasói közönsége, csak az érintettek számára célzott a tájékoztatás.
- *a beszédhelyzet fő jellemzői*: Az elektronikus újságban megjelent írás az újsághírek szövegtípusára jellemző *hír* tárgyilagos közvetítési módját követi. A szociális, illetve a szituációs összetevő a semleges újságírói nézőpont jellemző vonásait képviseli. A potenciális olvasók között azonban sokak számára több egyszerű hírnél a szöveg, figyelmeztető felhívás is egyszersmind: *csúszásmentesítés!* ↔ *büntetés*.

- *a nyelvi cselekvések (beszéd és megértés; más cselekvések)*: A hír szerzője megírta a szöveget a hírközlés szándékával, az olvasó elolvasta a napi tájékozódás céljából.
- *a szöveg mint önmagára utaló rendszer*: A hír tipográfiaiilag elkülönülő egység, amelynek a kezdetét azzal is hangsúlyozza a szerkesztő, hogy a *lead*-et (= a beköszönés lényegre törő, a tartalmat előzetesen összefoglaló, a lényeges közlendőt kiemelő szövegfej) más betűtípussal jeleníti meg, egyúttal összefoglalja a legfontosabb közlendőket. A bírság összege (150 ezer Ft) pedig a szövegből optikailag is kiemelve jelzi a szöveg zárlatát.
- *referenciák (utalások) és referenciaviszonyok*: A szöveg címe és a *lead* már előre kijelöli a fogalmi sémát és a legfontosabb fókuszokat, ezzel is segítvén a referenciák és viszonyaik gyorsabb áttekintését: *jég, korcsolyázás, csúszásmentesítés*, az alcím pedig ugyanígy jelöli ki a *járdát*. Az első tényleges bekezdés a korcsolyázás viszonyait írja körül, az van fókuszban anélkül, hogy maga a szó ebben a formában le lenne írva. Ugyanakkor a *korcsolyázni* kétszeri, valamint a *korcsolyapálya* szövegtopikként való említése anaforikusan utal a *lead*-ben jelölt *korcsolyázni vágyók ~ korcsolyázók* (FOG) antecedensre. Itt ezzel párhuzamosan az időviszonyok jelölésének változása is hozzájárul a referenciaviszonyok gazdagításához. Ezen belül a *szerdán* az antecedens (a közelmúlt fogalmi jelölője) anaforája az *ekkor* (PRO). Ezt az időtopikot megszakítja a *tavaly*, a *nyáron*, a *most* (réggebbi múlt), illetve új koreferenciát vezet be az *akkor* (PRO) katafora, amely előre utal a jövőt idéző *majd* (FOG) posztcedensre. A másik fontos fókusz a *járda* antecedens, melynek (FOG) anaforái: *járda, járda, sáv, szakasz. A tulajdonos* antecedens és *ingatlantulajdonos* (FOG) anaforájával együtt a *járda* főnévcsoportjával közösen építik ki a csak a bekezdés végén jelölt *csúszásmentesítés* fogalmi sémáját.
- *nézőpontviszonyok*: A nézőpont az író és az olvasó számára egyaránt 3. személyű. Az így vázolható szövegvilág alkalmas arra, hogy bemutassuk azt a környezetet és azt a közeget, amelyben a szöveg mint kommunikációs egység létrehozhatóvá, ill. megérthetővé válik. Ebben a funkcionális közegben és annak belső viszonyaiban lépnek működésbe a szövegalkotó és szövegmegértő számára az értelem-

összefüggések (a szöveg mindhárom szintjén jelentkező jelentések és azok hálói).

- *értelemszerkezet*: A szöveg fogalmilag jelölt, kifejtett, meghatározott helyen (*Bujtosi-tónál*) és konkrétan nem jelölt, de kikövetkeztethető helyen (*Nyíregyháza járdáin*), valamint meghatározott időkben (*szerdán, tavaly, most, majd*) végbemenő történésekről (*korcsolyázás, csúszásmentesítés*), körülményeiről (*veszély, NYÍRVV munkatársai, táblák, bírság*) tudósítja az olvasót. A tudósítás terjedelme (négy bekezdés) a kommunikációs célnak megfelelő, tárgyilagos stílusú, a hír műfajú szöveg követelményének tesz eleget.

Összegzés

A funkcionális kognitív megközelítésű szövegfeldolgozás bemutatott módszertana még nem szervesült be a magyar közoktatás gyakorlatába. Az új metódus alapjául szolgáló *szövegvilág és partitúra(modell)* sem vonult be a jelenleg használatos módszertani terminológiába. Ugyanakkor mindezek együttesen kínálnak lehetőséget annak bemutatására, hogy a szöveg csak kommunikációs keretekben értelmezhető. A partitúramodell kifejtő módszere a középiskolában igen jól alkalmazható, hiszen a szükséges szövegtani terminológia csaknem teljes készlete rendelkezésre áll az eddig is tanított szövegtani ismeretek között. Mindennek alapján tudatosítható, hogy a szöveg szorosan összefügg a kommunikációval. Mivel pedig a kommunikáció nemcsak végtermék, hanem dinamikusan változó műveleti folyamat is egyúttal, a kommunikációban részt vevők közösen együtt, egymásra is hatva hozzák létre a művelet során azokat a szerkezeti formákat, amelyekből a szöveg értelemszerkezete kiépül. Ebben a tekintetben a szövegértés és a szövegalkotás kölcsönösen egymást kiegészítő és egymást feltételező műveletek. Az értelemszerkezet úgy tud reprezentálódni a befogadó számára, hogy elméjében mintegy rekonstruálja azt. Ehhez szüksége van a kommunikáció tér-idő összefüggéseinek ismeretére, a kommunikációs közeg tényezőivel való szembesülésre. Rendelkeznie kell elegendő információval a beszédhelyzetről, a nézőpontról, a cselekvés körülményeiről, a kontextusról, valamint az előzetes tudáskeretét is aktiválnia kell. Mindebből az is következik, hogy a megértett vagy megalkotott szöveg szoros összefüggésben van a szövegvilág minden tényezőjével. Nem lehet tehát a szöveget önmagában, műveleti csupán végtermékként szemlélni. A módszertani szemlélet bemutatása során alkalmazott rövidítési rendszer (FOG, PRO, DET, KONGR stb.) alkalmazása nem szükségszerű a középiskolában. Ha ennek bevezetése túlságosan megterhelő az adott tanulóközösség számára, természetesen élhetünk a hagyományos terminológiával is.

Irodalomjegyzék

- Adamikné Jászó Anna 2009a. Retorikai gondolkodás és szövegértő olvasás I. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu> (2015. január 10.)
- Adamikné Jászó Anna 2009b. Retorikai gondolkodás és szövegértő olvasás II. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu> (2015. január 10.)
- Albertné Herbszt Mária 1986. Szövegtípusok. In: Albertné Herbszt Mária (szerk.): Modern nyelvészet – anyanyelvi oktatás. Tankönyvkiadó, Budapest, 129–137.
- Antalné Szabó Ágnes – Madarászné Marossy Ágnes (szerk.) 1995. Szövegtani szemelvénygyűjtemény. ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest.
- Balázs Géza 1994. Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Balázs Géza 1996. A magyar szöveg. In: R. Molnár Emma (szerk.): Absztrakció és valóság. JGYTF Kiadó, Szeged, 17–25.
- Balázs Géza 2007. Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht., Budapest.
- Balázs János 1985. A szöveg. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Balázs János 1992. A szöveg szemantikai szerkezete. Magyar Nyelv 88: 421–425.
- Bácsi János – Sejtes Györgyi 2009. Didaktikai útmutató a szövegértési feladatlapok összeállításához. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2015. január 10.)
- Békési Imre 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Békési Imre 1986. A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Békési Imre 1993. Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János 1996. Szövegtani kaleidoszkóp. 1–2. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Boda István Károly – Porkoláb Judit 2001. Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai (76.) Debrecen.

- Boronkai Dóra é. n. Képzési portfólió. Kommunikációs képességfejlesztő blokk. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 29–31.
- N. Császi Ildikó 2009. Szövegértést fejlesztő gyakorlatok az anyanyelvi kommunikáció kulcskompetencia fejlesztéséhez. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2015. január 10.)
- P. Csige Katalin – Szabó G. Ferenc 2013. A szövegteni ismeretek rendszere és a kompetenciafejlesztés. TÁMOP-4.1.2-08/1/B-2009-0001 (122 lap)
- Deme László 1979. A szöveg alaptermészetéről. In: Szathmári István – Várkonyi Imre (szerk.): A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 154: 57–65.
- Deme László 1990. Szövegalkat, szövegalkotás, szövegalkatítás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 3: 29–34.
- Eőry Vilma 2006. A szöveg időszerkezete mint szövegtipológiai jellemző. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Szöveg és típus. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 233–257.
- Fehér Erzsébet 1999. A „nézőpont” a szövegben. In: V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.): Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 165–172.
- Fehér Erzsébet 2000. A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fűzfa Balázs 1997. Miért szép. Verselemzések. Pauz–Westermann Kiadó, Celldömölk. www.hhrf.org/irodalmivademecum/nyitott/fb_miert.htm (2015. január 10.)
- Gósy Mária 1989. Beszédészlelés. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Gósy Mária 1996. Az olvasott szöveg és az elhangzott szöveg megértésének összefüggései. Magyar Nyelvőr 2: 168–178.
- Gósy Mária 2008. A szövegértő olvasás. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2015. január 10.)
- Imre Angéla 2008. A hallás utáni szövegértés a Csupafül klubban. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2015. január 10.)
- Kabán Annamária 1995. Szövegpragmatikai kérdések. Studia Nova 3: 173–182.
- Kabán Annamária (szerk.) 2001. Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.

- Kerner Anna 2009. Esszé a középiskolában. A filozófiai esszé. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2015. február 10.)
- Keszler Borbála 1993. Helyesírásunk rendszerének szerepe a szöveg igé-
nyes kidolgozásában. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
196: 124–138.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyv-
kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1983. Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó, Buda-
pest.
- Komenczi Bertalan 2007. Tananyagfejlesztés elektronikus tanulási kör-
nyezetekben. Eszterházy Károly Főiskola Médiainformatica Intézet,
Eger. http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/tananyagfejlesztés_elektronikus.htm (2014. március 16.)
- Kovács Ferenc 1983. A terminológia szerepe a tudományos kommuniká-
cióban. Nyelvpedagógiai Írások 5: 266–282.
- Kovács Ferenc 1987. Szöveg, szakszöveg. Nyelvpedagógiai Írások 9: 44–
53.
- Kulcsár Szabó Ernő 1991. A szöveg mint recepcióesztétikai probléma.
Literatura 2: 127–139.
- Laczkó Krisztina 2006. A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funk-
ció. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina 2008. A mutató névmási deixisről. Általános Nyelv-
szeti Tanulmányok XXII: 309–347.
- Laczkó Krisztina 2010. Adalékok a szövegtan tanításához. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2014. március 10.)
- Ladányi Mária 1998. Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és
szerve nyelvészeti keretben. Magyar Nyelv 94: 407–423.
- Molnár Edit Katalin 2009. Az írásbeli szövegalkotás funkciója és haté-
konysága magyar egyetemista diákok szövegeiben. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2014. március 10.)
- Nagy Zsuzsanna 2009. 11. osztályos tanulók szövegalkotási képessége és
szövegtani ismeretei. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2014.
március 10.)
- Nemesné Kis Szilvia – Sajtosné Csendes Gyöngyi 2010. Hátrányos hely-
zetű tanulók szövegértési problémái. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek> (2014. március 10.)

- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 1998. A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskolakultúra, Budapest. (167 lap)
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 2002. A multimediális szövegek megközelítései. Kérdések – válaszok. Iskolakultúra-könyvek, Pécs. (154 lap)
- Petőfi S. János 2004. A szöveg mint komplex jel. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pléh Csaba 1998. A mondatmegértés a magyar nyelvben. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ráczy Endre – Szathmári István (szerk.) 1983. Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, Budapest.
- V. Raisz Rózsa 1993. Szépirodalmi szövegek elemzésének szerepe a szövegalkotó képesség fejlesztésében. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 196: 201–205.
- Róka Jolán 1986. Újságszövegek szerkesztési és stílustípológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó G. Ferenc 2012. Partitúramodell az általános iskolában. <http://www.anyanyelv-pedagogia.> (2014. január 10.)
- Szabó Zoltán 1988. Szövegnyelvészet és stilisztika. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szikszaíne Nagy Irma 1999. Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szikszaíne Nagy Irma 2001. Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 1980. Magyar nyelvtan. Editura Didactica Si Pedagogica. Bukarest.
- Tátrai Szilárd 2006. A narratív diskurzusról – pragmatikai nézőpontból. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Szöveg és típus. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 211–232.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994. A szövegek világa. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006a. Szövegtan. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2006b. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Szöveg és típus. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 64–90.
- Tóth Beatrix 2006. A szövegértés fejlesztésének elmélete és gyakorlata. Magyar Nyelvőr 130/4: 457–469.
- Tótfalusi István 2006. Kiejtési szótár. Idegen nevek, szavak, kifejezések és szólások helyes kiejtése. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Vass László 1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). In: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegtan. JGYTF Kiadó, Szeged, 1: 85–115.
- Várkonyi Nándor 2001. Az írás és a könyv története. Széphalom Könyvműhely, Budapest. <http://mek.oszk.hu/01600/01653/html/02.htm> (2014. március 17.)
- Veszelszkiné Huszárík Ildikó 2008. Szövegfeldolgozás nyomtatott és digitális eszközökkel. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu> (2014. január 10.)
- Wacha Imre 1992. Szöveg és interpretáció. Egyetemi Fonetikai Füzetek 5: 65–71.

Források

- Ábrányi Emil é. n. Magyar nyelv. <http://fox.klte.hu/~keresofi/versek/abranyi.html> (2015. február 10.)
- Ady Endre 1908. Párizsi levél. Népszava. (június 5.)
- Ady Endre 1909. Magyar lelkek forradalma. A Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja.)
- Ady Endre 1913. Krúdy Gyula könyve. Nyugat. (szeptember 1.)
- Bajza József é. n. Szó és tett. In: Hernádi Sándor – Grétsy László (szerk.) 1980. Nyelvédésanyánk. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 282.
- Balázs Géza 2008. Szódarabolósdí. http://www.napkut.hu/naput_2008/2008_01/043.htm – (2014. április 23.)
- Boksai Zoltán – Török Ferenc – Pintér Imréné – Balázs Lórántné 2002. Kémia. I. osztály. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 147.
- Csorba Győző 1943–1947. Összegyűjtött versek. Az ürögi erdőben – részlet. <http://mek.oszk.hu/02300/02370/02370.htm> (2015. február 15.)

- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.) 1987. Nyelvi illetan. Ifjúsági lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Diószegi-Horváth Nóra – Bakos Patrícia 2011. Az írás elszáll. Vasárnapi Hírek 2011. július 31. http://www.vasarnapihirek.hu/nyomtatás?cikk=/fokusz/folyoiras_helyesiras_nyelv_iskola (2015. január 10.)
- Eriksen, Thomas Hylland 2006. A világpolgárság előfutára. (Ford.: Vaskó Ildikó) <http://www.litera.hu/hirek/a-vilagpolgarsag-elofutara> (2015. január 10.)
- Fischer Sándor 1981. Retorika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Györke László 2015. Bálint-napi Valentin. <http://www.szon.hu/nezopont-balint-napi-valentin/2763636> (megjelenés: 2015.02.15 11:22; letöltés: 2015. február 15.)
- József Attila 1936. Szerkesztői üzenet. Szép Szó. Budapest. 2. szám.
- Juhani Nagy János 2008. Gondoltad volna? Érdekességek az irodalom világából. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 131–133. http://www.konyv7.hu/download/190/file/konyvhet2006_05.pdf (2014. dec. 21.)
- Herman Ottó 1901. A madarak hasznáról és káráról. Budapest. <http://mek.oszk.hu/00500/00550/html/> (2015. február 20.)
- Kosztolányi Dezső 1891. Esti Kornél. Második fejezet.
- Lukácsi András 1981. Kiment a ház az ablakon... Költészet és játék. Gondolat Kiadó, 42–43.
- Móricz Zsigmond é. n. A kondás legszennyesebb inge. <http://mek.oszk.hu/01500/01502/html/> (2015. február 10.)
- Nagy László 1964. Menyegző (részlet) <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-12-osztaly/nagy-laszlo-a-hosszuversek-menyegzo/nagy-laszlo-a-hosszuversek-menyegzo-szovegyujtemeny> (2015. február 10.)
- Németh László 1940. Most, punte, silta. Híd, Budapest.
- Németh Péter 1986. Szabolcs-Szatmár megye története. Szabolcs-Szatmár megyei útikönyv. Nyíregyháza. Nyíregyházi Napló. 2015. 4. szám.
- Örkény István 1968. Egyperces novellák. Változatok. Ballada a költészet hatalmáról. <http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm#47> (2015. január 10.)
- Reményik Sándor 1930. Viszontlátásra. <http://mek.niif.hu/01000/01052/html/vers1002.htm> (2015. január 10.)

- Róheim Géza 1925. Magyar néphit és népszokások. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Sarkadi Imre 1961. A gyáva. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Simon Tibor – Seregélyes Tibor 2005. Növényismeret. A hazai növényvilág kis határozója. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó Lőrinc 1945. Tücsökzene. <http://mek.oszk.hu/01000/01068/01068.htm> (2015. február 10.)
- Tuwim, Julian é. n. Mozdony. <http://canadahun.com/blogbejegyzes/julian-tuwimmozdony.9212/> (2015. február 10.)
- Wass Albert 2001. A funtineli boszorkány. Az urszubeli leány. 2. o. http://web.tonline.hu/mezossy777/irasok/WassA_FB1_Az_urszubeli_leany.pdf (2015. január 10.)

Egyéb internetes források

1. <http://sagv.gyakg.uszeged.hu/tantargy/fizika/WEBROL/CSILL/STONEHEN/STONE.HTM> (2015. január 10.)
2. <https://support.office.com/hu-hu/article/Rendelkez%C3%A9sre-%C3%A1ll%C3%B3-diagramt%C3%ADpusok-a6187218-807e-4103-9e0a-27cdb19afb90?ui=hu-HU&rs=hu-HU&ad=HU#BMareacharts> (2014. december 20.)
3. <http://www.topschool.hu/mire-jo-az-okj-kepzes.html> (2015. január 10.)
4. http://fizikatsz.nyf.hu/jegyzetek/Beiskolazasi_roplap.pdf (2014. március 19.)
5. <http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-roszke.shtml> (2014. március 20.)
6. <http://del.lutheran.hu/portletek/jelkepek/luther-rozsa-2013-az-evangelikus-egyhaz-jelkepe> (2014. április 10.)
7. http://www.fogyasztok.hu/cikk/20080411/hasznalati_utmutatok_ert-hetetlen_es_hasznalhata_tlan (2014. március 27.)
8. http://forum.hwsz.hu/topic/21404-magyartalan-mondatok/page_st_20 (2014. március 27.)
9. <http://vicclap.hu/vicc/10057/> (2014. március 27.)

10. [https://support.office.com/hu-hu/article/Adatok %C3%A1br%C3%A1zol%C3%A1sa-sug%C3%A1rdiagramon-16e20279-eed4-43c2-9bf5-29ff9b10601d](https://support.office.com/hu-hu/article/Adatok%C3%A1br%C3%A1zol%C3%A1sa-sug%C3%A1rdiagramon-16e20279-eed4-43c2-9bf5-29ff9b10601d) (2015. január 10.)
11. https://www.google.hu/search?q=sugárdiagram&espv=2&biw=960&bih=489&tbm=isch&imgil=0hc7Sgq_XcO_IM%253A%253B4Us11QNIkvxUKM%253Bhttps%25253A%25252F%25252Fsupport.office.com%25252Fhu-hu%25252Farticle%25252F (2015. január 10.)
12. https://www.google.hu/search?q=vonaldiagram&espv=2&biw=960&bih=489&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=E_28VK_FA4SuU7Hzg9AE&ved=0CB4QsAQ_ (2015. január 10.)
13. <http://www.gorbem.hu/ppd-s.htm> (2015. január 10.)
14. http://www.mikeczbanderium.hu/articles.php?cat_id=7 (2015. január 10.)
15. <http://bayonettaportal.wordpress.com/galeria/mas-kepek/sajat-photo-shopos-munkaim/#jp-carousel-807> (2015. január 10.)
16. http://www.kepeslap.com/windows%20xp7_IMAGEshow.asp?imageid=317979&userid=17472 (2015. január 10.)
17. <http://www.youtube.com/watch?v=tnvKa74VY5M> (2015. január 10.)
18. <http://www.tananyag.almasi.hu/farkase/biblia/oldalok/zsoltar42a.htm> (2015. január 10.)
19. http://www.folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=3833 (2015. január 10.)
20. <http://www.nyest.hu/hirek/ne-szolj-szam> (2015. január 10.)
21. <http://www.szamla.sk/kultsar/index.php?action=iskolankrol> (2015. január 10.)
22. <http://www.musicaneltubo.it/ascolta.asp?id=yylvkVz-z6E> (2014. március 20.)
23. http://elib.kkf.hu/edip/D_15178.pdf (2014. március 20.)
24. <http://www.dorkata.gportal.hu/gindex.php?pg=29749852> (2015. január 10.)
25. <http://www.dorkata.gportal.hu/gindex.php?pg=29749852> (2015. január 10.)
26. <http://megfoghalmiafoldselyemmajom.blogspot.hu/2011/10/tudatformalas-ara.html> (2015. január 10.)
27. <http://www.csaladiudules.hu/hu/latnivalok/telepulesek/nyiregyhaza> (2015. január 10.)

28. <http://www.babamama.hu/cikk/327-mester-gyorgyi-a-pillango-fa-es> és <http://kapcsolat.hu/blog/kultura/8050-minden-gyereknek-kellene-az-esti-mese> (2015. január 10.)
29. <http://www.musicalinfo.hu/feke-pal-villaminterju-3269> (készült: 2014.03.14. – letöltve: 2015. január 10.)
30. <http://www.nyiregyhaza.hu/tizenkethetes-kepzes-indult-a-katasztrofa-vedelemmel> (2015. február 20.)
31. http://www.nyiregyhaza.hu/data/editor/2015-01-09_v.pdf (2015. február 20.)